

Motus in verbo

vedecký časopis mladej generácie

ovols
brow
owots
tom
Λξη
ovols
brow
owots
tom
Λξη
Λξη
δτο
δτο
μυδην
òsz
t10W
0800
61016q
61616q
vorto
rijec
zibos
ovols
brow
owots
tom
Λξη
Λξη
δτο
μυδην
òsz
t10W
0800
61016q
61616q
vorto
rijec
zibos
ovols
brow
owots
tom

MOT riječ slovo parable žodis SLOVO slovo
vorto CИOBO
slovo verbum SZO MOT slovo parala MOT
OWO parable žodis Λξη slovo parable riječ SZÓ Wort parable
Wort SZÓ riječ SLOVO CИOBO slovo word MOT riječ
εξη slovo word vorto parable slovo slovo slovo
CИOBO slovo Wort Λξη slovo slovo slovo slovo žodis

vorto
rijec
zibos

otus in verbo

vedecký časopis mladej generácie

MOTUS IN VERBO : vedecký časopis mladej generácie **Motus in verbo : Young Scientist Journal**

Časopis Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Predseda vedeckej rady:

doc. PhDr. Michal ŠMIGEL, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

Vedecká rada:

prof. PhDr. František ALABÁN, CSc. (KHU FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Zuzana BOHUŠOVÁ, PhD. (KGE FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Ivan ČILLÍK, CSc. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Vladimír ĎURČÍK, PhD. (KETA FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Karol GÖRNER, PhD. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Eva HOMOLOVÁ, PhD. (KAA FHV UMB v Banskej Bystrici)

PhDr. Katarína CHOVANCOVÁ, PhD. (KRO FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. Ivan JANČOVIČ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PaedDr. Miroslav KMEŤ, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

PhDr. Katarína KOŠTIALOVÁ, PhD. (ISKŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Marta KOVÁČOVÁ, PhD. (KSJ FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Vladimír PATRÁŠ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. Gilles ROUET, CSc. (KEKŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Ulrich WOLLNER, PhD. (KFI FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Jakub CHROBÁK, Ph.D. (Ústav bohemistiky a knihovnictví FPF SLU v Opave)

Ing. Mgr. Zdeňka JASTRZEMBSKÁ, Ph.D. (Katedra filozofie FF MU v Brne)

prof. PaedDr. Tomáš KAMPMILLER, PhD. (Katedra atletiky FTVŠ UK v Bratislave)

doc. PhDr. Jan RADIMSKÝ, Ph.D. (Ústav romanistiky FF JU v Českých Budějoviciach)

doc. PhDr. Pavol TIŠLIAR, PhD. (Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK v Bratislave)

Šéfredaktorka:

Mgr. Martina KUBEALAKOVÁ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

Redakčná rada: PaedDr. Zuzana BARIAKOVÁ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici), PhDr. Katarína CHOVANCOVÁ, PhD. (KRO FHV UMB v Banskej Bystrici), PaedDr. Jaroslav KOMPÁN, PhD. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici), Mgr. Lujza URBANCOVÁ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici), PhDr. Ingrid BALÁŽOVÁ (Referentka pre medzinárodné vzťahy a edičnú činnosť FHV UMB v Banskej Bystrici)

Recenzenti a recenzentky:

Mgr. Jana BÍROVÁ, PhD. (KROM FF UKF v Nitre)

doc. PhDr. Zuzana BOHUŠOVÁ, PhD. (KGE FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PaedDr. Ivan ČILLÍK, CSc. (KTVŠ FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Matej FERJANC, PhD. (KFI FF KU v Ružomberku)

Mgr. Alexandra CHOMOVA, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

Mgr. Henrich JAKUBÍK, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PhDr. Janka KLINCKOVÁ, PhD. (KSJL FHV UMB v Banskej Bystrici)

doc. PaedDr. Miroslav KMEŤ, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

prof. PhDr. Dušan ŠKVARNA, PhD. (KHI FHV UMB v Banskej Bystrici)

Adresa redakcie:

Tajovského ulica 40, 974 01 Banská Bystrica

<http://www.fhv.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-literatury/motus-in-verbo/>

Elektronická adresa:

motusinverbo@umb.sk

Návrh obálky:

© Igor Duda

Zuzana Bariaková

Martina Kubealaková

Grafická úprava:

Mgr. Martina Kubealaková, PhD.

Jazyková korektúra:

PaedDr. Zuzana Bariaková, PhD.

PhDr. Katarína Chovancová, PhD.

Mgr. Martina Kubealaková, PhD.

Mgr. Lujza Urbancová, PhD.

OBSAH

Filozofia

ROZKLAD TRADIČNEJ MORÁLKY AKO PREDPOKLAD EURÓPSKEHO NIHILIZMU

Katarína Šlosiariková

5

Historické vedy

KŇAZ ALEBO PRÁVNIK?

Jana Stráska

18

Lingvistika

**DIVERGENTNOSŤ ETYMOLOGICKÝCH INTERPRETÁCIÍ NÁZVU RIEKY HORNÁD
NA POZADÍ HISTORICKÉHO A ETNICKÉHO VÝVOJA**

Andrea Goóťšová

30

ALLGEMEINE UND SPEZIFISCHE ASPEKTE DER KONSTRUKTIONSBEGRIFFES IN DER LINGUISTIK

Dominika Rašová

36

(NE)ZARADITEĽNOSŤ ÚTVARU JIDIŠ DO STRATIFIKAČNÉHO MODELU NEMECKÉHO A SLOVENSKÉHO JAZYKA

Tamara Zajacová

45

Literárna veda

MESIANISTICKÉ TENDENCIE V DRAMATICKEJ TVORBE SAMUELA ORMISA

Petra Kelčíková

55

Vedy o športe

**POROVNANIE PREFERENCIÍ POHYBOVÝCH A ŠPORTOVÝCH AKTIVÍT ŽIAKOV VO VZŤAHU K ZÁŽITKOVÉMU UČENIU
V PRÍRODNOM PROSTREDÍ**

Martin Babiar

64

Odborová didaktika

REGIONÁLNY ASPEKT V SÚČASNOM VYUČOVANÍ SLOVENSKÉHO JAZYKA A LITERATÚRY

Róbert Borbély

74

VARIA

POLARITY, PARALELY A PRIENIKY JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE – 8. MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA O KOMUNIKÁCI

Katarína Barnová

88

SNÍVAM, TEDA SOM : K AUTORSKEJ POETIKE EVY LUKY (EVA LUKA – DIABLOŇ: 2005, HAVRANJEL: 2011)

Eva Urbanová

91

CONTENT

Philosophy

- THE DECOMPOSITION OF THE TRADITIONAL MORALITY AS AN ASSUMPTION OF THE EUROPEAN NIHILISM**
Katarína Šlosiariková 5

Historical sciences

- PRIEST OR LAWYER?**
Jana Stráska 18

Linguistics

- THE DIVERGENCE OF THE ETYMOLOGIC INTERPRETATIONS OF THE HORNAD RIVER NAME ON THE BACKGROUND OF THE HISTORICAL AND ETHNIC DEVELOPMENT**
Andrea Goóťšová 30

GENERAL AND SPECIFIC ASPECTS OF THE TERM CONSTRUCTION IN LINGUISTICS

- Dominika Rašová 36

- (NOT)CATEGORISATION OF JIDDISH INTO THE STRATIFICATION MODEL OF GERMAN AND SLOVAK LANGUAGE**
Tamara Zajacová 45

Literary science

- MESSIANIC TENDENCIES IN DRAMAS OF SAMUEL ORMIS**
Petra Kelčíková 55

Sciences of sport

- COMPARISON OF PREFERENCES OF MOTOR AND SPORT ACTIVITIES OF PUPILS IN A RELATION TO OUTDOOR EXPERIENTIAL LEARNING**
Martin Babiar 64

Specific didactics

- THE REGIONAL ASPECT IN THE PRESENT TEACHING OF SLOVAK LANGUAGE AND LITERATURE**
Róbert Borbély 74

VARIA

- DIVERGENCIES, PARALLELS AND INTERSECTIONS OF LANGUAGE COMMUNICATION**
8TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE ON COMMUNICATION
Katarína Barnová 88

- I DREAM, THEREFORE I EXIST : TOWARDS AUTHOR'S POETICS OF EVA LUKA**
(EVA LUKA – *DIABLOŇ*: 2005, *HAVRANJEL*: 2011)
Eva Urbanová 91

Milé čitateľky a čitatelia,

v akademickom roku 2012/2013 Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici oslavuje svoje 20. narodeniny. Za tento krátky čas prešla viacerými zmenami, no jej existenciu charakterizuje najmä snaha presadiť sa svojou kvalitou v konkurencii ostatných vysokých škôl. Ako centrum vzdelanosti a kultúry sa usiluje vychovávať nové – kultúrne i ľudské – generácie, od ktorých si sľubuje aj ďalší rozvoj vedeckých bádání prinášajúci nové poznatky. Aj preto sme sa rozhodli na podporu rozvoja vedeckého rastu doktorandov a doktorandiek Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, ale aj iných fakúlt rovnakého zamerania vypracovať projekt vydávania elektronického časopisu. Našou snahou je vybudovať publikačný priestor, ktorý si kvalitou prác rozvíjajúcej sa vedeckej generácie získa patričné meno a uznanie na Slovensku a časom azda aj za jeho hranicami. Poslaním časopisu je byť moderným periodikom sprostredkujúcim informácie z oblasti humanitných vied a vied o športe a jeho zámerom je oboznamovať odbornú aj laickú verejnosť s výsledkami výskumu formujúcej sa mladej vedeckej generácie.

Motus in verbo – Pohyb v slove je symbolický názov spájajúci v sebe rozvoj fyzický i duševný zhmotnený do vedeckých výstupov a implikujúci tak odbornú dynamickosť a napredovanie. Časopis sprostredkováva pôvodné štúdie teoretického a teoreticko-empirického charakteru, výsledky výskumov a ich implementáciu do praxe, ako aj recenzie odborných publikácií či informácie o vedeckých podujatiach. Publikované štúdie sa zameriavajú na témy z oblasti etiky, etnológie, filozofie, histórie, kulturológie, lingvistiky, literárnej vedy, translatológie, vied o športe a odborovej didaktiky.

Časopis mladej generácie je otvorený všetkým doktorandom a doktorandkám, ktorých témy príspevkov budú korešpondovať s tematickým zameraním časopisu. Garantmi jeho odbornosti a kvality sú oslovení recenzenti a recenzentky a stála vedecká rada.

Milé doktorandky, milí doktorandi, keďže *slovo je odevom myšlienky* (Démokritos), tešíme sa na Vaše príspevky, recenzie či informácie o vedeckých a kultúrnych podujatiach.

Martina Kubealaková

ROZKLAD TRADIČNEJ MORÁLKY AKO PREDPOKLAD EURÓPSKEHO NIHILIZMU

THE DECOMPOSITION OF THE TRADITIONAL MORALITY AS AN ASSUMPTION THE EUROPEAN NIHILISM

Katarína Šlosiariková

Katedra filozofie FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.2 systematická filozofia, 2. ročník, interná forma štúdia

katarina.slosiarikova@umb.sk

Školiteľ: **prof. PhDr. Ján Šlosiar, CSc. (jan.slosiar@umb.sk)**

Kľúčové slová

nihilizmus, morálka, tradícia, smrť Boha, rozklad, individualizmus

Keywords

nihilism, morality, tradition, death of God, decomposition, individualism

Ak by sme sa pokúšali metaforicky opísať všeobecný priebeh, ktorý vyústil do súčasnej „globálnej krízy“ hlavne v oblastiach nazerania na dichotómiu života a smrti, najvýstižnejším vyjadrením by pre nás mohol byť Nietzscheho výrok: „Boh je mŕtvy.“ Nietzschemu právom patrí filozofické prvenstvo v odhalení európskeho nihilizmu, s ktorým súvisí pád všeobecne platných zaužívaných hodnôt a rozklad tradičnej morálky. Pre naše potreby je zmysluplné vychádzať práve z Nietzscheho filozofie, pretože jeho dielo je stále aktuálne. Nás bude zaujímať, či rozklad tradičnej morálky a deštrukcia metafyzického centra sú smerodajné udalosti, za ktorými môžeme hľadať dôvody a zmysel európskeho nihilizmu, ktorý predpokladal Nietzsche.

Otrocká morálka ako prvý predpoklad európskeho nihilizmu – negatívny nihilizmus

Ak chceme pochopiť dôvod a zmysel vyššie uvedených udalostí, budeme si musieť najprv objasniť to, čo Nietzsche pomenoval a chápal ako nihilistické. V prvom rade sa musíme zorientovať v Nietzscheho primárnej kritike, ktorá je namierená na človeka resentmentu, ktorý má na „duši“ vypálenú pečať kresťanskej – otrockej morálky. Nietzscheho výklad filozofie i samotného nihilizmu má morálno-hodnotový status, ostro rozlišuje a hodnotí „panskú morálku“ a „morálku otrokov“. Centrálnu premisu v Nietzscheho diele tvorí predstava, v ktorej ľudia sú od narodenia delení do dvoch skupín, do vyššej a do nižšej. Vyššia skupina predstavuje kvality panskej morálky a nižšia zase zosobňuje morálku raba – otroka. Vo výklade tohto morálneho dualizmu je založená kompletná Nietzscheho filozofia. V prvej časti našej eseje nám v prvom pláne pôjde o kritiku princípov v otrockej morálke, v ktorej vidí Nietzsche nihilistické korene. Jeho genealógia morálky nám sprístupní problematiku nihilizmu v Nietzscheho zmysle.

Skôr ako sa dostaneme ku kritike a objasneniu si základných problémov vyplývajúcich z Nietzscheho otrockej morálky, osvetlíme si pojem „nihilizmus“ z tej perspektívy, ako ho vykladal Nietzsche. „Slovo nihil vo výraze nihilizmus neznamena ne-bytie, ale predovšetkým určitú hodnotu ničoty. Život naberá hodnotu ničoty do tej miery, do akej je popieraný a znevažovaný. Znevažovanie vždy predpokladá fikciu: znevažovanie a prekrúcanie prebieha prostredníctvom fikcie; práve cez fikciu sa niečo stavia proti životu. Život ako celok sa stáva nereálnym, je reprezentovaný ako zdanie, nadobúda vo svojej celkovosti hodnotu ničoty. Myšlienka iného, nadzmyselného sveta vo všetkých svojich podobách (boh, esencia, dobro, pravda) a myšlienka hodnôt nadradených životu nie sú len jedným z príkladov medzi inými, ale konštitutívnym prvkom akejkolvek fikcie. Hodnoty nadradené životu nie sú oddelené od svojich účinkov: od znevažovania života a negácie tohto sveta. A ak sa od tohto účinku neoddeľujú, deje sa tak preto, že ich princípom je vôľa k popieraniu a znevažovaniu“ (Deleuze, 2004, s. 255).

Tento nihilizmus je výsledkom znehodnocovania pozemského života a hlavne znevažovania životnej vôle – negatívny nihilizmus. Kresťanstvo podľa Nietzscheho meria kompletne svetské hodnoty mimosvetkými ideálnymi hodnotami. Pozemský svet nihilizmu neumožňuje vykladať, iba neustále popierať a negovať. Cieľavedomé popieranie každodenných skúseností reaktivizuje človeka k nihilistickému životnému postoj. „Ani morálka, ani náboženstvo nemajú v kresťanstve absolútne nič spoločné so skutočnosťou. Sú tam samé imaginárne príčiny: (,boh', ,duša', ,ja', ,duch', ,slobodná vôľa' – alebo aj neslobodná); samé imaginárne následky (,hriech', ,vykúpenie', ,milosť', ,trest', ,odpustenie hriechov'). Styky medzi imaginárnymi bytosťami (,boh', ,duchovia', ,duše')... Tento svet čistej fikcie sa líši vo svoj neprospech od sveta snov tým, že kým sny sú odrazom skutočnosti, náboženské fikcie ju falšujú, popierajú a znehodnocujú“ (Nietzsche, 2003, s. 22).

Princípy otrockej morálky pramenia z kresťanského náboženstva a jej morálky, od ktorých sa podľa Nietzscheho človek budúcnosti musí načisto oslobodiť. Práve kresťanstvo predimenzovalo naturálneho človeka so silnou vôľou k životu, človeka činu na človeka proti prírode, súciteľného, čakajúceho na spasenie, žijúceho vo fikcii existencie druhého sveta. Práve pred týmto človekom, ktorého život nabera hodnotu ničoty do tej miery, do akej znevažuje a zapiera svoje bytie, nás Nietzsche vystríha a radikálne ho kritizuje. Nazdáva sa, že rozdzvenie sveta a popieranie tu-bytia nastalo už u Platóna: „... najhúžvenejší a najnebezpečnejší zo všetkých dosiaľ uskutočnených omylov bol omyl dogmatikov, totiž Platónov vynález čistého ducha a dobra o sebe. [...] boj proti tisícročnému kresťansko-cirkevnému tlaku – lebo kresťanstvo je platonizmom pre ľud...“ (Nietzsche, 1996, s. 8).

Hlavnú rolu v otrockej morálke hrá kresťanský kňaz, ktorý predstavuje „svet zdanlivý“, čiže fiktívny svet postavený na zdanlivých princípoch, ako sú kresťanský Boh, pravda, dobro, zlo a iné. Samotné riadenie sa týmito princípmi pod vedením asketického kňaza nabera na znevažovaní a popieraní bytia ako takého a hlavne degraduje človeka ako slobodné individuum k otrockému pritakávaní k fikcii, odsudzuje ho k bremenu – záťaži. „Kresťanská viera je od samého počiatku obetovaním: obetovaním slobody, hrdosti, sebaistoty ducha; zároveň zotročením a sebaznetvorením“ (Nietzsche, 1996, s. 52).

Kresťanský kňaz = asketický kňaz, ktorý plodí asketický ideál (1). A ako sa na zemi vyrábajú ideály? „Slabosť má byť prekrútená v zásluhu... [...] A bezmocnosť, ktorá neopláca, v dobrotivost; ustrašená nízkosť v pokoru; podrobenosť nenávideným v poslušnosť (totiž voči jednému, o ktorom hovoria, že toto podrobenie káže – nazývajú ho Bohom). [...] Neschopnosť pomsty sa nazýva nechcením pomsty, dokonca odpustením (lebo oni nevedia, čo činia – jedine my vieme, čo oni činia!). Takisto hovoria o láske k nepriateľom a potia sa pritom. [...] Táto dielňa, kde sa vyrábajú ideály – zdá sa, že páchne úplným klamstvom“ (Nietzsche, 2002a, s. 34).

Asketický kňaz je symbolom „zlého“ vkusu, ktorý vyprodukovalo kresťanstvo za pomoci Židov (2). Nietzsche tento fakt vyjadruje nasledovne: „Židia dokázali onen záračný kúsok obrátenia hodnôt, vďaka ktorému nadobudol život na zemi na niekoľko tisícročí novú a nebezpečnú príťažlivosť“ (Nietzsche, 1996, s. 92 – 93). Pod touto nebezpečnou príťažlivosťou videl Nietzsche znevažovanie a negáciu bytia vo svete. Táto príťažlivosť súvisela s charakterom kresťanského náboženstva, ktoré sa postupne vyvíjalo a formovalo až do dnešnej podoby. „Kresťanstvo ako prvé náboženstvo urobilo z individuálnej spásy a transformácie osobného správania svoje ústredné princípy a ako prvé hlásalo, že spása je prípustná každému vo svete. Zároveň ako prvé náboženstvo založilo svoje šírenie na neprieberčivej evanjelizácii každého, koho dosiahne. Ako také bolo individualizovaným, aktivistickým, sebazdokonaľujúcim hnutím, akým nebolo nijaké iné náboženstvo a za prvých tristo rokov sa formovalo takým rýchlym tempom, ako nijaké iné náboženstvo“ (Koch – Smith, 2011, s. 37).

Z vyššie uvedeného vyvodzujeme, že kresťanstvo v začiatkoch svojej existencie ešte nepodávalo úplne negatívne, nihilistické aspekty a nezotročovalo človeka. Skôr sa snažilo o sebazdokonaľovanie a sebarealizáciu individua v pozitívnom slova zmysle. Historický pohľad na kresťanstvo a takisto aj Nietzscheho dôvod na radikálnu kritiku kresťanstva, za ktorým sa skrýva nihilistická morálka, nás privádza k najbližšie možnému vysvetleniu. Toto vysvetlenie bude, predpokladáme, čiastočným objasnením toho, prečo Nietzsche označil kresťanstvo aj s jeho hodnotami za nihilistické a resentmentálne hnutie. „Radikálne poslanstvo individuálneho rozvoja,

prístup k osobnému Bohu a láska, čo sú hlavné témy prvých dvoch storočí, sa v nasledujúcich dvoch dramaticky zmenili. Potom, čo cisár Konštantín v roku 312 konvertoval, sa z kresťanstva stal rímsky cisársky kult. Rím (3), ako politická moc, splodil Rím, ako autoritársku cirkev. Predstavitelia kresťanstva sa začlenili medzi rímsku elitu, často zbohatli a získali moc, vybudovali zložitú a centralizovanú cirkevnú hierarchiu s vlastnými súdnymi dvormi a systémom spravodlivosti, ktoré boli obdoba a neraz aj výzvou pre cisárske súdne dvory. Súperenie medzi rôznymi kresťanskými učeníami náhle ukončili vyhlásenia cirkevných koncilov. Bola definovaná dogma a heréza. Prenasledovaní sa stali prenasledovateľmi. Jednoduché kresťanské posolstvo a prvotnú podstatu kresťanstva vychádzajúcu z osobného zážitku Boha prekryli premyslené teologické pravidlá vycibrené až do nezrozumiteľnosti. Priame spojenie s Bohom bolo prerušené. Cirkev sa stala dôležitejšou než jej členovia“ (Koch – Smith, 2011, s. 50).

To „pôvodné“, sebaurčujúce (4) bolo v kresťanstve doslova zničené, preto sa pýtame: Čo spôsobilo najväčší nihilistický prevrat v dejinách kresťanského náboženstva? Centralizovaná rímskokatolícka cirkev s vyškolenými asketickými kňazmi. Asketický kňaz = jediný sprostredkovateľ Boha. Tu nastal rýchly koniec slobodnej individualizácie, tu sa individuum transformuje na stádo. Každé stádo potrebuje mať svojho vodcu a pravidlá, ktoré ho zaväzujú plniť ich. Pravidlá priamo úmerne určujú morálku tej-ktorej skupiny. V našom prípade tieto pravidlá a morálku určila cirkev, ktorá vďaka svojej moci prehodnotila morálku a vtedajšieho človeka „par excellence“. Genealógiu otrockej morálky je potrebné hľadať u vysokých cirkevných hodnostárov bažiacich po moci a majetku. Asketický kňaz je len dokonalý prostriedok najvynaliezavejšieho náboženstva na svete.

S kresťanským kňazom priamo úmerne súvisí genéza zlého svedomia a pocit viny. „Hlavný zásah, ktorý si asketický kňaz dovolil, aby v ľudskej duši rozozvučal všetky druhy hudobných tónin, bol vykonaný tým – každý to vie, že využil pocit viny“ (Nietzsche, 2002a, 116). Človek resentimentu (5) za všetkým hľadá príčiny svojej nespokojnosti, svojho utrpenia. Aktívny život predstavuje pre neho hrozbu, lebo on sa musí skrývať sám pred sebou. Ak on obetoval Bohu svoju prirodzenosť a najsilnejšie inštinkty, tak túto obeť musia podstúpiť všetci Bohu-rovní. Človek ochorel sebou samým. „... Všetky inštinkty divokého, voľného, túlavého človeka obrátili späť, proti človeku samému. Nepriateľstvo, krutosť, radosť z prenasledovania, z prepadávaní, zo zmeny, z ničenia – to všetko obrátené proti vlastníkom takých inštinktov: práve to je pôvod zlého svedomia“ (Nietzsche, 2002a, s. 65).

Nietzsche svojím spôsobom súdi existenciu ľudského svedomia a taktiež aj pocit viny a zlého svedomia. Domnieva sa, že tieto dva fenomény súvisia s prirodzeným vývojom ľudskej psychiky a socializujú sa v štruktúre spoločenských vied a mocenskoriadiaciach inštitúcií. „... v obligačnom práve vznikol svet morálnych pojmov ‚dlh‘, ‚vina‘, ‚svedomie‘, ‚povinnosť‘, ‚svätá povinnosť‘ – jeho počiatok, ako počiatok všetkého veľkého na zemi, bol dôkladne a dlho zalievajú krvou. [...] A tu bolo taktiež po prvýkrát zosúladené ono hrozné, možno už nerozlučné slovné spojenie ‚vina‘ a ‚bolesť‘. Opýtajme sa: ‚V akom zmysle môže byť bolesť vyrovnaním ‚dlhu‘? V tom, že človek pociťuje blaho, ak pôsobí bolesť, že poškodený môže ujmu, sprevádzanú roztrpčením z tejto ujmy, vymeniť za mimoriadny pôžitok: spôsobenie bolesti, vyslovený sviatok toho, čoho cena rástla, čím viac to bolo v rozpore s úrovňou a spoločenským postavením veriteľa“ (Nietzsche, 2002a, s. 48).

Na tomto vyššie uvedenom príklade funguje aj vzťah „kňaz a človek – veriaci“. Pri spovedi ako súčasť kresťanského (katolíckeho) náboženstva má kňaz prednostné „Božie právo“ vstúpiť do svedomia svojho oddaného veriaceho a zhodnotiť vinu jeho činu a zároveň aj určiť trest daného konania. Asketický kňaz je úľavou a vykúpením človeka z ľudského utrpenia. Jedine on vysvetľuje význam utrpenia, on podáva jeho zmysel. Ľudské utrpenie ukotvil do perspektívy viny. Položme si otázku: „Kto je v kňazských očiach zodpovedný za naše hriechy a viny?“ No predsa my, my sme tými najväčšími hriešnikmi a vinníkmi – Boží trest nás neminie. Tu je zahniezdená otrocká morálka. Strach zo života – aktívneho bytia – plodí nenávisť voči sebe samému. „Táto nenávisť voči všetkému ľudskému, ešte viac voči všetkému zvieraciemu, ešte viacej voči všetkému hmotnému, tá škaredosť zo zmyslov, z rozumu samého, ten strach zo šťastia a krásy, tá túžba utekať preč, von zo zdania, zmeny, diania, smrti, priania, ba zo žiadosti samej – to všetko znamená, odvážme sa to pochopiť, vôľu k ničote, odpor voči životu, vzoprenie sa najzákladnejším predpokladom života, avšak je to ešte stále

vôľa (6)! ... a, aby som aj nakoniec povedal to, čo som povedal na začiatku: človeku je milšie chcieť nič, než nechcieť..." (Nietzsche, 2002a, s. 134).

V skratke povedané – asketický ideál je podstatou kresťanského náboženstva. Asketický ideál s otrockou morálkou predstavujú u Nietzscheho najrýchlejšie šíriacu sa virózu, ktorá doľahla na ľudstvo.

V nasledovných riadkoch je potrebné objasniť to, čo rozumel Nietzsche pod aktívnymi a reaktívnymi silami. V úvode našej eseje sme uviedli, že jeho filozofia má duálny charakter. Takisto „aktívne“ a „reaktívne“ začleňujeme k tejto dualite. Na základe tohto rozlíšenia síl je postavená aj Nietzscheho interpretácia nihilizmu. Dôležitú úlohu pri tomto rozlíšení tu zohráva „telo“ (7) ako živý organizmus.

Nietzscheho „slová“ sú venované človeku kráčajúcemu po zemi (8), ktorý si je vedomý svojho tela a bytia tu na svete a nie mimo tento svet. „Telo“ ako nevyhnutný článok aktívneho bytia vo svete je súčasťou aktívnych a reaktívnych síl. „Telo je definované práve týmto vzťahom medzi ovládajúcimi a ovládanými silami (9). Každý vzťah síl vytvára nejaké telo či teleso: chemické, biologické, sociálne, politické. Dve sily, ktoré si nie sú rovné, vytvárajú telo od prvého okamžiku, kedy vstupujú do vzťahu: preto je telo vždy produktom náhody (v nietzscheovskom zmysle) a objavuje sa nanajvýš ‚prekvapivá‘ vec, ako vec, ktorá je v skutočnosti viacej prekvapivejšia ako vedomie či duch. [...] Telo je rôznorodý jav, lebo je zložené z plurality neredukovateľných síl; jeho jednota je jednotou mnohorakých javov, je jednotou ovládania. Nadradené, alebo aj ovládajúce sily v tele sa nazývajú ‚aktívne‘, podradené či ovládané sily sa nazývajú ‚reaktívne‘. Aktivita a reaktivita sú pôvodné kvality vyjadrujúce vzájomný vzťah síl“ (Deleuze, 2004, s. 72 – 73).

Z vyššie uvedeného môžeme smelo vydedukovať Nietzscheho axiómu (na základe „tela“ ako živého organizmu s aktívnymi a reaktívnymi silami, prenášame tieto sily aj do ostatných „živých organizmov“ (10) – napr. aj štát s jeho zriadením je svojím spôsobom živý organizmus), že niečo také ako „rovnosť“ (11), „sociálna demokracia“ je proti prírode, niečo „nezdravé“ – dekadentné. Aj socializmus je znakom morálky rovnosti. Kresťanstvo a sociálna demokracia nesie v sebe resentimentálne hodnoty – egalitarizmus vyznačujúci sa rovnosťou základných ľudských práv pre všetkých ľudí je umelo vytvorená záležitosť, latentne sa prekrývajúca s mocou ovládať a byť ovládaný, dozerať a trestať.

Život je pre Nietzscheho hlavne vôľou k moci – súboj aktívneho s reaktívnym – akcia a reakcia. „... Život je bytostne prisvojovaním, zraňovaním, premáhaním cudzieho a slabšieho, potlačovaním, tvrdosťou, vnucovaním vlastných foriem, vteľovaním a prinajmenšom, pri najmiernejšom výraze – vykorisťovaním... [...] Pokiaľ je to telo žijúce a nie odumierajúce, bude konať proti iným telesám všetko to, čoho sa jednotlivci v ňom voči sebe navzájom zriekajú: bude musieť byť stelesnenou vôľou k moci, bude rásť, rozpínať sa okolo seba, priťahovať k sebe, chcieť získať prevahu – nie z nejakej morálnosti alebo amorálnosti, ale preto, že žije a z tohto dôvodu je život vôľou k moci“ (Nietzsche, 1996, s. 169).

Pri objasňovaní „asketického ideálu“, ktorý bezprostredne súvisí s nihilizmom, sme už uviedli význam aktívnych a reaktívnych síl v tomto fenoméne. Aj tu sa prejavuje vôľa, ktorá umožňuje triumf reaktívnych síl. Namiesto vôle k moci tu triumfuje vôľa k ničote, ktorá potrebuje „prevahu“ reaktívnych síl. Tu je nihilizmus vyjadrený prostredníctvom „víťazstva“ reaktivity. Dôležité je podotknúť, že reaktivita je pôvodná kvalita sily, ktorú je možné hodnotiť a merať len na základe vzťahu s aktivitou. „Keď vyzdvihujeme vznešenosť akcie a jej nadradenosť nad reakciou, nikdy pritom nesmieme zabúdať, že reakcia označuje určitý typ síl, rovnako ako akcia“ (Deleuze, 2004, s. 77).

Asi najrafinovanejším počínom kňazskej – otrockej morálky bolo vytvorenie novej hierarchie hodnôt. Toto vytvorenie spočívalo v odobratí vznešených hodnôt „pánom“ – mocným a pretransformovať ich „z nôh na hlavu“ – spraviť z nich hriešnikov. Keďže podľa Nietzscheho pritakávanie k niečomu nereálnemu, k fikcii, nadobúda hodnotu ničoty, tak aj prevrátenie hodnôt, výrazná zmena v ich kvalite a presmerovaní vedie k nihilizmu, t. j. k popieraniu a znevažovaniu.

Kňazská – otrocká morálka je u Nietzscheho synonymom zvrhlosti proti ľudstvu a prírode, lebo kresťanská paradigma moci bola „protinožcom“ inštinktu a pudu. A čo nekorešponduje

priradené s vôľou mať moc, to je úpadkové, lebo „pod najsvätejšími menami vládnu hodnoty úpadku, nihilistické hodnoty“ (Nietzsche, 2003, s. 16).

Nietzscheho „vôľa k moci“ zosobňuje kvalitu síl a samotného bytia. Takisto aj ľudské správanie, charakteristika a ponímanie hodnôt je chápané cez tento fenomén. „Čo je dobré? Všetko, čo v človeku zvyšuje pocit moci, vôle mať moc, aj samu moc. Čo je zlé? Všetko čo vzbúdzá zo slabosti. Čo je šťastie? Pociť, že rastie moc, že sa premáha nejaký odpor. Nie spokojnosť, lež väčšia moc; nie predovšetkým mier, lež vojna; nie cnosť, lež zdatnosť (cnosť v renesančnom štýle, virtú, to je cnosť bez morálnu). Slabí a nepodarení nech zahynú. To je prvá zásada našej lásky k ľuďom. A k tomu sa im má ešte dopomôcť. Čo je škodlivejšie ako akákoľvek nerest? Aktívny súcit so všetkými nepodarenými a slabými – kresťanstvo...“ (Nietzsche, 2003, s. 14).

V úvode diela *Genealógia morálky* sa Nietzsche pýta: „Akého pôvodu sú naše ‚dobro‘ a ‚zlo‘“ (Nietzsche, 2002a, s. 9). Pojem „dobro“ a „zlo“ má podľa neho dvojakú prehistóriu. Táto história duality sa utvárala medzi kmeňmi a kastami. „Kto má moc odplácať – dobro dobrom, zlo zlom – a naopak aj odpláca a je zároveň vďačný i pomstychtivý, ten je nazývaný dobrým; kto je bezmocný a oplácať nedokáže, je nazývaný zlým. Dobrý človek patrí k ‚dobrým‘, k spoločenstvu, ktoré má pospolitý cit, pretože všetci jednotlivci majú zmysel pre odplatu. Zlý človek patrí k ‚zlým‘, k húfu podmaneným, bezmocným, ktorí žiadny pospolitý cit nemajú. ‚Dobrí‘ sú kasta, ‚zlí‘ sú masa podobná prachu. ‚Dobrý‘ a ‚zlý‘ je po určitú dobu to isté čo ‚vznešený‘ a ‚nizký‘, pán a otrok“ (Nietzsche, 2010, s. 48).

Tu sa nepriateľ nepovažoval za „zlého“. Vznešený nepriateľ vedel odplácať a bojovať – to sa cenilo najviac. Prekypoval silnou vôľou a neustále si potreboval utužovať moc. Na druhej strane tí ustráchaní s otrockou dušou pomenúvali tých „dobrých“ a „vznešených“ zlými až diabolskými. Nietzsche sa nazdával, že súčasná mravnosť povstala na pôde vládcovských kmeňov a kást. „Vznešený druh ľudí cíti seba ako toho, kto určuje hodnoty, nemá potrebu nechať sa schvaľovať, súdi „čo je škodlivé mne, to je škodlivé o seba“, chápe seba ako to, čo prepožičiava veciam česť, je tým, kto hodnoty tvorí. Všetko, čo o sebe vie, ctí: takáto morálka je oslavou seba samej“ (Nietzsche, 1996, s. 170).

Pokiaľ moralizujú ľudia zatrpknutí, unavení sami sebou, ich životné krédo bude naberať opačný smer od „panskej morálky“. „Pohľad otroka nie je naklonený k cnostiam mocným: je v ňom skepsa a nedôvera. [...] Naopak sa vyzvedajú a do sveta stavajú vlastnosti, ktoré slúžia k tomu, aby trpiacim uľahčovali život: tu sa ctí súcit, láskavá pomocná ruka, vrelé srdce, trepezlivosť, usilovnosť, pokora, prívetivosť – lebo toto sú najprostejšie vlastnosti a takmer jediné prostriedky ako vydržať tiaž bytia. Otrocksá morálka je bytostne morálkou užitočnosti. Tu je prameň onoho slávneho protikladu „dobro“ a „zlo“ (Nietzsche, 1996, s. 172).

„Dobro“ a „zlo“ sú relatívne nové hodnoty (12). Vznikajú na základe „prevrátenia“ – pôvodný obsahovo-hodnotový zmysel pojmu sa transformuje do druhého obsahového pojmu a naopak. Táto zámena pojmových hodnotových súdov spôsobila kardinálny prevrat v morálke. Nietzscheho skepsa je najmä namierená voči takzvanému „neegoistickému inštinktu“ – súcitu. Prejav súcitu je predohrou ku koncu každej vznešenej morálky. V súcite je zakotvená ľútosť, sebaobeta, ktorá podlamuje vôľu k moci, vôľu k životu. Tento stav je nasmerovaný proti aktívnemu životu, oslabuje a smeruje k nihilizmu. Súcit vyjadruje u Nietzscheho protiživotný – neegoistický postoj. Súcit (13) podlomil kolená „vznešeným“ a „silným“. V tomto prípade je triumf reaktívnych síl je očividný. Ak sa bytie vo svete nihilizuje, čiže vôľa k ničote triumfuje, život človeka sa stáva reaktívnym. Popiera sa skutočnosť, vôľa k ničote toleruje túto reaktivitu, lebo ju potrebuje k svojmu triumfu. „Toleruje ju ako životný stav blízky nulovému stupňu a potrebuje ju ako prostriedok, ktorým je život dovedený k sebaopretiu a k protirečeniu“ (Deleuze, 2004, s. 258).

Táto anti-životná – nihilistická hodnota súcitu, ktorá je vo všeobecnosti spopularizovaná a vstúpaná spoločnosti od útleho detstva definitívne predstavuje a utužuje moc a víťazstvo otrockej morálky. Utláčaná väčšina zaznamenala vzostup (ako to už bolo spomenuté) pod vedením príslušníkov kňazskej kasty. Nietzsche si stojí za tým, že židovsko-kresťanské zmýšľanie a životný postoj spôsobili túto najduchovnejšiu, nihilistickú svetovú pomstu, ktorej sa ľudstvo doteraz nevie alebo nechce striasť. „Jedine to bolo primerané kňazskému národu, národu najskrytejšej kňazskej pomsty. Boli to židia, ktorí sa proti aristokratickej rovnici hodnôt (dobrý = vznešený = mocný = krásny

= šťastný = bohumilý) odvážili s hroznou dôslednosťou presadiť a zubami-nechtami tej najpriepastnejšej nenávisti (nenávisti z nemohúcnosti) udržať pravý opak, totiž: „jedine úbohí sú dobrí, jedine chudobní, bezmocní, nízki sú dobrí, jedine trpiaci, chorí, škaredí sú zároveň jediní zbožní, jediní blažení u Boha, jedine pre nich je tu blaho – naproti tomu vy, vznešení a mocní, vy ste na veky vekov zlí, krutí, hriešni, nenásytní, bezbožní, vy budete naveky nešťastní, prekliati a zatratení!“ (Nietzsche, 2002a, s. 23)

Obrazne povedané, zvíťazila „vôľa k púšti“ – morálka dobrovoľného utrpenia. Namiesto olympijských atlétov máme martýrov zvedených k ničote. Víťazstvo prostého človeka je zavŕšené. Kňazské prehodnotenie hodnôt a morálky bolo úspešne dotiahnuté do konca. Nietzsche si kladie otázku: „Čo dnes vyvoláva náš odpor k človeku?“ lebo my človekom trpíme, o tom niet pochyb. Strach to nebude, skôr už nemáme toho, čoho by sme sa u človeka mohli báť (14). V popredí sa hemží červ, ‚človek‘, ‚krotký človek‘, beznádejne priemerný a bezútešný, ktorý sa už naučil cítiť ako cieľ a vrchol, zmysel dejín... Človek je čím ďalej lepší, o tom niet pochyb. A práve v tom spočíva neblahý osud Európy – spolu so strachom z človeka sme prišli o lásku k nemu. Pohľad na človeka nás už unavuje – čo je dnes nihilizmus, nie práve toto? [...] Sme unavení človekom...“ (Nietzsche, 2002a, s. 30 – 31).

Zhrnutie prvej časti kapitoly: V prvej podkapitole nám išlo o analýzu reaktívneho typu, ktorá v sebe zahŕňa nihilistické princípy v otrockej morálke – negatívny nihilizmus. Tieto princípy majú genézu v kresťanstve, ktoré Nietzsche pomenúva reaktívnym hnutím, ktoré povstalo proti „panstvu“ vznešených hodnôt. Hlavným predstaviteľom reaktívneho typu je asketický kňaz. S asketickým kňazom sú prepojené asketické ideály: pocity viny, zlého svedomia a resentimentu. Primárnym triumfom kňazskej – otrockej morálky je prevrátenie hodnôt, víťazstvo súciteľného človeka – človeka inklinujúceho k ničote. Táto vôľa k ničote potrebuje reaktívne sily ako prostriedok, prostredníctvom ktorých si musí život protirečiť, popierať a rušiť sa. Zistili sme, že reaktívne sily „vítězia“ cez fikciu, znevažovanie života. Prehodnotené hodnoty nadobudli „iný“ obsah. „Dobro“ a „zlo“ získali novú významovú kvalitu. Ďalším dôležitým zistením je, že Nietzsche sa orientuje na „telo“ ako živý organizmus, na „človeka z mäsa a kostí“, preto má jeho filozofia charakter ontologického biologizmu. Telo tvoria „aktívne“ a „reaktívne“ sily. Tieto sily nie sú nikdy v rovnováhe. Vždy jedna musí byť v prevahe – triumfovať. Táto charakteristika platí aj pre ostatné „živé organizmy“.

Deštrukcia metafyzického centra ako druhý predpoklad európskeho nihilizmu – reaktívny nihilizmus

V druhej časti eseje nás bude zaujímať to, či deštrukcia metafyzického centra zapríčinila rozklad tradičnej židovsko-kresťanskej morálky. A takisto bude pre nás dôležité to, či z týchto udalostí môžeme predpokladať európsky nihilizmus.

V úvode diela *Vôľa k moci*, ktoré bolo vydané po Nietzscheho smrti, píše takmer prorocky znejúce slová: „Čo tu rozprávam, je história budúcich storočí. Popisujem, čo prichádza, čo už nemôže prísť ináč: prepuknutie nihilizmu. Túto históriu je možné rozprávať už teraz: lebo tu pôsobí nevyhnutnosť sama. Táto budúcnosť sa nám prihovára už z tisícich znamení, tento osud sa ohlasuje všade; pre túto hudbu budúcnosti sú už napnuté všetky uši. Celá naša európska kultúra akoby už dlho smerovala s mučivým napätím, ktoré desaťročia na desaťročie narastá, ku katastrofe: nekludne, násilne, náhlivo: ako prúd, ktorý sa náhli ku koncu, ktorý už nerozvažuje, ktorý má strach rozvažovať. [...] Prečo je prepuknutie nihilizmu teraz potrebné? Pretože sú to naše samotné zaužívané hodnoty, ktoré v ňom vyvodzujú svoju poslednú konzekvenciu; pretože nihilizmus je do konca premyslená logika našich veľkých hodnôt a ideálov – pretože musíme nihilizmus najprv prežiť, aby sme prišli na to, čo vlastne bola, znamenala táto hodnota týchto hodnôt. Budeme potrebovať nové hodnoty“ (Nietzsche, 1968, s. 3 – 4).

Človek pochoval svoju minulosť, kultúru, aby sa stal sám Bohom a jediným nositeľom hodnôt a morálky. To, čo sa najviac zmenilo v priebehu dejín a to, čo neustále podlieha zmene – relativizuje sa, je subjektívne nazeranie na oceňovanie obsahov, ktoré minulé kultúra považovala za nemenné a smerodajné, dobré a pravdivé, čiže tradičné skalné princípy na čele s Bohom, pravdou,

spravodlivosťou, krásou a podobne. Desakralizácia existencie je reakciou na všeobecnú platnosť zaužívaných mimosvetkých, kresťansko-ideálnych hodnôt. Reakcia na nadzmyslový svet a nadradené hodnoty nás vedie k popieraniam ich existencie a upieraniu ich všeobecnej platnosti. Neznevažujeme život v mene vyšších hodnôt, ale znevažujeme vyššie hodnoty ako také. Popretie tu neznamená hodnotu ničoty, ktorú život získal, ale ničotu vyšších hodnôt.

Ak neexistuje konečný stav sveta, ak vznikanie nemá jasný cieľ, tak je potrebné hľadať ho niekde inde. Ak bol človek pred „smrťou Boha“ závislý na vyššej entite, teraz je, zdá sa, ponechaný náhode. Nietzsche túto nihilistickú reakciu na kresťansko-ideálny imaginárny svet vykresľuje aj ako ťažkú skúšku pre človeka, ktorý zostal na svete zrazu osamotený bez Boha. Prorokuje, že tento stav bytia bude pre nás bodom ťažkej skúšky: „Slabí sa zlomia, silní zničia to, čo ich nezlomí, ešte silnejší prekonajú hodnoty, ktoré slúžili ako meradlo“ (Nietzsche, 1968, s. 24). Nihilizmus sa v tomto okamihu javí ako príznak sily – aktívny nihilizmus, znamená, že moc tvorí a chce sa rozprestrela až do takej miery, že už nepotrebuje túto všeobecnú interpretáciu existencie, toto zavedenie zmyslu do nej. Je to meradlo stupňa sily vôle, vedieť, až do akej miery sa dá zaobísť bez nejakého zmyslu vecí, až do akej miery sa dá zniesť žitie vo svete, ktorý nemá zmysel: pretože vtedy sa jeho časť usporiada.

Podľa vyjadrenia Camusa Nietzsche otvorene závidel Stendhalovi jeho výrok: „Jediným ospravedlnením Boha je to, že nejestvuje.“ Ak je svet zbavený božej vôle, je zbavený aj jednoty a cieľa (15). Svet (16) preto nemožno súdiť. Každý hodnotový súd (17) vedie k očierňovaniu života. To, čo je, sa posudzuje podľa toho, čo by malo byť, nebeským kráľovstvom, večnými ideami alebo mravným imperatívom. Lenže to, čo by malo byť, nie je; v mene ničoho tento svet nemožno posudzovať. „Nič nie je pravda, všetko je dovolené (18) – také sú výhody dnešných čias“ (Camus, 2004, s. 62 – 63).

Z vyššie uvedeného vyplýva, že smrť Boha je začiatkom pádu všetkých zaužívaných hodnôt. Čiže podstata Nietzscheho nihilizmu, ponímaného ako reakcia, tkvie v tom, že „najvyššie hodnoty sa nihilizujú – strácajú na hodnote“. Najvyššou metafyzickou hodnotou je/bol Boh, ktorý bol vyhlásený za mŕtveho. Touto udalosťou je morálka oslobodená od akýchkoľvek postihov, sankcií. Jej hodnota a obsah sa pomaly, ale isto stráca, nihilizuje – nastáva rozklad tradičnej židovsko- kresťanskej morálky. Moderný človek sa stal individuom s novým vkusom a hodnotením.

Evola, taliansky filozof kultúrneho pesimizmu, usudzuje: „Smrť Boha je predstava, ktorá charakterizuje celý historický proces. Táto formulácia vyjadruje ‚neverectvo, ktoré sa stalo každodennou realitou‘, onú desakralizáciu existencie, onú naprostú roztržku so svetom tradície, ktorá sa začala na Západe v období renesancie a humanizmu a u súčasného ľudstva nadobúda stále viac rysov samozrejmej, definitívnej a nezvratnej skutočnosti. Tento stav vecí nie je o nič menej reálny tam, kde zatiaľ nie je zreteľne pocitovaný preto, že existuje režim zakrývania onej skutočnosti rôznymi náhradkami Boha, ktorý je mŕtvy“ (Evola, 2009, s. 48).

Ontologicko-metafyzická kríza odsudzuje človeka k sebe samému. Transcendentno sa vytráca z ľudského života. Morálka sa síce oslobodila od metafyziky a teológie, ale nanovo sa dala zotročiť autoritou rozumu, takzvanou „autonómnou“ morálkou. Podľa Evolu je táto morálka „prvým javom, ktorý sa formuje po smrti Boha v snahe ukryť túto udalosť pred svedomím“ (Evola, 2009, s. 48).

To, čo bolo po stáročia nedotknuteľné a sväté, zostupuje zo summitu do priepasti. Kantova teória kategorického imperatívu zosobňuje etický racionalizmus, takzvanú autonómnou morálku „musíš“. Kantov transcendentálny subjekt, t. j. inteligibilné Ja (19), je vo svojej podstate nadradený vlastným cieľom a potrebám. Podľa Kanta „morálka, ktorá je založená na pojme človeka ako slobodnej bytosti, ktorá sa pomocou svojho rozumu viaže na nepodmienené zákony, nemá zapotreby ani idey nejakej inej bytosti nad sebou, aby poznala svoju povinnosť, ani žiadne iné pohnútky okrem zákona samotného k tomu, aby si túto povinnosť uvedomila. [...] morálka teda nepotrebuje pre seba v žiadnom prípade [...] náboženstvo, ale postačí si sama vďaka čistému praktickému rozumu“ (Kant, 1976, s. 69). (20)

Z uvedeného možno predpokladať, že na podobnom základe je postavený aj utilitarizmus s pragmatizmom. Tieto sociálno-filozofické smery účelne slúžia ako náhradky za mŕtveho Boha, t. j. úžitok jedincovi a materiálne zabezpečenie v spoločnosti. „Hodnota každého je daná tým, koľko zarába, každý zarába toľko, aká je jeho hodnota. Čím je, to poznáva prostredníctvom premien svojej ekonomickej existencie. Nič viacej o sebe nevie“ (Adorno – Horkheimer, 2009, s. 204 – 205). Svoje Ja

dnes ľudia posudzujú podľa jeho trhovej hodnoty a to, čo sú, poznávajú z toho, ako sa im vedie dnes už skôr v plne personalizovanej spoločnosti (21), založenej na personalizovanej ekonomike v mene hospodárskeho rastu. (Alebo skôr v mene osobného rastu.)

Toto všetko je presiaknuté nihilizmom. A prečo si „toto“ dovoľujeme tvrdiť? Ak neexistuje žiadny vnútorný poriadok, automaticky sa naskytá možnosť akéhokoľvek vyhnutia sa vnútornej sociálno-právnej sankcii. Tento stimul vzbudzuje u jedinca prirodzenú ľahostajnosť k povinnosti a poriadku. To znamená, že každý čin je prípustný, každé správanie je povolené. Vnútorný charakter povinnosti je neaktuálny – etický imperatív je mŕtvý. Náhrada za náboženské desatoro je spísaná v etických kódexoch. Ide napríklad o súkromné firmy, monopoly a iné inštitúcie postavené na drezúre firemnej kultúry, ktorá je vycibrená do tých najmenších detailov, alebo orgány štátnej správy, kde na rozdiel od súkromných subjektov je zväčša etický kódex tej-ktorej inštitúcie len bezvýznamnou formalitou. Po kresťanskej morálke prichádza nová inkvizícia predestinovaná do sveta konformizmu, založenom na matérii – prospechu, pokrytectve, cynizme, ľahostajnosti a pohrdaní tým druhým.

Po vyššie uvedených javoch, ktoré sa objavili ako dôsledok postupnej sekularizácie európskej spoločnosti, nemôžeme opomenúť tie najpodstatnejšie piliere západnej civilizácie, t. j. prehnáný optimizmus, individualizmus, liberalizmus, prudký ekonomický rast, veda (22), industriálna revolúcia s nástupom sociálno-politických ideológií ako svetských náhradiek náboženstva. Tieto piliere sú na jednej strane dôležitými faktormi európskej západnej civilizácie a kultúry, ktoré jej priniesli úspech, ale na druhej strane sú aj istým súmrakom (23) pre našu spoločnosť. V kantovsky zracionalizovanom hesle „Užívaj svoj um“ sa čoraz v otvorenejšej podobe prejavoval latentný metafyzický princíp moderny, to jest nadvláda človeka ako subjektu nad svetom a jeho potvrdzovanie si moci, moci „nad“. Táto nadvláda, ako usudzoval Stirner, je však nedostatočná a treba ju prehľbiť. Moderného človeka je potrebné emancipovať čo najviac. „Je nutné ho povýšiť nielen na najvyšší, ale na jediný princíp (24) všetkého bytia a urobiť z neho absolútne centrum akéhokoľvek diania. Všetko, čo je, samotné bytie, je preto nutné sústrediť, centralizovať okolo neho. A všetko, čo ho presahuje, to znamená celkovú transcenciu sveta a dejín, je nutné previesť na vnútornosť jeho konkrétneho života a to nielen na vnútorné určenie jeho duchovného života, a teda na imagináciu vedomia, ale takisto na vnútornosť pocitov a prežitkov zmyslového tela a telesnej praxe vôbec“ (Stirner, 2009, s. 14).

Nová výplň dočasnej prázdnoty, ktorá zrazu zostala po „odstránení najvyššieho morálneho centra“, je naraz v náčrte Stirnerovej silne individualistickej koncepcii nadmieru každému jasná. Redukcia transcencie sveta na vnútornosť prežívania života jedinca v jeho duchovno-telesných formách vyúsťuje do naturalizmu a nihilizmu. Do naturalizmu, kde je pravidlom, že jedine prirodzené a egoistické potreby života predstavujú jediný meter zmyslu ľudskej existencie. A do nihilizmu preto, že pri ňom platí, že nič mimo situačne prežívaného života s jeho egoistickými, čiže jedine autentickými záujmami nemá zmysel, cenu a ani význam. Individualizmus koncom 19. storočia bol akýmsi predchodcom anarchistického rozkladu. Max Stirner považoval každú morálku za poslednú formu božského fetišu. Jeho konečnou odpoveďou na jednu zo základných otázok európskej moderny: „Akým spôsobom možno oslobodiť moderného človeka a zbaviť ho všetkých metafyzických, sociálnych a politických prekážok, bariér a reštrikcií, ktoré ho deformujú a robia z neho neautonómu bytosť?“ je: „Si tým, čím môžeš byť.“ Čiže naozaj vlastniš len „sám seba“, t. j. egoizmus svojho života, autentickú tvoriacu ničotu a utekajúci čas svojej existencie ako svoje jediné vlastníctvo (Stirner, 2009, s. 23).

Stirner reflektoval dobu (ešte pred Nietzsche), ktorá sa ocitla „mimo dobro a zlo“, v ktorej prestávali platiť tradičné metafyzické, sociálne, politické a ekonomické princípy, hodnoty a kritériá. Takisto nemožno opomenúť aj literárnych predchodcov, ktorými boli hlavne Turgenev, Dostojevskij, Flaubert, Baudelaire a iní.

Prinavrátaním sa k Nietzsche, k jeho hlásaniu európskeho nihilizmu, musíme poukázať na fakt, že nielen morálka bola zasiahnutá nihilistickým rozkladom. Pojem pravdy, poznania, svetonázoru a predstavy o životnej finalite zostali pochované v troskách metafyzického diskurzu. „Smrť Boha“ zasiahla všetky formy bytia cez umenie až po sociálne poznanie. To, čo bolo negované a potláčané v konfrontácii s vyšším svetom, Bohom, zrazu zmenilo svoj smer. Z tohto vyplýva Nietzscheho konštatovanie: „To, čo by malo byť, nie je, a to, čo je, by nemalo byť“ (Nietzsche, 1968,

s. 318). Akoby Nietzsche upozorňoval na novú, ešte neuvedomelú krízu. Začiatok biedy človeka bez Boha. Akoby existencia stratila svoj zmysel a účel. Účelové nazeranie na svet sa stalo našou skazou. (25) Človek sa stal bohočlovekom (26) a zároveň pohŕdačom seba samého. Bohočlovek sa stal novým zmyslom európskeho nihilizmu. Napriek tomu, že moderný človek sa stal postupne šíriacou sa západoeurópskou racionalizáciou viac nezávislým a oslobodeným od „sveta tradície“, tým viac začína pociťovať osamelosť a úzkosť. Boh je mŕtvy, morálka zracionalizovaná a zmysel týchto udalostí je viditeľný v čine. A my sa môžeme iba domnievať a nietzscheovsky pýtať. Chýba cieľ? Chýba odpoveď? Namiesto otvorených otázok a otvorených odpovedí s chaotickým podtónom najpragmatickejšou náplastou na našu dobu je dozaista čin. Lebo iba on zanecháva za sebou viditeľnú čiaru. „Čin (27) pomenúva svojho pôvodcu, ktorý sa dovoľáva svojho činu. Novodobým činným nihilistom (28) je terorista, ten, kto de facto terorizuje, legalizuje sa prostredníctvom svojho činu. Tu byť znamená robiť. Nihilista je causa sui, nikdy nestráca sám seba z dohľadu. Kým niečo existuje, stále má čo rozbíjať, a tak si neprestajne potvrdzuje svoju autoritu“ (Glucksman, 2003, s. 120).

Na záver našej eseje môžeme zhodnotiť (uzavrieť) interpretované záležitosti spojené s rozkladom tradičnej morálky a deštrukciou metafyzického centra, za ktorými sme spozorovali už prepuknutý európsky nihilizmus. Tento nihilizmus v očiach Nietzscheho má zdroj v tradičnej židovsko-kresťanskej morálke, ktorú pomenoval „otrockou morálkou“ – morálkou slabých. Kresťanstvo predstavuje u neho negatívnu formu nihilizmu. Genealógiu otrockej morálky je podľa nás potrebné hľadať u vysokých cirkevných hodnostárov bažiacich po moci a majetku. Asketický kňaz je len dokonalý prostriedok najvynaliezavejšieho náboženstva na svete. Kresťanstvo sa zo slabosti uspokojuje svojím imaginárnym, negatívnym ideálom a prežíva len vďaka vôli mať moc „nad“. Nietzsche sa nazdával, že kresťanstvo sa nakoniec samo pochová. Zahynie na svoj fiktívny, ideálny svet, na svoje večné hľadanie transcendentálnych poloprávď. Po kresťanskej morálke však prichádza nová inkvizícia predestinovaná do sveta konformizmu, založenom na materii. Prchavé sa zhmotnilo. Idea Boha sa zhmotnila do takého štádia, že európsky človek nahradil jeho miesto.

Kanta by sme mohli pomenovať aj ako predchodcu rozkladu morálky kvôli jeho zracionalizovanej teórii kategorického imperatívu. Jeho heslo „Užívaj svoj um“ pretavila západná civilizácia do hesla „Zničiť všetko okrem rozumu“. Kantovská autonómna morálka kategorického imperatívu bola zaiste jednou z predzvestí terajšieho stavu, v akom sa nachádza jedinec v 21. storočí. Základný rozdiel je však v tom, že Kantove imperatívy boli všeobecne platné. Kant sa ich snažil „ušiť“ na mieru platnej zaužívanej morálky. Zatiaľ čo jedinec „dneška“ čerpá alebo by mal čerpať morálku zo svojho vlastného privátneho bytia. Stirner urobil z človeka bohočloveka – absolútne centrum akéhokoľvek diania. Týchto dvoch významných mysliteľov, alebo skôr priekopníkov rozkladu tradičnej morálky, sme si vybrali preto, lebo sa nazdávame, že oni sú vhodnými inšpirátormi k už vtedy prepuknutému nihilizmu. Nietzsche už len akoby zhrnul a spísal vopred „povedané“ a určil nový smer budúcej západnej civilizácie. Po „smrti Boha“, čiže po deštrukcii metafyzického centra, sa morálka oslobodila od obsahov jej tradičných princípov a tiaže finality. Nastal rozklad tradičnej morálky. Vytvorila sa akoby nová opozícia tradičnej morálky, kde neexistujú žiadne dané objektívne pravidlá, človek – bohočlovek rozhoduje sám, čo je správne a čo nie. Reakcia na nadzmyslový svet a nadradené hodnoty nás vedie k popieraniu ich existencie a upieraniu ich všeobecnej platnosti. Neznevažujeme život v mene vyšších hodnôt, ale znevažujeme vyššie hodnoty ako také. Popretie tu neznamená hodnotu ničoty, ktorú život získal, ale ničotu vyšších hodnôt. Na boží stolec si zasadol človek, ktorý zabil Boha – reaktívny človek. Reaktívny nihilizmus na čele s reaktívnym človekom je, zdá sa, prirodzeným znakom racionalisticko-pokrokovej spoločnosti našej západoeurópskej civilizácie.

Poznámky

- (1) „Chudoba, pokora, cudnosť“ – to sú tri veľké honosné slová asketického ideálu. (Nietzsche, 2002a, s. 87)
- (2) Židia verili, že história sa posúva dopredu, že Boh do dejín zasahuje, aby dosiahol svoj cieľ na zemi a že oni, vyvolený národ, sú v jeho zámeroch kľúčovými. Takmer všetci prví kresťania boli Židia. Kresťanstvo spojilo a prehĺbilo židovské a grécke idey do nového svetonázoru, ktorý sa stal

- neporovnateľne vplyvnejší než ten židovský či grécky. Boh sa ľudstvu zhmotnil, keď v konkrétnom čase a na konkrétnom mieste zoslal svojho syna Ježiša, židovského Mesiáša. Ježiš, človek a zároveň Boh, zomrel ukrižovaný ako zločinec v rukách židovskej a rímskej spravodlivosti. Nešlo však o porážku. Ježiš premohol smrť a ujal sa svojho miesta po Božej pravici. Život, smrť a vzkriesenie Ježiša sú ústrednými udalosťami celých dejín ľudstva. (Koch – Smith, 2011, s. 37 – 40) „Smrti Boha“ sa budeme ešte podrobnejšie venovať, lebo súvisí s nihilizmom a Nietzscheho prehodnotením hodnôt.
- (3) „A kto zatiaľ zvíťazil, Rím alebo Judea?“ uvažuje Nietzsche v diele *Genealógia morálky*. Je presvedčený, že: „Je to veľmi divné: Rím nado všetku pochybnosť podľahol.“ Podľa neho Rím a „polovica zemegule“ podľahla kňazskému národu resentimentu, menovite trom Židom: Ježišovi Nazaretskému, Márii – Ježišovej matke a tkáčovi Pavlovi. (Nietzsche, 2002a, s. 38) Podľa nás „za všetkým hľadaj moc“. Dovoľme si tvrdiť, že život je o moci a kontrole. A takisto je to aj s víťazstvom, podľa Nietzscheho, „otrockej, nihilistickej morálky“. Rím nepodľahol, Rím si len upevnil mocenskú pozíciu, ktorá mu právom patrila už v staroveku. Nie nadarmo sa hovorí, že: „Všetky cesty vedú do Ríma“. Keďže stádo pod vplyvom otrockej morálky musí byť poslušné, čiže pod kontrolou, „báchorka“ o Kristovi, ktorý zobral na seba hriechy všetkých ľudí a trpel na kríži kvôli nim a potom vstal z mŕtvych..., je dokonalou manipulatívnu formulou. A za týmto stále ešte fungujúcim bludom nestáli len Židia, ale ľudia prirodzene bažiaci po moci a kontrole. Nie nadarmo Nietzsche hodnotí Židov ako „najsilnejšiu, najhúževnatejšiu a najčistejšiu rasu, ktorá žije v Európe, dokážu sa presadiť i za najhorších podmienok (dokonca lepšie než za priaznivých)...“ (Nietzsche, 1996, s. 156).
 - (4) V tej dobe bolo niečo úžasné uveriť v to, že všemohúci Boh, stvoriteľ sveta, sa zaujímal o šťastie a blaho každého jedinca. Boh ako dôkaz svojej nezištnej lásky zoslal svojho jediného syna na zem, aby trpel a zachránil jednotlivých ľudí, nie celé ľudstvo. Boli to kresťania, čo uverili v existenciu osobného Boha schopného komunikovať s jednotlivcami. Jednotlivec ako osoba sa stal centrom kresťanského Boha.
 - (5) Pod resentimentom v Nietzscheho zmysle rozumieme pocit zatrpknutosti, krivdy, ublíženosti. „Asketický ideál označuje komplex resentimentu a zlého svedomia. Spôsobuje ich vzájomné križovanie a posilňovanie. Vyjadruje súhrn prostriedkov, skrze ktoré sa nemoc resentimentu a utrpenia zlého svedomia stávajú znesiteľnými, ba dokonca skrze ktoré sa organizujú a šíria, lebo asketický kňaz je zároveň záhradníkom, vychovávateľom, pastierom i lekárom“ (Deleuze, 2004, s. 252).
 - (6) Asketický ideál vyjadruje vôľu. Je výrazom vôle, ktorá umožňuje triumf reaktívnych síl. Reaktívne sily by nikdy neprevládali bez vôle, ktorá rozvíja projekciu a ktorá organizuje potrebnú fikciu. Práve táto fikcia zäsvetia v asketickom ideáli sprevádza postupy resentimentu a zlého svedomia, práve ona umožňuje znevažovanie života a všetkého, čo je v živote aktívne, práve ona dáva svetu hodnotu zadania a ničoty. A platí to aj naopak – vôľa k ničote potrebuje reaktívne sily. Nielenže znáša život iba v reaktívnej podobe, ale potrebuje reaktívny život ako prostriedok, vďaka ktorému si musí život protirečiť, popierať a rušiť sa. Zmysel asketického ideálu je teda nasledovný: vyjadrovať spriaznenosť reaktívnych síl a nihilizmu, vyjadrovať nihilizmus ako pohon reaktívnych síl. (Deleuze, 2004, s. 253)
 - (7) „Som telo a duša' – hovorí dieťa. [...] Tvorivé telo si stvorilo ducha ako ruku svojej vôle“ (Nietzsche, 2002b, s. 23 – 24).
 - (8) Nietzscheho „nadčlovek“ je symbolom zeme.
 - (9) Panská morálka kontra otrocká morálka, vzťah pôsobenia aktívnych a reaktívnych síl: Pán a rab – otrok.
 - (10) Tu je badateľný Nietzscheho pluralizmus. Interesuje sa o pluralitu aktívnych a reaktívnych síl.
 - (11) Nietzsche bol veľký kritik Francúzskej revolúcie. „Sloboda“, „rovnosť“, „bratstvo“ boli pre neho len utopistické heslá buržoázie nižšej triedy.
 - (12) Pri tomto bode je dôležité podotknúť, že pojmy „dobro“ a „zlo“ neboli napr. u starovekých Aténčanov používané, a preto ich Nietzsche nazval pojmami „novými“. Namiesto nich sa používali pojmy „vznešený“ a „nízky“.

- (13) Súcit viditeľne pôsobí proti duševnému vývoju ľudstva, lebo sa snaží silou-mocou zachovať to, čo speje k zániku, to, čo má prirodzene zahynúť. V dnešnej dobe je doslova trendové prejavovať súcit na „každom kroku“. Média nás doslova „zavaľujú“ týmto druhom zábavy a informácií – charitatívne zbierky všetkého druhu, koncerty, bizarné „zábavné“ relácie, súťaže, talk-show, seriály. Tu všade sú, ak nie očividne, tak latentne podstrčené „produkty súcitu“, ktoré majú za úlohu vštepovať konzumným spôsobom prikázaný smer alebo aspoň čiastočný zmätok v „duši moderného človeka“. Netreba zabúdať na to, že toto „bábkové divadlo“ je strategicky a mocensky riadené. Na jednej strane „dobrý skutok“, na strane druhej „veľký zisk bábkarov“. Uvedomelý hodnotový nihilizmus postavený na rýchlom zisku – to bola vždy výsada mocných.
- (14) Nazdávame sa, že môžeme, lebo človek a „poznatie“ zatiaľ nemá udelenú žiadnu hranicu. A toto cieľavedomé hnanie sa za poznaním nás privádza k strachu z človeka, z toho, kam až môže zájsť, aby preukázal svoju moc a nadvládu „nad“.
- (15) Tento výrok spadá svojím obsahom ešte do sveta tradície, čiže do sveta tradičnej kresťansko-európskej morálky. Tu bol svet ponímaný ako jednotný. Človek mohol dospieť k jednotnému chápaniu objektívnej skutočnosti. Cieľom bol Boh a večný posmrtný život. Na druhej strane postmoderna už vidí tieto tradičné chápania inak: Neexistuje jednota sveta, nie je možné dosiahnuť všetko obsahujúci metadiskurz. Svet nemá žiadny transcendentálny stred, ale jedine rôzne názory a postoje. Postmoderný svet je štadión rôznorodých interpretácií a súbojov textov.
- (16) Svet nefunguje mechanicky, už ho nie je možné obsiahnuť prostredníctvom objektívnej vedy. Jeho povaha je už viac-menej neuchopiteľná. A ak aj je uchopiteľná, tak len subjektívne. Svet nie je mechanický, ale vzťahový a osobný.
- (17) Od chvíle, keď sa človek stáva bezcieľným tvorom, Nietzsche ho zbavuje akejkolvek viny a súdov. Človeka už nemožno súdiť za nijaký zámer a všetky hodnotové súdy je potrebné nahradiť jedinečným „ÁNO“. Byť slobodný znamená zrušenie cieľov. Od koho, čoho oslobodený? Od tiaže finality. (Potrebné je dodať, že Nietzscheho myslenie vychádza z predsokratovského myslenia a tí vylučovali konečné príčiny.)
- (18) Alebo: „Nič nie je pravda, nič nie je dovolené.“ V nietzscheovom duchu môžeme použiť aj tento výrok. Podľa nás sa viac zhoduje s jeho protirečivou filozofiou. Tam, kde už nemôže nikto vyhlásiť, čo je biele a čo čierne, svetlo zhasína a sloboda sa mení na dobrovoľné väzenie. Toto je slepá ulička Nietzscheho nihilizmu. Ak nechce človek zahynúť vo vlastnoručne vyrobených putách, musí sa z nich razom vyslobodiť a stvoriť si vlastné hodnoty. Pre Nietzscheho je najužitočnejšou pravdou život na zemi (jeho nadčlovek je zmyslom zeme), a preto aj jeho prehodnotenie hodnôt je určené pre človeka žijúceho na zemi a nie v nebi. Na zemi nemožno žiť bez zákona, lebo žitie vyviera zo zákona.
- (19) Existencia mysliaceho a prevažne transcendentného „Ja“ je tu myslená ako nespochybniteľná. Hrá tu základnú, východiskovú pravdu. Ale na druhej strane dnes už je toto ponímanie „Ja“ iba súhrnom spoločensko-historicko-kultúrnych vzťahov. Nemá transcendentálny základ.
- (20) Morálka nemôže byť založená iba na rozume. A pokiaľ áno, tak môj rozum nemusí byť rovnaký ako niekoho iného. Je veľmi povrchné myslieť si, že nejaký mravný zákon je platný pre všetky rozumné bytosti, kde rozum plní zákonodarnú funkciu.
- (21) „Personalizovaná spoločnosť prináša slobodu, ale na druhej strane vyžaduje ťažké voľby, ktoré boli predtým predpísané alebo automatické – aké treba mať vzdelanie, akému povolaniu sa treba venovať, aké treba mať osobné vzťahy, či ako tieto vzťahy udržiavať alebo s nimi skončovať, kde žiť, aké priateľstvá pestovať a akou osobnosťou sa stať. Personalizovaná spoločnosť prináša nebývalé možnosti, ale v mimoriadnej miere zvyšuje možnosť osobného neúspechu, pocitov opustenia a odmietnutia“ (Koch – Smith, 2011, s. 162 – 163).
- (22) Veda určuje bohatstvo a moc národov a jednotlivcov. „Veda je vo svojej plne rozvinutej forme západným fenoménom. Základy vedy tvoria podnety dvoch významných západných ideí – kresťanská viera v dokonalého, mocného a racionálneho Stvoriteľa a optimizmus ohľadne podstaty ľudstva. Veda trpí, lebo veda v 20. storočí a hlavne módne záľuby podkopali vieru práve v tieto dve veľké idey“ (Koch – Smith, 2011, s. 99).
- (23) V mene vedy a silného optimizmu vo využívaní ľudského rozumu bola vyrobená aj napr. atómová bomba, jadrové zbrane. V 20. storočí sa okrem iných vojen odohrala asi tá najničivejšia

- zo všetkých, 2. svetová vojna, ktorá má svoje korene práve v krásnej myšlienke osvietenstva, t. j. zničiť všetko okrem rozumu.
- (24) „Na počiatku novej doby stojí ‚bohočlovek‘. Vytratí sa na jej konci v bohočloveku len boh a môže bohočlovek skutočne zomrieť, len keď v ňom zomrie boh? Na túto otázku sa nemyslelo a pokladala sa za vyriešenú, keď úsilie osvietenstva, prekonať boha, dospelo v našej dobe do víťazného konca; nespozorovalo sa, že človek zabil boha, aby sa teraz stal ‚jediným bohom‘“ (Stirner, 2009, s. 167).
- (25) Pozri známe dostojevsko-kirrilovské vyhlásenie: „Človek si vymyslel Boha len preto, aby mohol ďalej žiť“ (Dostojevskij, 1967, s. 528).
- (26) „Ak niet Boha, ja som Boh. Ak je Boh, potom všetko je jeho vôľa a z jeho vôle ja nemôžem. Ak nie je, potom všetko je moja vôľa a ja som povinný prejavíť svojvôľu“ (Dostojevskij, 1967, s. 527). Človek ako bohočlovek už nemá nad sebou absolútny božský zákon, nanajvýš ľudský, zákon pochádzajúci od seba samého z vlastnej ľubovôle. „Radšej nijakého boha, radšej si robiť osud na vlastnú päsť, radšej byť blázon, radšej sám byť bohom!“ (Nietzsche, 2002, s. 188).
- (27) Čin, na ktorý chceme poukázať, je zakomponovaný už v „Zabití Boha“. Jeho smrť nám v nietzscheovskom zmysle vykresľuje spoločenskú morálku. Poňatie tohto činu sa nesie v eticko-noetickej rovine. Človek je už zodpovedný za svoje činy sám pred sebou a nie pred Bohom.
- (28) V tomto zmysle pod činom rozumieme napr. novodobé fenomény, a to teroristické útoky. Domnievame sa, že teroristi sú novodobí ideologickí nihilisti, ktorí na základe úplného popierania, odmietnutia všetkých ustálených hodnôt a zásad spoločenských a mravných práve svojím radikálnym činom demonštrujú proti status quo.

Literatúra

- ADORNO, W. Theodor – HORKHEIMER, Max. 2009. *Dialektika osvícenství*. Praha : Oikoymenh, 2009. 214 s. ISBN 978-80-7298-267-7
- CAMUS, Albert. 2004. *Vzbúrený človek*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2004. 286 s. ISBN 80-220-1275-0
- DELEUZE, Gilles. 2004. *Nietzsche a filosofie*. Praha : Herrmann a synové, 2004. 341 s.
- DOSTOJEVSKIJ, Fiodor Michajlovič. 1967. *Diablom posadnutí*. Bratislava : Tatran, 1967. 617 s.
- EVOLA, Julius. 2009. *Jezdit na tigru*. Praha : Triton, 2009. 307 s. ISBN 978-80-7387-259-5
- GLUCKSMANN, André. 2003. *Dostojevskij na Manhattane*. Bratislava : Agora, 2003. 248 s. ISBN 80-968686-5-9
- KANT, Immanuel. 1976. *Základy metafyziky mravů*. Praha : Svoboda, 1976. 136 s.
- KOCH, Richard – SMITH, Chris. 2011. *Samovražda Západu*. Bratislava : Inaque, 2011. 212 s. ISBN 978-80-970661-5-4
- NIETZSCHE, Friedrich. 1968. *The Will to power*. New York : Vintage books NY a division of Random House, 1968. 575 s. ISBN 978-0-394-70437-1
- NIETZSCHE, Friedrich. 1996. *Mimo dobro a zlo*. Praha : Aurora, 1996. 218 s. ISBN 80-85974-12-6
- NIETZSCHE, Friedrich. 2002a. *Genealogie morálky*. Praha : Aurora, 2002a. 147 s. ISBN 80-7299-084-9
- NIETZSCHE, Friedrich. 2002b. *Tak vřavel Zarathustra*. Bratislava : Iris, 2002b. 236 s. ISBN 80-89018-28-9
- NIETZSCHE, Friedrich. 2003. *Antikrist*. Bratislava : Iris, 2003. 118 s. ISBN 80-89018-46-7
- NIETZSCHE, Friedrich. 2007. *Súmrač modiel alebo ako sa filozofuje kladivom*. Bratislava : Iris, 2007. 105 s. ISBN 978-80-89256-06-8
- NIETZSCHE, Friedrich. 2010. *Lidské, příliš lidské*. Praha : Oikoymenh, 2010. 284 s. ISBN 978-80-7298-404-6
- STIRNER, Max. 2009. *Jediný a jeho vlastnictví*. Praha : Academia, 2009. 367 s. ISBN 978-80-200-1790-1

Summary

If we symbolically attempted to clarify the course which has eventuated into the current „global crisis“ especially in the field of examination of the dichotomy of life and death, the most appropriate statement would be the famous Nietzsche’s figural sentence: „God is dead.“ Nietzsche was the first philosopher who exposed the European nihilism relating to fall of universal values and decomposition of traditional morality. Nietzsche’s philosophy and work is still very current that’s why it is really vital and purpose-made for our needs. Decomposition of traditional morality and destruction of metaphysical center are both events, in which we should look for the reasons and purpose of the European nihilism that Nietzsche supposed.

KŇAZ ALEBO PRÁVNIK?

PRIEST OR LAWYER?

Jana Stráska

Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.9 slovenské dejiny, 3. ročník, interná forma štúdia

JStraska@zoznam.sk

Školiteľ: **prof. PhDr. Karol Fremal, DrSc. (karol.fremal@umb.sk)**

Kľúčové slová

Budapeštianska univerzita, prevrat v roku 1918, Vojtech Tvrдый, Žilina

Key words

The Budapest University, Coup in 1918, Vojtech Tvrдый, Žilina

Vojtech Tvrдый (1896 – 1963) patrí primárne k významným osobnostiam mesta Žilina, ale viackrát zasiahol do udalostí, resp. stal sa súčasťou udalostí, ktorým je možné pripisovať celoslovenský význam. Začiatok jeho verejnej aktivity spadá do obdobia prvej Československej republiky. V tomto čase patril v meste medzi popredných advokátov a ako člen HSĽS bol politicky činnou osobou. Krátko pred vznikom Slovenského štátu 14. marca 1939 sa stal starostom Žiliny. V tejto funkcii pôsobil až do roku 1945, pričom sa výrazne zaslúžil o rozkvet a výstavbu mesta. Takisto bol poslancom Snemu Slovenskej republiky, kde je jeho pôsobenie spájané predovšetkým s tvorbou protizidovskej legislatívy. Táto skutočnosť však v kontexte iných jeho aktivít pôsobí výrazne kontroverzne. I napriek tomu, že bol popredným funkcionárom HSĽS, zapájal sa i do odbojovej činnosti. Po roku 1945 bol ako poslanec Snemu Slovenskej republiky postavený pred Národný súd a predovšetkým po komunistickom prevrate v roku 1948 bol spolu so svojou rodinou vystavený systematickej perzekúcii a musel opustiť Žilinu.

Nasledujúci príspevok predstavuje časť budúcej dizertačnej práce. Mapuje pomerne krátky úsek života Vojtecha Tvrdeho. Zameriava sa na jeho rodinné zázemie, detstvo, stredoškolské štúdium i vysokoškolské štúdium v Budapešti, ktoré chronologicky spadajú do obdobia Rakúsko-Uhorska. Okrajovo venuje pozornosť národne orientovanému prostrediu Žiliny na začiatku 20. storočia a atmosfére prevratu v roku 1918 v Žiline.

Vojtech Tvrдый sa narodil v Žiline 11. októbra 1896 rodičom Jánovi Tvrdeému (1865 – 1919) a Márii Tvrdej (1872 – 1934), rodenej Karasovej. (1) Rodina Tvrdých, usídlená v Žiline od roku 1529 (2), patrila medzi významné žilinské rody, podobne ako Frátrikovci, Bielekovci, Junekovci, Kohútovci, Geromettovci, Kempní, Milcovci, Rekovci, Karasovci či Kurhajcovci. Okrem toho, že spomínané rody vo významnej miere zasahovali do politického, hospodárskeho, kultúrneho a sociálneho života mesta, boli spravidla medzi sebou i v užšom príbuzenstve. (3)

Rodina Tvrdých sa do konca 19. storočia značne rozvetvila. Konkrétne Ján Tvrдый, otec Vojtecha Tvrdeho, pochádzal z manželstva drevoobchodníka Štefana Tvrdeho a Júlie Szégeňovej, rodenej Janovskej. V čase, keď sa Júlia Szégeňová vydala za Štefana Tvrdeho, bola už vdovou a z prvého manželstva mala päť detí. Po sobáši so Štefanom Tvrdým pribudli do rodiny okrem spomínaného Jána deti Mária, Štefan, Jozef a Júlia. (4) Pravdepodobne najväčší úspech dosiahol Štefan ml. (1863 – 1927), ktorý sa v roku 1923 stal starostom Žiliny. Medzi obyvateľmi mesta bol údajne veľmi obľúbený, zriadil mestskú sporiteľňu, ktorú neskôr prevzala Tatrabanka, a staral sa o výstavbu mesta. Vo funkcii starostu pôsobil až do svojej predčasnej smrti v roku 1927. (5)

Z rodiny Jána Tvrdeho, ktorý pôsobil ako učiteľ na rímsko-katolíckej ľudovej škole v Žiline, a jeho manželky Márie pochádzali okrem najstaršieho Vojtecha ďalšie tri deti – Mária, Júlia a Štefan. Rodina bývala v karasovskom dome na dnešnej Hurbanovej ulici. (6) Dcéry Mária (1898 – 1930) a Júlia (1903 – 1989) sa podľa vzoru otca stali učiteľkami, pôsobili dokonca na tej istej škole. Mária Tvrdá sa vydala za notára Jozefa Čajku. Zomrela veľmi mladá, mesiac po pôrode syna Antona ochorela na týfus, ktorý sa jej stal osudným.

Josef Čajka spolu so synom Antonom žili neskôr v Dvoroch nad Žitavou. Júlia Tvrdá sa vydala za poštového úradníka Františka Adamicu. Bola matkou známeho žilinského lekára MUDr. Žigmunda Adamicu. (7) Najmladší syn Štefan zomrel vo Všeobecnej nemocnici v Prahe 29. mája 1926 ako osemnásťročný. V jeho úmrtnom liste je ako príčina smrti uvedený zhubný nádor – sarkóm. (8)

Na formovanie osobnosti Vojtecha Tvrdeho bezprostredne vplýval vývoj v jeho rodnom meste, ktoré sa na prelome 19. a 20. storočia začalo z provinčného mestečka meniť na významné hospodárske, kultúrne a politické centrum. Práve v tomto období bola Žilina tretím najdynamickejšie sa rozvíjajúcim mestom na Slovensku. Nevyhnutnou podmienkou rozvoja mesta bola kapitalizácia výroby a celkový rozvoj priemyslu. Ten nastal v Žiline vďaka výhodnej polohe po vybudovaní Košicko-bohumínskej železnice v roku 1872. Žilina sa stala dopravným uzlom a jej výhodná poloha umožňovala spojenie s takmer všetkými oblasťami krajiny. Mesto poskytovalo i ďalšie výhody pre vybudovanie rozsiahleho priemyslu. Bol tu dostatok lacnej pracovnej sily, surovín, predovšetkým pre drevospracujúci a textilný priemysel, a napokon dostatok vodných zdrojov. Po liberalizácii uhorských zákonov v roku 1848 sa do mesta prisťahovali židia, ktorí priniesli veľký kapitál a rozvinuli tu obchod a bankovníctvo. Paradoxne, najväčšie finančné zdroje na vybudovanie priemyselných závodov však prišli z iných miest, predovšetkým z Budapešti.

Rozvoj priemyslu, bankovníctva, obchodu a služieb sa prejavil aj na demografickom vývoji. Kým v polovici 19. storočia malo mesto len 2326 obyvateľov, v roku 1900 to bolo už 5633 obyvateľov a počet 10 000 dosiahla Žilina v roku 1911. Zmenilo sa i národnostné a sociálne zloženie obyvateľstva. Do čisto slovenského prostredia prišli obyvatelia z ostatných častí Uhorska, z Čiech a Moravy, Poľska či Talianska a migráciou mesto získalo predovšetkým obchodníkov, štátnych a súkromných úradníkov, právnikov, technickú inteligenciu a železničiarov. (9) Žilina tak postupne nadobudla čiastočne multietnický charakter, spojený s liberálnym ovzduším, ktorý si uchovala ešte aj v období prvej Československej republiky.

I napriek rozsiahlej maďarizácii na prelome 19. a 20. storočia bolo slovenské národné povedomie v meste prítomné a prejavovalo sa v rozličných smeroch. Jeho nositeľmi boli predovšetkým príslušníci inteligencie, remeselníci, obchodníci, kňazi i roľníci. (10) Samotný Vojtech Tvrdý v mimoriadnom čísle časopisu *Nový svet* z roku 1927, venovanom Žiline, ktorého prevažnej časti bol zostavovateľom, hovorí o tejto skutočnosti nasledovne: „So sebedomím môžeme tvrdiť, že Žilina nestratila svoj slovenský ráz ani za času najtuhšej maďarizácie. V meste sa hovorilo vždy slovensky, mešťania pridržovali sa svojim starým zvykom, na radnici pojednávali vždy i po slovensky, a Božie služby odbavovali sa len po slovensky. Meštianske spolky prednášali slovenské divadelné kúsky a v niektorých školách, ako napríklad v škole rímskokatolíckej ľudovej, udržiaval sa jazyk slovenský až do prevratu. V Žiline pôsobilo neobyčajne mnoho slovenských národných a literárnych činiteľov.“ (11)

Proslovensky orientované prostredie Žiliny a jej charakter komunikačného a dopravného strediska vytvárali vhodné podmienky na stretnutia a rokovania slovenských kultúrnych i politických predstaviteľov a nadšencov rôzneho politického presvedčenia. S mestom je úzko spojené postupné konštituovanie a následne i konečný vznik Slovenskej ľudovej strany. Dňa 29. júla 1913 si tu predstavitelia ľudovej strany zvolili výkonný výbor na čele s predsedom Andrejom Hlinkom, podpredsedom Ferkom Skyčákom, tajomníkom Ferdišom Jurigom a pokladníkom Floriánom Tománkom. (12) Tým bolo definitívne dokončené etablovanie novej politickej strany. Žilina nezostala celkom bez významu ani pri rozvoji hnutia, združeného pôvodne okolo časopisu *Hlas*, ktoré bolo jedným z iniciátorov česko-slovenskej spolupráce. Jeho aktívnym členom bol napríklad žilinský lekár Dušan Makovický alebo známy český lekár Ivan Hálek, ktorý v tomto období pôsobil v Čadci. (13)

Podobne ako iné významné žilinské starousadlické rodiny patrila i rodina Tvrdejších medzi národne uvedomelé. I v časoch národnostného útlaku si zachovala svoje slovenské povedomie a vzišlo z nej viacero slovenských národovcov, zakladateľov slovenských národných inštitúcií, vysokých cirkevných hodnostárov a mecénov slovenskej kultúry. (14) Pochádzajú z nej napríklad nitriansky kanonik Juraj Tvrdý – národný buditeľ a zakladateľ Matice slovenskej, jeho brat Štefan Tvrdý – kanonik alebo Peter Tvrdý – lexikograf, jazykovedec a národovec a ďalšie osobnosti.

Proslovenskú orientáciu a neskoršie politické smerovanie Vojtecha Tvrdeho s najväčšou pravdepodobnosťou najviac ovplyvnila atmosféra v jeho najbližšej rodine. Podľa tradície rodiny bol

vychovávaný v katolíckom a národnom duchu. (15) Jeho otec, Ján Tvrдый, bol dlhoročným priateľom Andreja Hlinku. Kvôli svojmu národnému presvedčeniu bol označený za „pansláva“ a vylúčený z vysokoškolského štúdia na filozofickej fakulte. (16)

Ako už bolo spomenuté, pôsobil ako učiteľ na žilinskej rímsko-katolíckej ľudovej škole, kde sa i v časoch najväčšej maďarizácie vyučovala slovenčina. Túto skutočnosť spomína pri inej príležitosti o pár desaťročí neskôr i Vojtech Tvrдый: „Vtedy, keď maďarizácia zahrdúsila takmer všetko ľudové školstvo slovenské, na tejto škole vyučovalo sa slovenčine ako riadnemu predmetu (čítanie, mluvnica, sloh) aj po Aponyiovskom zákone až do prvého prevratu v roku 1918, čo bolo v bývalom Uhorsku zriedkavosťou. Táto škola vychovala a vyškolila všetky predošlé žilinské generácie, najmä starousadlícke.“ (17)

Podľa tvrdenia Vavra Ryšavého patril Ján Tvrдый spolu so svojou dcérou Máriou k tým osobnostiam, ktoré mali na spomínanej skutočnosti priamu zásluhu: „Maďarizácia dostúpila svojho vrcholu a len vďaka našim učiteľom, slovenským národovcom, akými boli učitelia Tvrдый a jeho dcéra Mária, Kropáči, farár Ružička a iní, celá rímsko-katolícka ľudová škola v Žiline neprepadla tiež stopercentne tomuto úsiliu.“ (18) Na inom mieste svojej spomienkovej knihy toto konštatovanie potvrdzuje nasledovne: „Nebola to len mohutná žilinská katolícka fara, na ktorú neustále vyvíjala tlak maďarská administrácia, ale bola to tiež pridružená rímsko-katolícka ľudová škola, ktorá mala vychovávať od základu oddaných maďarských občanov. Treba vysloviť vďaka pedagógom, akými boli Tvrдый, Hancko, Kropači, Schvinger, Maryška Tvrdá, Mihalovič a iní Slováci, ktorí boli nápomocní prelátovi Ružičkovi v zápase, aby slovenský duch celkom nezanikol.“ (19) Je teda viac než pravdepodobné, že takéto rodinné prostredie muselo mladého Vojtecha značne ovplyvniť.

Vojtech Tvrдый navštevoval rímsko-katolícku ľudovú školu v Žiline v rokoch 1902 – 1906. (20) Po ukončení ľudovej školy odišiel do Trenčína, kde v rokoch 1906 – 1911 absolvoval 1. – 5. ročník v kráľovskom katolíckom gymnáziu. Gymnaziálne štúdiá dokončil ako klerik v roku 1914 maturitnou skúškou v Rímsko-katolíckom biskupskom gymnáziu v Nitre po absolvovaní 6. – 8. ročníka. Štúdiom na rímsko-katolíckom gymnáziu bolo priamou prípravou na neskoršie univerzitné štúdium teológie. Podľa maturitného vysvedčenia z 8. júna 1914 bol vynikajúcim študentom. Takmer zo všetkých predmetov dosiahol výborný prospech. Výnimku tvorí iba známka dobrý z nemčiny a prírodopisu. Získal kvalitné jazykové vzdelanie. Učil sa samozrejme maďarčinu, latinčinu, gréčtinu a spomínanú nemčinu. (21)

V roku 1914 bol na základe výborných študijných výsledkov vybraný na štúdium teológie v Ústrednom seminári pri Budapeštianskej univerzite, ktorý v tom období predstavoval elitnú vzdelávaciu inštitúciu. Na štúdium boli z Nitrianskej diecézy každoročne vyberaní iba dvaja seminaristi. (22) Túto skutočnosť opisuje vo svojej memoárovej knihe i P. V. Rovnianek (23), niekdajší študent seminára: „Ústredný seminár je ústav podporovaný všetkými rímsko- a gréckokatolíckymi biskupstvami celého Uhorska a Chorvátska. Z každého biskupstva ročne dvaja najlepšie študenti pokračovali v bohosloveckých štúdiách na univerzite v Pešti alebo v Pázmaneu vo Viedni. Tu na univerzite sa končia bohoslovecké štúdiá, po skončení ktorých sa obyčajne skladá doktorát z bohovedy. Takíto študenti, vrátiac sa do svojich biskupstiev, dostávali profesorské miesta a boli prístupnejší napredovaniu než vidiecki.“ (24)

Vojtech Tvrдый odchádza do Budapešti v septembri v roku 1914, krátko po vypuknutí prvej svetovej vojny. Ako všestranne nadaný mladý muž sa rozhodol nevenovať svoju pozornosť výlučne len teológii. Okrem teológie študoval na Budapeštianskej univerzite filozofiu a filológiu. V rámci filológie sa venoval gréčtine, hebrejčine a aramejčine. (25) Takisto sa veľmi intenzívne zaujímal o históriu a výtvarné umenie, čo sa v oveľa väčšej miere prejavilo v neskoršom období. Takýto široký diapazón študijných záujmov svedčí nielen o snahe maximálne využiť možnosti, ktoré mu Budapeštianska univerzita ponúkala, ale i o možných vedeckých ambíciách.

O období Tvrdeho štúdia v Budapešti sa v dostupných prameňoch nenachádza veľa informácií. Toto vákuum nedokáže vyplniť ani torzo zachovanej korešpondencie zo spomínaného obdobia. O pomeroch v seminári, ktoré boli s najväčšou pravdepodobnosťou ovplyvnené prebiehajúcim vojnovým konfliktom, píše napríklad v liste rodičom z 22. októbra 1915:

„Drahí dobrí rodičia! Čo sa týka nášho života, všetko je v poriadku. Učíme sa a modlíme sa (čo som už asi aj predtým písal), to je našou hlavnou náplňou. V núdzi nie sme, všetko dostaneme, čo je

dôležité pre telo a dušu. Strava, čo sa týka hmotnosti, sa zmenšila, čo znamená, že o niečo menej dostaneme, ale my sa nestážujeme. Máme toľko jedla, že sa z neho najeme a viac ani nepotrebujeme. Vďaka Bohu aj môj zdravotný stav je dobrý. Nemám žiadne ťažkosti. Včera zakúrili, a tak na izbách je dobre teplo. Veru predtým v zimnom kabáte som chodil po chodbách a učebniach. Učíme sa viac než dosť. Ale to vydržíme. Na prechádzky chodíme málo, iba dvakrát do týždňa: v utorok a vo štvrtok.“ (26)

V neskoršom období sa vyjadril, že práve v roku 1914 sa stal uvedomelým Slovákom a zapojil sa do slovenského národného hnutia. Bol údajne členom národnostného spolku chorvátsko-rumunsko-slovenského a takisto bol v styku so slovenskými národovcami a činiteľmi. (27) Bohužiaľ, do akej miery toto jeho tvrdenie zodpovedá realite, nie je možné na základe zachovaných prameňov posúdiť. Dá sa však predpokladať, že Ústredný seminár v Budapešti, najmä vďaka pestrému etnickému zloženiu študentov, pri určitej dávke potrebnej opatrnosti poskytoval možnosti pre rozvoj pronárodného cítenia a zmýšľania. V súvislosti s Tvrdeho výpoveďou o tom, že práve v tomto období dochádza u neho k akémusi národnému prebudeniu, vyznieva zaujímavou skutočnosť, že aj korešpondencia s rodičmi prebiehala výlučne v maďarskom jazyku. Tento fakt je však pravdepodobne nevyhnutné hodnotiť v dobovom kontexte. Vojtech Tvrdý patril do generácie, ktorá sa z väčšej časti alebo úplne vzdelávala v maďarských školách. Hoci v bežnej hovorovej komunikácii v rodine pravdepodobne používal slovenčinu, v písomnom prejave bola pre neho prirodzenejšia maďarčina.

I napriek svojmu štúdiu v Budapešti trávil Vojtech Tvrdý pomerne veľa času v rodnej Žiline, kde sa pri každej príležitosti a možnostiach, ktoré poskytovala organizácia školského roka na univerzite, vracal. Žilina ostávala i napriek zúriacej prvej svetovej vojne pokojným mestom. Hoci boli v súvislosti s vojnou vybudované v Žiline kasárne a vďaka tomu, že bola významným železničným uzlom, často cez ňu prechádzali nielen transporty, ale aj vozne s ranenými vojakmi a zajatcami, život obyvateľov mesta sa príliš nezmenil. Situovanie kasární, ktoré spočiatku slúžili ako vojenská nemocnica pre ranených, na periférii, do blízkosti Rajeckej železnice, uchránilo Žilinčanov od priameho kontaktu s vojakmi a militarizovania života v meste. Jedným z výrazných negatív vojnových čias však boli problémy so zásobovaním (28) alebo rôzne obmedzenia. (29)

V roku 1918 dochádza v celoslovenskom kontexte k oživeniu národných politických aktivít a ukončeniu politickej pasivity, deklarovanej v roku 1914. Na prvomájovej manifestácii v Liptovskom Sv. Mikuláši vystúpil Vavro Šrobár s požiadavkou samourčovacieho práva pre Slovákov, pričom sa vyslovil za česko-slovenskú orientáciu. Uvedené vyhlásenie vošlo do dejín pod názvom Mikulášska rezolúcia. V nadväznosti na túto udalosť sa požiadavka rozchodu s Uhorskom a vytvorenia česko-slovenského štátu formulovala i na porade Slovenskej národnej strany 24. mája 1918 v Turčianskom Sv. Martine, kde sa zišli zástupcovia všetkých smerov slovenskej politiky. Slovenská politická reprezentácia sa tak celkom otvorene prihlásila k česko-slovenskej orientácii. Od jari 1918 sa stal očividným i vnútorný rozklad samotného Rakúsko-Uhorska, ktorý sa prejavoval problémami v zásobovaní, mohutnými štrajkami a početnými dezerciami.

Rok 1918 sa stal odhliadnuc od výrazných politických zmien a zmien v slovenskom národnom živote prelomovým i v osobnom živote Vojtecha Tvrdeho. Najmarkantnejším prejavom tejto skutočnosti bolo rozhodnutie zanechať štúdium teológie a odísť zo seminára v podstate v poslednom ročníku štúdia a venovať sa právnickej kariére. (30) Za jeho rozhodnutím stála pravdepodobne súhra viacerých okolností, z ktorých za kľúčovú možno považovať rozvíjajúci sa vzťah s Kamilou Kurhajcovou, jeho neskoršou životnou partnerkou.

Kamila Kurhajcová sa narodila v Žiline 6. decembra 1900 (31), bola teda o štyri roky mladšia ako Vojtech Tvrdý. Pochádzala takisto z vplyvnej žilinskej rodiny. Jej otec Dr. Jozef Kurhajec bol známy žilinský právnik a angažoval sa i v komunálnej politike. V období prvej svetovej vojny bol dokonca členom mestskej rady a pravidelne finančne prispieval na všeobecné zbierky pre chudobných a rodiny narukovaných. (32) Z ekonomického hľadiska patrila teda rodina Kurhajcovcov medzi dobre situované, čo sa o rodine Jána Tvrdeho povedať nedá. Možno dokonca tvrdiť, že rodina trpela hmotnou núdzou, o čom svedčia viaceré vyjadrenia v zachovanej korešpondencii. (33)

Na základe zachovanej korešpondencie možno takisto s istotou tvrdiť, že už na začiatku roku 1918 dochádza medzi Vojtechom Tvrdým a Kamilou Kurhajcovou k rozvinutiu ľúbostného vzťahu. Prvý zachovaný list z 8. novembra 1917, ktorý posielala Kamila Vojtechovi vyznieva pomerne nespoko:

„Milý Béla! Asi si prekvapený, lebo si už nečakal list, ktorý až iba teraz zasielam. Myslím si, že je najvhodnejší čas, keď si pomyslí na tvoju pozornosť z Trenčína a z Budapešti poslaných fotiek a listov, za ktoré ti síce oneskorene, ale ďakujem, a prosím aj o odpustenie. Odteraz sa budem usilovať, aby som to opravila... Ja som bola v povedomí, že sa čoskoro vrátiš domov. Odvodzovala som z toho, že si bol chorý. Ale teraz, keď sa ti zdravotný stav zlepšil, tak tvoja návšteva do Žiliny sa asi neuskutoční, a preto aspoň v písanej podobe sa poďakujem za fotky. Ahoj Béla! Napíš, keď ti to nebude prekážať pri práci, keď už iba ako za znak, že sa nehneváš za moje dlhé mlčanie. Uistujem ťa, že už nebudem mlčanlivá. Pozdravuje Ťa Kamilla.“ (34)

Hoci Kamiline slová pôsobia chladne a rozpačito, zdá sa, že Vojtech Tvrdý sa o jej priazeň usiloval pomerne intenzívne a dlhšiu dobu. Na prelome rokov 1917 a 1918 sa vzťah medzi oboma mladými ľuďmi zintenzívnil. Stalo sa tak s najväčšou pravdepodobnosťou počas pobytu Vojtecha Tvrdého v Žiline počas vianočných sviatkov alebo počas tzv. „uholných“ prázdnin, ktoré spomína v nasledujúcom, bližšie nedatovanom liste (35): „... Keď aj tretí pán predstavený kázal, tak sa mi hlava zatočila. Aj to je zaujímavé, o čom všetci rozprávali – o vážnosti a o svetovej duši. Veľa citovali zo Svätého písma a od Svätého Otca, že som sa pár vecí na svoje nastávajúce skúšky aj naučil. A potom prišli chlapci. Veľmi – veľmi ma čakali... Lebo po uholných prázdninách o všetkých veľa narozprávali – a čo, myslel som si... Ale pozdejšie Ti o všetkom porozprávam, lebo teraz zazvonili na večeru a musíme sa modliť Angelus (iba sa smej Kamka!)...“ (36)

V súvislosti so začínajúcim ľúbostným vzťahom sa prirodzene natíska otázka morálnej dilemy budúceho kňaza a jej riešenie. Zdá sa, že hoci mal svoj vzťah ku Kamile Kurhajcovej po citovej stránke ako-tak vysporiadaný, do určitej miery sa obával reakcií okolia. V spomínanom liste totiž ďalej píše: „... Tvoja fotka je tu u mňa na písacom stole, na hlavnom mieste. Čo robíš teraz okolo večera? Ako si sa zabávala na Jozefa? O čom sa v Žiline rozprávajú ľudia? Idem už spať. Čo myslíš, o ktorom štáte sa mi bude snívať? [...] Jeden chlap sa pýtal: „Bélinkó! Koho to je fotka?“ „Mojej sestry,“ – vravel som. „Pozrel sa na mňa a potom odišiel. Ale však [...] Kanika!“ (37). Je celkom prirodzené, že sa vzhľadom na krehkosť a krátke trvanie vzťahu obával potenciálnych konzekvencií, ak by jeho ľúbostný pomer vyplával na povrch. Do určitej miery mal pravdepodobne i strach z negatívneho hodnotenia a nepochopenia okolia. Zároveň možno takmer s určitosťou predpokladať, že v tomto období nebol ešte pevne rozhodnutý zo seminára odísť.

Podobné pocity neistoty a obáv z budúcnosti možno nájsť v liste Kamily Kurhajcovej z 23. marca 1918, v ktorom sa už otvorene vyznáva zo svojich citov:

„Milý Béla!

... A áno, predsa píšem list, ale nepovažujem za dostačujúce, že sa na papieri poďakujem za tvoje listy. Béla, so všetkými písmenami si ma potešil. Aj doteraz som stále čakala poštu, ale teraz ledva vyčkám 11 hodín, tak pomaly ide čas. Uveríš mi, že do 11-tej hodiny kľudne a studenou krvou vyčkám? – Never [...], ani sama by som neverila [...]. Pýtaš sa čo robím? Presne by som nevedela povedať, iba toľko poviem, že taký pestrý život som ešte nemala. Z radosti do smútku a zo smútku do radosti upadá človek, práve vtedy, keď si to ani nemyslí. Skutočne sú také zvláštne tie staré „tetky“! Zvláštne, predtým, keď si ešte bol doma (a ako dobre to bolo), nikdy alebo málokedy som sa stretla aj s jednou z nich. A teraz, ako keby osud bol proti mne, stále a všade ich stretávam. Napríklad včera jedna z nich pred ostatnými sa ma spýtala – samozrejme po slovensky: „Čo robíš celý deň, keď už Belinkó odišiel“ „Keď onedlho príde, tak zase budem mať čo robiť,“ – som odpovedala. Alebo keď som išla po korze, stretla som skupinku mládeže, a vraveli: „Vieš ty vôbec, že Béla už zase odišiel?“ S týmito mi dali na vedomie, že zbytočne čakám. A to stále takto ide, všetci len o tom rozprávajú...“ (38)

V septembri 1918 Vojtech Tvrdý nastúpil do 5. ročníka štúdia teológie. V čase, keď sa Rakúsko-Uhorsko nachádzalo v hlbokkej kríze a žiadalo Dohodové mocnosti o prímerie, riešil pravdepodobne úplne iné problémy. Nevedno, či si vôbec uvedomoval historický význam udalostí, ktoré sa okolo neho v Budapešti odohrávali. List zo 6. októbra 1918 adresovaný Kamile Kurhajcovej je naplnený viditeľnými pocitmi vnútorného napätia, vnútornej rozorvanosti a poznačený neustálym riešením dilemy medzi láskou k žene a kňazstvom:

„Milá Slečna!

Čas je vážny, ale sú slnečné lúče a svetlo slnka, keď to hľadáme v našich srdciach. Takouto láskou ti posielam biely kvet, ktorý práve stadiaľ vyrástol. A taktiež aj perlu, ktorá sa nachádza v našich dušiach. Kde je náš poklad, tak tam je naše srdce... Ver mi, ledva viem vykročiť z tohto svetla a šera, taký protikladný je môj duševný život. Ale so všetkými silami sa snažím, aby som načerpal čím viac energie... A v Žiline? Chodievate ešte na stanicu? Čo by sa stalo, keby som náhle vystúpil z jedného večerného vlaku?

Vidíš Slečna, zase uznávam, že som asi bol násilný. Na to som nemal právo, ešte ani ako na základe priateľstva... Najhorúcejšie pozdravuje Béla.“ (39)

Medzitým dochádza k úplnému rozkladu monarchie a vyhláseniu česko-slovenského štátu. Károlyiho vláda v Maďarsku napriek štátotvorným aktom 28. októbra 1918 v Prahe a 30. októbra 1918 v Martine stále dúfala, že sa jej podarí zabrániť odtrhnutiu Slovenska od bývalého Uhorska a zmaríť proces konkrétneho uplatnenia česko-slovenskej štátnej moci na území Slovenska. Takto sa o Slovensko, ktoré sa stalo bojiskom i predmetom diplomatických rokovaní, rozpútal mocenský boj medzi Maďarskom a česko-slovenským štátom. Na nižších stupňoch štátnej správy zavládol zmätok, značná časť maďarských úradníkov opustila svoje miesta, štátna správa sa rútila, zavládol priestor na anarchiu a rabovanie.

Prevatové udalosti v Žiline mali silný ohlas. Podľa nariadenia novej maďarskej Károlyiho vlády sa začali už v prvých dňoch novembra 1918 aj na území Slovenska organizovať miestne maďarské národné gardy a občianske stráže, ktoré mali aspoň čiastočne vyriešiť akútny nedostatok vojenských a žandárskych jednotiek na Slovensku a ochraňovať maďarské úrady, inštitúcie, majetky i zámožné obyvateľstvo pred revoltujúcim ľudom. (40) Po tom, ako bol žilinský zastupiteľský zbor spolu s magistrátom mesta vyzvaný, aby vytvoril maďarskú mestskú národnú gardu a prihlásil sa k ústrednej Maďarskej národnej rade v Budapešti, dochádza v Žiline k otvorenému odporu. Už 2. novembra 1918 sa v dvorane žilinského mestského domu uskutočnilo zhromaždenie meštianstva a robotníctva mesta, ktoré sa jednoznačne uznieslo pripojiť k martinskej Slovenskej národnej rade a k Martinskej deklarácii. Príklad Žiliny potom nasledoval neďaleký Varín, Veľká Bytča, Budatín, Rajec i ďalšie obce v blízkom okolí Žiliny. (41)

Na spomínanom zhromaždení sa vytvoril šestnásťčlenný miestny výbor Slovenskej národnej rady, ktorý prevzal správu mesta. Jeho členovia predstavovali skutočne široké politické spektrum. Stali sa nimi neskorší predstavitelia Slovenskej ľudovej strany, Československej strany ľudovej, Komunistickej strany Československa i agrárnej strany. (42) Za jeho predsedu bol zvolený katolícky kňaz a národovec Tomáš Ružička, podpredsedami sa stali Ján Rek, Alexander Androvič-Várnai, tajomníkom Dr. Eugen Tvrďý a pokladníkom Andrej Bacher. Ďalšími členmi Slovenského miestneho výboru boli Jozef Adamica, Ján Bielek, Dr. Ján Brežný, Dr. Edo Galváne, Anton Hancko, Jozef Junek, Štefan Kada, Jozef Karas st., Dr. Jozef Karas ml. (43), Michal Kempný, Dr. Jozef Kurhajec (44), Matej Murín, Ján Masárs, Ján Peťko, Jozef Rendek, Štefan Tvrďý ml. (45), Štefan Tvrďý st. a Ďuro Židek. (46) Jednou z prvoradých úloh Slovenského miestneho výboru bolo udržanie poriadku v meste. Z tohto dôvodu sa výbor rozhodol založiť v meste národnú gardu. Prvé číslo časopisu Sloboda z 10. novembra 1918, ktorý výbor vydával, obsahuje výzvu k občanom, aby sa v čo najväčšom počte hlásili do „obecnej stráže“. (47) Národná garda, alebo obecná stráž, pracovala pod vedením Dr. Jozefa Karasa. (48)

Samotný Vojtech Tvrďý v spomínanom mimoriadnom čísle časopisu *Nový svet* z roku 1927 opisuje vznik Slovenského miestneho výboru nasledovne: „Náhle došla správa o Martinskej deklarácii, bezodkladne bola utvorená národná rada v Žiline pod predsedníctvom terajšieho p. opáta Tomáša Ružičku. Členmi národnej rady boli tak inteligenti, ako aj jednoduchí robotníci, živnostníci a roľníci. Hrdosťou môžeme tvrdiť, že Žilina bola prvým mestom na Slovensku, v ktorom sa utvorila národná rada a ktoré sa pripojilo k martinskej deklarácii. (49) Radosť obyvateľstva bola neslýchaná a prejav teže najimpozantnejší. V slávnostnom sprievode, od radosti slzami žiariacimi očami, vytýčili občania slovenský prápor na radnicu a na vežu farského chrámu, ktorý tam predtým ešte nikdy neval.“ (50)

Slovenský miestny výbor v Žiline, podobne ako ostatné miestne výbory zakladané v prvej dekáde novembra, vznikol v dôsledku spontánnej iniciatívy obyvateľstva. Silným impulzom na jeho

založenie bolo okrem rozširovania Martinskej deklarácie po Slovensku práve nájstojčivé úsilie maďarskej vlády vytvárať na území Slovenska miestne maďarské národné rady. Vznikol bez akéhokoľvek priameho organizačného vplyvu ústrednej Slovenskej národnej rady v Martine, ešte predtým, ako Slovenská národná rada vydala 8. novembra 1918 svoj „Ohlas“ k obyvateľstvu, v ktorom vyzývala Slovákov na zakladanie jej miestnych výborov. (51)

V súvislosti s osobou Vojtecha Tvrdeho sa objavili dohady o jeho členstve v Slovenskom miestnom výbore v Žiline. Dnes môžeme takmer s istotou tvrdiť, že jeho členom nebol. Domnienka o jeho členstve vznikla pravdepodobne v súvislosti s existenciou nedatovanej legitimácie člena Národného výboru slovenského v Žiline (52), ktorá sa nachádza v jeho pozostalosti. Vychádzajúc z analýzy legitimácie je nutné konštatovať, že pochádza až z roku 1938, keď sa v Žiline po vyhlásení autonómie Slovenska takisto vytvoril Slovenský národný výbor. (53) Okrem toho samotný Vojtech Tvrdý nikdy svoje členstvo v Slovenskom miestnom výbore v roku 1918 nespomína a jeho meno v zachovaných dokumentoch z tohto obdobia ani nikde nefiguruje.

Zároveň sa môžeme domnievať, že v čase, keď sa v Žiline tvoril Slovenský miestny výbor, bol Vojtech Tvrdý ešte v Budapešti. Na základe informácií, poskytnutých dcérou Vojtecha Tvrdeho, Annou Máriou Šusterovou, sa Vojtech Tvrdý, hoci nie celkom dobrovoľne, zapojil spolu s Ladislavom Árvayom (54) do činnosti budapeštianskej maďarskej národnej gardy. (55) Tamojšia situácia bola takisto veľmi búrlivá. Prechod moci medzi monarchistickými vládnymi kruhmi a Maďarskou národnou radou vedenou Károlyim neprebehol zďaleka pokojne. Dá sa povedať, že mal vyslovene charakter revolúcie. Ozbromení vojaci v službách Maďarskej národnej rady obsadzovali úrady, stanice, pošty, letecké a telefónne centrály, atď. V meste sa kopali zákopy a pripravovali barikády pre prípad výraznejšieho odporu zo strany opozície. Mesto zachvátili rozsiahle demonštrácie. (56) V tejto situácii sa Maďarská národná rada v snahe zabezpečiť verejný poriadok rozhodla doplniť maďarské národné gardy mladými mužmi z radov študentov.

Strategická poloha Žiliny v dopravnom systéme Slovenska zohrávala svoju významnú úlohu aj z vojenského hľadiska. Po vyhlásení samostatného česko-slovenského štátu jej význam ešte vzrástol spolu s Košicko-bohumínskou dráhou ako dôležitou priamou spojnicou českých krajín so stredným a východným Slovenskom. Uvedomovala si to Praha i Budapešť a zvlášť vojenský predstavitelia na jednej i druhej strane. Boj o ovládnutie Žiliny ako dôležitej dopravnej tepny a železničného uzla bol v politicko-diplomatickom a vojenskom zápase o Slovensko v rokoch 1918 – 1919 nevyhnutný.

Žilinu sa v podstate najskôr bez prekážok podarilo obsadiť 12. novembra 1918 druhému práporu 1. česko-slovenského pešieho pluku (dobrovoľníckeho) pod velením kpt. Jána Kurza, ktorý sa sem presunul z Prahy cez Moravskú Ostravu. Dokonca sa v čase od 13. do 15. novembra 1918 v Žiline nachádzalo aj veliteľstvo generála Jozefa Štiku, vtedajšieho hlavného veliteľa domáceho česko-slovenského vojska na Slovensku. Po podpísaní belehradského prímeria 13. novembra 1918 sa nová maďarská Károlyiho vláda rozhodla zasiahnuť na Slovensku ozbrojenou mocou. V podmienkach prímeria nebolo totiž uvedené, že má opustiť územie Slovenska. Hlavný nápor jej vojska smeroval cez Vrútky na Žilinu. Po krátkych bojoch o Žilinu museli 15. novembra 1918 česko-slovenské jednotky ustúpiť a nasledujúci deň sa sťahli až do Moravskej Ostravy. (57)

Hlavne po tomto novom ozbrojenom zásahu maďarskej vlády maďarské asistenčné jednotky podnikali trestné akcie krvavej odplaty. Aj keď sa miestni Maďari a maďaróni snažili kroky Slovákov zosmiešniť a ironizovať, začal sa medzi nimi šíriť strach a nervozita. V nepokojnej atmosfére dochádzalo k búrlivým incidentom. Karol Medvecký vo svojich memoároch cituje oznámenie Slovenskej národnej rady z 5. decembra 1918, v ktorom je situácia v Žiline a okolí opisovaná ako zvlášť nepokojná: „V Žiline a na okolí sa hrozné veci dejú. Z maďarského pancierového vlaku strieľajú na okoloidúcich mužov a ženy. V turzovskej doline na Kysuciach pustošia, kňazi z Turzovky museli pred nimi utekať na Moravu. Na Vysokej zastrelili tamojšieho predsedu národného výboru, kupca Polánskeho, pred jeho vlastným domom. Rakovského kaplána Kostolného viedli pod bodákmi s rukami na chrbte zviazanými a železným ťažtkom obťažanými Žilinou. V Novej Žiline strieľali do pasažierov a usmrtili Jozefa Hančíka z Rovného a ťažko zranili dve dievčatá idúce do fabríky i chlapca z Rovného.“ (58)

Táto porážka domáceho česko-slovenského vojska sa veľmi ťažko pociťovala nielen v slovenskej, ale aj v českej verejnosti. Znovuzískaniu Žiliny sa pripisovala veľká dôležitosť

z vojenského i politického hľadiska a robili sa náležité prípravy. Napokon o osude Žiliny rozhodol neúspešný výpad maďarskej jednotky v boji pri Zemianskej Kotešovej 5. decembra 1918, v ktorom sa vyznamenala veľkobyččianska Slovenská národná garda pod vedením Róberta Kubiša. (59) Veľká Bytča sa v tomto čase stala akýmsi vysunutým oporným bodom proti očakávanému postupu maďarských jednotiek od Žiliny na Trenčín. Organizovanie dobrovoľníkov v tomto priestore podporovalo aj velenie česko-slovenských vojsk, ktoré plánovalo za ich aktívnej pomoci znovu obsadiť Žilinu. Vzhľadom na to, že sa v Žiline nachádzala veľká presila maďarského vojska, s jej obsadením sa otáľalo. Očakávali sa totiž nové posily z Čiech. V boji pri Zemianskej Kotešovej sa podarilo veľkobyččianskej garde spolu s oddielom českých námorníkov odraziť postup maďarskej jednotky a protiútokom ju zahnať na zmätený ústup. Dohoda o provizórnej demarkačnej čiare, ktorú 6. decembra 1918 uzavrel s maďarským ministrom vojny česko-slovenský vyslanec Milan Hodža v Budapešti, zavŕšila definitívny odchod maďarského vojska zo Žiliny. Následne mesto obsadili bez boja česko-slovenské jednotky. (60)

Po príchode česko-slovenských légií sa vytvorili v Žiline vhodné podmienky pre činnosť Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s Vavrom Šrobárom, ktoré pôsobilo v meste od 12. decembra 1918 do 3. februára 1919. Určenie pôsobiska ministra do Žiliny bolo motivované viacerými dôvodmi. Najviac zavážila práve skutočnosť, že mesto bolo oslobodené od maďarských vojsk. Významnú úlohu hral i fakt, že mesto je v blízkosti Čiech, a to, že malo skoro ústrednú polohu vo vzťahu k vtedajšiemu stavu oslobodeného územia. Ďalším argumentom bolo, že v tom čase sa obnovila trať medzi Trenčianskymi Teplicami a Žilinou, čím sa vyriešilo i spojenie s Prahou. V neposlednom rade tu iste zohrala úlohu aktívna činnosť slovenských národovcov v prvých novembrových dňoch a to, že v Žiline pôsobilo viacero spolupracovníkov Vavra Šrobára. (61) Príchod ministra s 11 vládnyimi referentmi sa organizoval tajne po „hlasistickej línii“ Šrobárových blízkych žilinských spolupracovníkov. Organizačnými záležitosťami boli poverení Ján Brežný a finančník Andrej Bacher. (62)

Hoci bolo pôsobenie Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline iba provizóriom a nikdy nebolo chápané ako trvalá záležitosť, malo nepochybne svoj význam. Za jeho pôsobenia v Žiline boli položené základy pre konsolidáciu pomerov v krajine, podarilo sa mu vyriešiť, i keď nie úplne, akútne problémy v základných rezortoch verejného života na Slovensku a zriadili sa významné inštitúcie celoslovenského charakteru, ktoré prispievali k zlepšeniu zlej situácie na Slovensku.

V tomto prelomovom období sa do Žiliny definitívne vracia i Vojtech Tvrdý, rozhodnutý nepokračovať v štúdiu teológie. Presný dátum jeho príchodu nepoznáme. Na základe jeho výpovedí o účasti na obnovujúcom zhromaždení Slovenskej ľudovej strany v Žiline 19. decembra 1918 spolu s ostatnými členmi rodiny Tvrdých (63) možno predpokladať, že sa do Žiliny vracia niekedy na prelome novembra a decembra.

Obnovenie činnosti Slovenskej ľudovej strany patrilo medzi výrazné prejavy národného oživenia. Dôležitým impulzom pre túto akciu bola nespokojnosť Andreja Hlinku s pôsobením Vavra Šrobára, ktorý sa obklopil ľuďmi svojej politickej orientácie a bol priamo napojený na pražské vládne centrum. Andrej Hlinka rozposlal teda začiatkom decembra vtedajším predstaviteľom slovenského verejného života pozvánku na zhromaždenie v Žiline. Voľba na Žilinu padla pravdepodobne z toho dôvodu, že v tomto čase mala kredit hlavného mesta Slovenska. Ohlas bol nečakane veľký, takže zhromaždenie sa prenieslo z miestností Katolíckeho kruhu do telocvične reálky, ktorá bola účastníkmi tiež preplnená. Pri organizovaní zhromaždenia zohral dôležitú úlohu novovymenovaný riaditeľ reálky, katolícky kňaz Jozef Kačka. Za predsedu „novej“ strany bol zvolený Andrej Hlinka, za podpredsedu Martin Mičura, tajomníkom František Unger a redaktorom tlačového orgánu strany Štefan Mnoheľ. (64)

Ako bolo spomenuté, za rozhodnutím Vojtecha Tvrdého zanechať štúdium teológie stáli pravdepodobne viaceré dôvody. Je možné predpokladať, že rozhodujúcu úlohu zohral lúboštný pomer s Kamilou Kurhajcovou. Sekundárne mohla zapôsobiť i skutočnosť samotného prevratu. Mladá slovenská inteligencia sa dostala do situácie, keď sa mohla slobodne rozhodnúť o svojej budúcnosti a nebola postavená pred voľbu medzi národným cítením na jednej strane a úspešnou kariérou, spojenou s nevyhnutným pomadařčením, na strane druhej. Ostáva zodpovedať otázku, prečo sa

Vojtech Tvrдый rozhodol práve pre právnickú kariéru. Je možné sa domnievať, že v tomto smere mohol zohrať určitú úlohu i vplyv rodiny Kurhajcovej a snaha Vojtecha Tvrdeho po ekonomickej stránke vyrovnáť sa rodine svojej budúcej manželky.

Poznámky

- (1) Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.
- (2) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Dodatok, č. 15.
- (3) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.
- (4) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, zbierka fotografií rodiny Tvrdeých, nesignované.
- (5) Štefan Tvrдый zomrel v trencianskej nemocnici po operácii slepého čreva na embóliu.
- (6) Dom dodnes stojí medzi v priestore medzi žilinským konzervatóriom a hotelom Dubná skala v blízkosti Kostola sv. Barbory. Vojtech Tvrдый prežil v tomto dome väčšinu svojho života. Opustil ho až v roku 1951, keď bol s rodinou násilne vysťahovaný do Beckova.
- (7) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 19/1934.
- (8) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 436/1926.
- (9) ŠTANSKÝ, P. 1984. Národnostné zloženie Žiliny do roku 1918. In *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Martin : Osveta, 1984, s. 94.
- (10) ŠTANSKÝ, P. 2008. História Žiliny 1526 – 2008. In: *Mesto Žilina v rokoch 1208 – 2008. Zborník z odbornej konferencie o kultúrnych dejinách Žiliny*. Žilina : Mesto Žilina, Castelan n. o. a Štátny archív Bytča – pobočka Žilina, 2008, s. 30.
- (11) TVRDÝ, V. 1927. Mesto Žilina. In: *Nový svet*. 1927, roč. 2, č. 14/16, s. 17.
- (12) VNUK, F. 2002. Založenie a obnovenie Slovenskej ľudovej strany v Žiline. In: *Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov*. Žilina : Knižné centrum, 2002, s. 77 – 78.
- (13) RYŠAVÝ, V. 1981. *Žilina a Slovenské národné povstanie*. New York : Universum Sokol Publications, 1981, s. 25 – 26.
- (14) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.
- (15) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.
- (16) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Dodatok, č. 15.
- (17) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 482/1942.
- (18) RYŠAVÝ, V. 1981. *Žilina a Slovenské národné povstanie*, s. 16 – 17.
- (19) RYŠAVÝ, V. 1981. *Žilina a Slovenské národné povstanie*, s. 33.
- (20) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.
- (21) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 5/1923.
- (22) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Dodatok, č. 15
- (23) P. V. Rovnianek sa narodil v roku 1867 v Dolnom Hričove. Absolvoval tri ročníky gymnázia v Žiline, jeden ročník v maďarskom Jászberénye a štúdium ukončil maturitou skúškou na gymnáziu v Nitre. V roku 1886 vstúpil do Ústredného seminára v Budapešti, odkiaľ bol pre svoje slovenské národné cítenie a prejavy vylúčený. V roku 1888 odchádza do USA a stáva sa popredným predstaviteľom krajanského života. Venoval sa i podnikateľskej činnosti, hoci nie veľmi úspešne. Zomrel v roku 1933 v Hornitos v Californii.
- (24) ROVNIANEK, P. V. 2004. *Zápisky zaživa pochovaného*. Martin : Matica slovenská, 2004, s. 19.
- (25) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.
- (26) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 435.
- (27) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.
- (28) FRANKL, P. – FRANKL, P. 2009. *Židia v Žiline*. Žilina : EDIS, 2009, s. 50.
- (29) Napríklad akákoľvek návšteva osôb, ktoré nemali na území Žiliny domovské právo, musela byť nahlásená do 24 hodín na políciu.
Oznam policajného kapitána. 1914. In: *Považské noviny*, roč. 2, 25. decembra 1914, č. 47, s. 6.
- (30) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Dodatok, č. 15.
- (31) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 16/1931.

- (32) FRANKL, P. – FRANKL, P. 2009. *Židia v Žiline*. Žilina : EDIS, 2009, s. 44.
- (33) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 435.
- (34) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 433.
- (35) V kontexte ostatných informácií z listu možno predpokladať, že vznikol v druhej polovici marca 1918.
- (36) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 433.
- (37) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 433.
- (38) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 433.
- (39) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 433.
- (40) HRONSKÝ, M. 1998. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : Slovenské literárne centrum, 1998, s. 62.
- (41) HRONSKÝ, M. 2002. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline. In: *Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov*. Žilina : Knižné centrum, 2002, s. 82.
- (42) ŠTANSKÝ, P. 1994. Žilina a autonomistické úsilie v rokoch 1918 až 1938. In: *Pamätný žilinský 6. október. Zborník referátov z vedeckého seminára 6. októbra 1993 v Žiline pri príležitosti 55. výročia podpísania Žilinskej dohody*. Žilina : Mestský úrad, 1994, s. 56.
- (43) Brat Márie Tvrdej, matky Vojtecha Tvrdeho.
- (44) Budúci svokor Vojtecha Tvrdeho.
- (45) Strýko Vojtecha Tvrdeho.
- (46) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, leták Bratia Slováci!, nesignované.
- (47) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, časopis Sloboda, č. 1, nesignované.
- (48) TVRDÝ, V. 1927. Mesto Žilina. In: *Nový svet*, 1927, s. 18.
- (49) Tento údaj zodpovedá historickej realite. Žilina bola skutočne medzi prvými mestami, ktoré sa prihlásili k Martinskej deklarácii. Skôr došlo iba k vzniku niektorých župných výborov SNR.
- (50) TVRDÝ, V. 1927. Mesto Žilina. In: *Nový svet*, 1927, s. 17 – 18.
- (51) HRONSKÝ, M. 1998. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*, s. 73 – 77.
- (52) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 35/s.d.
- (53) LUPTÁK, Ľ. 1939. *Žilina v rúchu samostatného slobodného Slovenska : udalosti v dňoch 6. októbra 1938 – 20. januára 1939*. Bratislava : Slovenská ľudová kníhtlačiareň, 1939, s. 19.
- (54) Ladislav Árvay sa neskôr preslávil ako vynikajúci huslista a hudobný pedagóg. V roku 1927 založil v Žiline Mestskú hudobnú školu, z ktorej sa vytvorilo dnešné konzervatórium. V roku 1918 študoval na konzervatóriu v Budapešti.
- (55) Informácia poskytnutá PhMr. Annou Máriou Šusterovou, dcérou Vojtecha Tvrdeho, bola sprostredkovaná Mgr. Petrom Štanským.
- (56) MEDVECKÝ, K. A. 1930. *Slovenský prevrat*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1930, s. 48 – 49.
- (57) HRONSKÝ, M. 2002. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline, s. 82.
- (58) MEDVECKÝ, K. A. 1930. *Slovenský prevrat*, s. 72.
- (59) Róbert Kubiš zohral v neskoršom období v živote Vojtecha Tvrdeho významnú úlohu. Krátko po vzniku Československej republiky sa zapojil do politického života a stal sa poslancom za Slovenskú ľudovú stranu (neskôr HSĽS). Oženil sa s Máriou Kurhajcovou, sestrou Kamily Kurhajcovej, čiže s Vojtechom Tvrдыm boli v pomerne blízkom príbuzenskom pomere. V priebehu Tukovej aféry v roku 1929 sa postavil proti Tukovi a odišiel z politického života. Počas existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa zapojil do odbojového hnutia a stal sa vedúcou osobnosťou občianskej zložky odboja. Aktívne sa zapojil do Slovenského národného povstania.
- (60) HRONSKÝ, M. 1976. *Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, s. 259.
- (61) PASTOREK, I. 1970. Pôsobenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline. In: *Vlastivedný zborník Považia X*. Žilina : Osveta, 1970, s. 118.
- (62) ŠROBÁR, V. 1928. *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920. Sväzok prvý*. Praha : Čin, 1928, s. 373
- (63) MV SR, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrдый – Pozostalosť, č. 25/1939.

(64) VNUK, F. 2002. *Založenie a obnovenie Slovenskej ľudovej strany v Žiline*, 2002, s. 78 – 79.

Literatúra

- BREZÁNY, A. Štefan. 1975. Periodická tlač v Žiline od konca 19. storočia dodnes. In: *Žilina – dejiny a prítomnosť*. Martin : Osveta, 1975, s. 243 – 248.
- HALAJ, Dušan. 1975. Hospodársky rozvoj Žiliny a začiatky robotníckeho hnutia. In: *Žilina – dejiny a prítomnosť*. Martin : Osveta, 1975, s. 97 – 113.
- FRANKL, Peter – FRANKL, Pavel. 2009. *Židia v Žiline*. Žilina : EDIS, 2009. 503 s. ISBN 978-80-554-0022-8
- HRONSKÝ, Marián. 1976. *Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976. 281 s.
- HRONSKÝ, Marián. 1998. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : Slovenské literárne centrum, 1998. 327 s. ISBN 80-88878-14-4
- HRONSKÝ, Marián. 2002. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline. In: *Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov*. Žilina : Knižné centrum, 2002, s. 82 – 88. ISBN 80-8064-158-7
- LUPTÁK, Ľudovít. 1939. *Žilina v rúchu samostatného slobodného Slovenska : udalosti v dňoch 6. októbra 1938 – 20. januára 1939*. Bratislava : Slovenská ľudová kníhtlačiareň, 1939. 32 s.
- MEDVECKÝ, Anton Karol. 1930. *Slovenský prevrat*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1930. 365 s.
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrdý – Pozostalosť.
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, fond Dr. Vojtech Tvrdý – Dodatok.
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, zbierka fotografií rodiny Tvrdých.
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina, nesignované dokumenty.
- PASTOREK, Ivan. 1970. Pôsobenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline. In: *Vlastivedný zborník Považia X*. Žilina : Osveta, 1970, s. 117 – 126.
- ROVNIANEK, Víťazoslav Peter. 2004. *Zápisky zaživa pochovaného*. Martin : Matica slovenská, 2004. 247 s. ISBN 80-7090-761-4
- RYŠAVÝ, Vavro. 1981. *Žilina a Slovenské národné povstanie*. New York : Universum Sokol Publications, 1981. 175 s.
- SMOLEŇÁKOVÁ-BINKOVÁ, Beata. 1985. Ivan Hálek – šíriteľ osvety na Slovensku. In: *Vlastivedný zborník Považia XV*. Žilina : Považské múzeum, 1985, s. 167 – 202.
- ŠTANSKÝ, Peter. 1984. Národnostné zloženie Žiliny do roku 1918. In: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Martin : Osveta, 1984. 280 s.
- ŠTANSKÝ, Peter. 1994. Žilina a autonomistické úsilie v rokoch 1918 až 1938. In: *Pamätný žilinský 6. október. Zborník referátov z vedeckého seminára 6. októbra 1993 v Žiline pri príležitosti 55. výročia podpísania Žilinskej dohody*. Žilina : Mestský úrad, 1994, s. 55 – 67. ISBN 80-967136-6-3
- ŠTANSKÝ, Peter. 2008. História Žiliny 1526 – 2008. In: *Mesto Žilina v rokoch 1208 – 2008. Zborník z odbornej konferencie o kultúrnych dejinách Žiliny*. Žilina : Mesto Žilina, Castelan n.o. a Štátny archív Bytča – pobočka Žilina, 2008, s. 26 – 35. ISBN 978-80-970020-1-5
- ŠROBÁR, Vavro. 1928. *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920. Sväzok prvý*. Praha : Čin, 1928. 470 s.
- TVRDÝ, Vojtech. 1927. Mesto Žilina. In: *Nový svet*, roč. 2, 1927, č. 14/16, s. 13 – 18.
- VNUK, František. 2002. Založenie a obnovenie Slovenskej ľudovej strany v Žiline. In: *Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov*. Žilina : Knižné centrum, 2002, s. 77 – 81. ISBN 80-8064-158-7

Summary

The study is devoted to the early period of Vojtech Tvrдый's life. It focuses primarily on his family background, childhood and partly also on nationally oriented scene of Žilina in the early 20th century. It's mapping his secondary education and university studies in Budapest, which chronologically belong to the late period of the Austro-Hungarian Empire. It also notes the response coup in 1918 in Žilina.

DIVERGENTNOSŤ ETYMOLOGICKÝCH INTERPRETÁCIÍ NÁZVU RIEKY HORNÁD NA POZADÍ HISTORICKÉHO A ETNICKÉHO VÝVOJA

THE DIVERGENCE OF THE ETYMOLOGIC INTERPRETATIONS OF THE HORNAD RIVER NAME ON THE BACKGROUND OF THE HISTORICAL AND ETHNIC DEVELOPMENT

Andrea Goóťšová

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.27 slovenský jazyk a literatúra, 3. ročník, denná forma štúdia

andrea.gootsova@umb.sk

Školiteľ: **doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD. (jaromir.krsko@umb.sk)**

Kľúčové slová

hydronymia, Hornád, motivácia, etymológia, rôzne koncepcie

Key words

hydronymy, the Hornad River, motivation, etymology, various conceptions

Rieka Hornád preteká rozsiahlym územím, ktoré má rozmanitý charakter v tvárnosti terénu, geologickej stavbe, vegetačnom kryte i v hospodárskom využití. Horopis povodia je veľmi členitý a z geologického hľadiska sa zaraďuje k viacerým geomorfologickým celkom. (1) Dĺžka potoka je 286 km a z hydrografického členenia riek predstavuje ľavostranný prítok Slanej, ktorý na Slovensku tvorí samostatné povodie s plochou 4311 km² a dĺžkou toku 193 km, z toho 19 km tvorí štátnu hranicu s Maďarskom.

Jednotlivé údaje naznačujú, že ide o pomerne rozľahlú oblasť, ktorá v minulosti zahŕňala niekdajšiu Spišskú, Šarišskú a Abovskú stolicu. Následne je pochopiteľné, že na takom širokorozmernom priestranstve tadiaľ prechádzali, žili a asimilovali sa viaceré etniká, ktoré svoju pečať vlastnej existencie, či už vo väčšej, alebo menšej miere, zanechali i v osadných a terénnych názvoch. Právom sa spomenuté regióny môžu pýšiť multietnickou koexistenciou už vo včasnom a vrcholnom stredoveku, ba dokonca aj v novoveku. Táto skutočnosť do značnej miery ovplyvnila nielen hospodársky život, ale aj jeho kultúrne napredovanie. Ako uvádza J. Olejník (2011, s. 35), týmto územím prechádzali už na začiatku letopočtu germánske kmene Kvádov, Markomanov, Vandalov, Gepidov, neskôr Keltov a viaceré iné etnické skupiny. Pestrá skladba rôznorodého obyvateľstva bola príznačná aj pre ďalšie obdobie nastupujúceho včasného a vrcholného stredoveku, pretože tu vedľa seba spolunažívali Slovania, Valóni, Maďari, početne zastúpení nemeckí kolonisti, no svoje miesto tu mali aj marginálne zložky Poliakov, Rusov, rytierov českého pôvodu a vynechať nemožno ani valašské obyvateľstvo. Z pestrej palety rôznorodých etník však mali jednoznačne najväčšie zastúpenie Slovania, ktorých existenciu v skúmanom priestore možno doložiť nielen pamiatkami materiálnej povahy, ale predovšetkým aj bohatým listinným materiálom, v ktorom sú dochované početné prírodné, miestne a chotárne názvy. Archeologické pramene posledného desaťročia nenechávajú nikoho na pochybách, že skúmané územie bolo osídlené slovanským obyvateľstvom nepretržite od jeho príchodu do tejto oblasti. Ich sídliskovú kontinuitu sledujeme v písomných prameňoch, kde je zachytené miestne názvoslovie a doklady o organizovanosti Slovanov. Dochované zemepisné názvy zreteľne poukazujú na skutočnosť, že v nami skúmanej oblasti nedošlo k zásadnej výmene obyvateľstva, ale práve naopak, na podklade jednotlivých názvov jasne sledujeme ich starobylosť a kontinuitu.

Prichádzajúce cudzie etniká ich tak preberali od domáceho (slovenského) obyvateľstva, čo do istej miery prispelo k zachovaniu kontinuity ich používania od obdobia pred začlenením nami skúmanej oblasti do uhorského štátu až po súčasnosť. Pochopiteľne, veľa názvov získalo aj iný jazykový variant (latinský, maďarský, nemecký, valašský), alebo vznikli nové názvy v dôsledku zmien v národnostnej skladbe obyvateľstva, alebo aj zo smerovania uhorskej kancelárskej praxe k jednotnému prepisovaniu miestnych a chotárnych názvov. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že spomínané názvy sú odrazom jazyka, ktorý sa tiež vyvíjal.

Zhodne s R. Marsinom (1984, s. 52) tvrdíme, že v jazyku sa určité javy vyskytovali, keď boli produktívne, a že platili isté pravidlá a zákonitosti pri vzájomnom medzietnickom preberaní týchto javov. A práve táto skutočnosť ich umožňuje aspoň približne chronologicky zaraďovať a zároveň vytvárať predstavu o čase vzájomného spolužitia jednotlivých etníc, ktorý možno presne určiť.

Krátky exkurz do historického vývoja s ohľadom na etnicitu potvrdzujúcu slovanský pôvod skúmaného územia sme považovali za opodstatnený z dôvodu následného ozrejmovania etymológie názvu rieky Hornád. Už v minulosti totiž zamerali niektorí nelingvisti (V. Šmilauer, J. Werner, B. Varsik a M. Števík) svoju pozornosť na etymológiu vybraných hydronymických jednotiek v povodí Hornádu. Pri výklade jednotlivých názvov vychádzali z politicko-spoločenskej skutočnosti danej oblasti, na podklade ktorej bližšie ozrejmili ten-ktorý vybraný vodný tok. O komplexnom, zdôrazňujeme hydrografickom a hydrologickom, členení povodia nemáme okrem V. Šmilauera bližšie záznamy, predostreté výsledky spomenutých autorov reflektujú „iba“ vývinové zmeny niektorých hydroným v povodí Hornádu. Obdobná situácia je aj pri samotnom názve rieky Hornád, ktorej meno je v minulosti bohato zastúpené a i z toho dôvodu pútať a vyvolávať záujem objasniť jeho pôvod. Pri excerpácii literatúry sme však natrafili na viaceré protichodné výklady, ktoré viac-menej nezohľadňovali a nereflektovali súdobé reálie späté s príchodom rôznych etníc do celého povodia Hornádu. Ilustrujúc jednotlivé teórie chceme poukázať na ich (ne)opodstatnenosť, pričom na záver demonštrujeme vlastné stanovisko k pertraktovanej problematike.

Najstaršie záznamy vzťahujúce sa na pomenovanie rieky Hornád pochádzajú z Anonymovej kroniky, ktorá vznikla okolo roku 1200, a pre rieku sa uvádzajú podoby *Honrat*, *Honrad*. Anonymus žijúci v 12. storočí predpokladal, že názov existoval už pred príchodom Maďarov do povodia hornej Tisy (Varsik, 1990), čím v podstate podčiarkol jeho slovansko-slovenský pôvod.

Iný názor mal na konci 19. storočia maďarský akademik S. Borovszky, ktorého germanisticky orientovaná koncepcia zdôrazňovala, že ide o germánsky prapôvod pomenovania. Starohornonemecké slovo *hornath* považoval Borovszky za hľadaný koreň, ktorý znamená rohatý, čo by prenesene znamenalo, že rieka je kľukatá (podľa Martinka, 1941). Túto koncepciu odmietol J. Martinka (1941, s. 89) s odôvodnením, že „... okrem významoslovnej ťažkosti má i tú slabinu, že ak Nemci v nemeckej alebo v latinskej osnove chceli pomenovať rieku Hornád po nemecky, nikdy by ju neoznačili tvarom *Hornath*, ale *Conrad*, *Konrath*, *Chonrad*, *Corrad*, *Cunrad*, *Kundert*“. Svoje konštatovanie podoprel i výsledkami výskumov K. Wagnera, L. Bartholomaeidesa, no najmä K. Schröera, ktorý, organizujúc vedecký výskum karpatských Nemcov, uznal, že *Kundert*, *Kunnert* je nemecké meno Hornádu. Okrem nemeckej proveniencie sa hľadali korene názvu rieky aj v latinčine, čoho dôkazom je interpretácia J. Hradzského, ktorý zastával názor, že *fluvius Conradi* značí Konradovu rieku. Divergentný pohľad k predchádzajúcim koncepciám ponúkol J. Melich v roku 1917, ktorý sa zaoberal vývinom názvu v maďarskom jazyku a za najstaršiu maďarskú podobu názvu považoval *Chonrád*. Jeho bližšiu etymológiu síce nezrejmil, pretože bol presvedčený, že pôvod je neznámy, no predkladal vývoj jednotlivých foriem v časovej postupnosti: *Chonrád/Chonrát* > *Honrád/Honrát*; *Chornád/Chornád* > *Hornád/Hornát* > *Harnád/Harnát* > *Hěrnád/Hěrnát* > *Hernád/Hernát*. Maďarský tvar *Hornád* vznikol zo slovanského *Hornád*, z *Chonrát* nemecký tvar *Kunert*. Latinský variant *Conrada* má podľa Melicha humanistický pôvod a vznikol úpravou z *Chonrád* (Melich, 1905, s. 302, podľa Šmilauer, 1932, s. 394). K nejasnej etymológii sa priklonil aj V. Šmilauer (1932, s. 393 – 394), ktorý síce zaznamenal rôznorodé názvy (r. 1230 *Harrad*, r. 1232 *Hornad*, r. 1234 *Harnad*, r. 1245 *Chonrad*, r. 1253 *Hernad*), no ich dôkladnú analýzu nedemonštroval, pretože zastával názor, že „... jsou slovanské a německé formy z maďarštiny, nemáme nijaké spolehlivé opory. Jaký byl původní tvar, nemůžeme říci“.

Ani jedna z predkladaných teórií, podľa J. Martinku (1941), neposkytla uspokojivý výklad, preto, rozvíjajúc vlastnú teóriu, konštatuje, že názov rieky má slovanský pôvod. Autor vychádzal z praslovanského základu **gьrnъ*, čo po zmene *g* > *h* znamenalo *hrn-* (hrnúť). Podľa neho „... práve voda predstavuje živel, ktorý sa na svahu neprestajne hrnie, preto hrn znamená vodu, ktorá netečie pomaly, ticho, lež sa hrnie“ (Martinka, 1941, s. 91). Následne J. Martinka ku kmeňu *hrn-* pridružuje príponu *-ad*, pôvodne *-adъ*, vzniká tvar *-gьrnad*, v slovenskom tvare *hrnad*, znamená viac spojených hrnov, viacramennú, viac korýt spájajúcu rieku (Martinka, 1941). Opodstatnenosť svojej koncepcie

autor podopiera ilustrovaním viacerých podobných príkladov a tvrdí, že názov je slovanského pôvodu, pretože Neslovania by nedokázali vytvoriť slovanské názvy pozostávajúce zo slovanských koreňov a slovanských prípon.

Tento výklad neprijal a odmietavo voči nemu vystúpil J. Štolc (1951), ktorý sa domnieval, že názov by následne vošiel do maďarského jazyka s hláskou *g*, ako sa to stalo s inými slovanskými názvami, v ktorých bola pôvodná hláska *g* a ktoré Maďari prevzali od Slovanov do konca 12. storočia. S názorom J. Štolca súhlasil aj B. Varsik (1990, s. 123), no nestotožnil sa už s jeho výkladom, že forma *Chornad* je pôvodná slovenská forma názvu tejto rieky. J. Štolc (1951, s. 153 – 156) odôvodňoval svoju teóriu fonetickou podobou mena rieky v spišských nárečiach, pretože forma závisí od toho, či tieto nárečia (ne)rozlišujú protiklad *ch* : *h*. Uvedené formy názvu *Chonrad* a *Chornad* môžu tak súvisieť s nemeckými formami *Corrad*, *Conrada*, *Kunrad* a všetko mohlo závisieť od toho, akej národnosti bol pisár. Okrem toho J. Štolc (1951, s. 162) tvrdí, že pôvod mena je predslovanský a že ho nemožno uvádzať do genetickej súvislosti so žiadnym slovanským kmeňovým základom. Podľa jeho názoru „... pomenovanie pochádza od kmeňov, ktoré pred Slovanmi bývali na území dnešného východného Slovenska ešte v rannej historickej dobe“.

Etymológiou názvu rieky Hornád sa zaoberal i Š. Ondruš (1986a, 1986b), ktorý odmietol výklad J. Martinku a J. Štolca a pokúsil sa o novú interpretáciu, pričom predpokladal, že názov sa vyvinul z predhistorického názvu *Gornъ Gradъ*, čo bolo pôvodné pomenovanie centra Horných Košíc. Z toho dôvodu sa Š. Ondruš (1986b) domnieval, že názov rieky Hornád bol motivovaný početnými slovansko-slovenskými hradiskami, ktoré sa vo veľkom počte nachádzali na jeho dolnom a strednom toku. Vychádzajúc z tejto situácie usudzoval, že rieky sa pomenúvali podľa hradísk. Domnieval sa, že z predpokladaného pomenovania vzniklo po univerbizácii v 10. storočí označenie *Gorngrad* a z tejto podoby sa ďalej utvoril názov *Gonrad*, resp. v 12. storočí *Hornad*. Vzhľadom na existenciu viacerých doložených názvov rieky sa nazdával, že „Keby boli v doline Hornádu bývali iba pôvodní Slovania – Slováci, základnými variantmi do 12. storočia by boli iba *Gonrad* : *Gornad*, po 12. storočí *Honrad* : *Hornad*, ale vzhľadom na to, že sem prišli Nemci a Maďari, adaptovali názov podľa svojich jazykových asociácií a vzniklo množstvo jazykových variantov“ (Ondruš, 1986b, s. 239 – 240).

Ostrú kritiku voči Ondrušovej teórii vzniesol V. Uhlár (1988, s. 126 – 127), ktorý konštatoval, že východiskové kompozitum, ktoré si Ondruš zvolil, je chybným krokom, pretože v hydronymii ide o nezvyčajnú zloženinu. Ako ďalej uvádza, názvy riek motivujú často názvy osád i hradov, kým iba výnimočne sa vyskytujú nevýznamné, krátke vodné toky s názvami podľa apelatíva alebo propria hrad. Okrem toho V. Uhlár predpokladá, že pri takom významnom toku, akým je Hornád, nemohla predsa rieka dostať pomenovanie podľa „obyčajného“ apelatíva hrad. S jeho názorom sa stotožnil i B. Varsik (1990, s. 124), ktorý označil jeho výklad za chybný a mylný, pretože Horné Košice (terra Superior Cassa) sa v skutočnosti nikdy nenazývali *Gorngrad* a na ich území nebola ani dedina, ale iba kultivovaná zem, podľa ktorej rieka teda nemohla dostať svoje meno.

B. Varsik (1990, s. 124) proklamoval, že názov rieky Hornád existoval už aj v 10. storočí, t. j. v čase príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny. Tiež poznamenáva, že Maďari už v 10. storočí prišli do kontaktu s dolným tokom a názov rieky prevzali od Slovanov, ktorí vtedy obývali celé povodie Hornádu, ako to jasne dosvedčujú už aj stredné a menšie prítoky, ktoré sú takmer všetky slovanského pôvodu. Zároveň explikuje, že rieka Hornád je natoľko veľká, že ťažko možno predpokladať, žeby novoprichádzajúci Slovania neboli našli v jej oblasti nejaké zvyšky staršieho predslovanského obyvateľstva, či sa tak už stalo pri dolnom, strednom, alebo hornom toku rieky (Varsik, 1990, s. 125).

Na základe prehľadu jednotlivých interpretácií je zrejmé, že etymológia názvu rieky stála v centre pozornosti mnohých jazykovedcov a historikov, avšak predstreté koncepcie nie vždy ponúkli opodstatnené a najmä správne ozrejenie, čo napokon potvrdzujú i I. Lutterer – M. Majtán – R. Šrámek (1982), keď zdôrazňujú, že doposiaľ pomenovanie Hornádu nie je uspokojivo vysvetlené. Dôkazom ich konštatácie sú aj demonštrované, proti sebe stojace a rôznym spôsobom vykladajúce teórie, ktoré sa vzájomne nestotožňovali. I napriek rôznorodosti ich považujeme za cenný materiál, ktorý sa stal východiskom našich úvah.

Vychádzajúc z nadobudnutých historických poznatkov a rešpektujúc zároveň aktuálne výsledky najnovších archeologických výskumov, zastávame názor, že povodie rieky Hornád (po sútok

Torisy) bolo Slovanmi osídlené skôr, než do skúmanej oblasti prišli Maďari, resp. iné etnické skupiny. Už na začiatku príspevku sme poukázali na prítomnosť Slovanov v skúmanej oblasti, o čom svedčia doklady materiálnej povahy, no tiež archeologické nálezy svedčiace o slovansko-avarskom spoložití v Košickej kotline zo 7. – 8. storočia. Príchod Maďarov do tejto oblasti, nakoľko postupovali proti prúdu toku rieky, sa kladie až do prvej polovice 11. storočia (3), čím sa jednoznačne popiera etymologický výklad názvu rieky Hornád hľadajúci korene v maďarskom jazykovom prostredí.

Tento fakt zároveň vyvracia teóriu o izolovanosti územia, najmä Spiša (4), ktorým rieka Hornád preteká. Z toho dôvodu sa stotožňujeme s teóriami potvrdzujúcimi slovanský pôvod názvu rieky (Anonymus, J. Martinka, Š. Ondruš), no odmietavé stanovisko vyjadrujeme voči výkladom, ktoré hľadali pôvod názvu rieky Hornád v cudzom (latinskom, maďarskom, nemeckom) jazyku. Sme presvedčení, že prichádzajúce etniká prevzali už jestvujúce a v komunikácii dobre fungujúce pomenovanie, ktoré následne upravili a prispôbili hláskovým potrebám daného jazyka. Nešlo by o nezvyčajný jav, pretože mnoho hydroným, ako i miestnych názvov prevzali „hostia“ od Slovanov skôr (5), než v slovenčine nastala zmena $g > h$, teda pred rokom 1200 (Marcinková, 1995). Uvažujúc následne v intenciách jednotlivých slovanských pôvod názvu potvrdzujúcich interpretácií, sa neprikláňame k názoru J. Martinku (1941), pretože odvodenie pomenovania Hornád od spojenia slovných základov *hrn-* možno v spisovnej slovenčine len veľmi ťažko predpokladať, na čo napokon poukázal aj V. Uhlár (1988). Okrem toho sa nazdávame, že ak zohľadníme samotný význam slovesa *hrnúť sa* (valiť sa, hnať sa, vo väčšom množstve sa posúvať, tiecť; pozri Doruľa a kol., 2003, s. 200), narážame na problém súvisiaci s mimojazykovou stránkou potenciálneho vzniku názvu – reliéf krajiny. Rieka Hornád tým, že predstavuje rozsiahly onymický objekt tečúci viacerými geomorfologickými celkami, zápasila s ich priepustnosťou (priechodnosťou) najmä na území národného parku Slovenský raj (Hric, 1991) a na rozhraní horského masívu Braniska a Čiernej hory (Ďurček, 1979). (6) Aj z toho dôvodu usudzujeme, že voda sa tu nemohla valiť, hrnúť a neprestajne hnať, ako to J. Martinka (1941) predpokladal. Tiež nemožno súhlasiť s tým, čo napokon neskôr zavrhol i sám Š. Ondruš, že hydronymum Hornád možno odvodzovať od hradiska *Gornъ Gradъ*. Neopodstatnenosť jeho počiatočného výkladu spočíva v tom, že taký významný tok nemohol byť pomenovaný podľa „obyčajného“ hradu, ktorý bol postavený až okolo roku 1300 (Uhlár, 1988), a najmä, že Hradná nad Košicami sa nachádzala až niekoľko sto kilometrov od jeho prameňa a z toho dôvodu sa hrad nemohol stať motivantom pri vzniku takého dôležitého vodného toku.

Domnievame sa, že pôvod názvu rieky Hornád možno dať do súvislosti so starým indoeurópsko-praslovanským slovom *gora*, od 12. storočia *hora*. Pomenovanie riek a jazier podľa polohy vo vrchoch a horách bolo totiž pomerne časté nielen u Slovanov, ale aj u iných národov. Ak vychádzame zo skutočnosti, že Hornád pramení na úpäť Kráľovej hole vo výške 1050 m n. m., môžeme z toho dôvodu uvažovať o východisku pri tvorení tohto pomenovania. Výklad opierame aj o názor Š. Ondruša (1998, s. 286), ktorý reinterpretoval svoju teóriu a podal kritiku Varsíkovho konštatovania o neslovanskom, predslovanskom pôvode názvu rieky Hornád. V tejto súvislosti aj M. Majtán (1996, s. 137 – 138) poznamenáva, že nie pri všetkých riekach z oblasti Karpát, medzi nimi zahrnul aj Hornád, je nevyhnutné uvažovať o ich predslovanskom východisku. Lexikálne základy názvov veľkých riek sú síce na prvý pohľad nejasné a nezreteľné, no za relevantné považujeme zhodne s M. Majtánom (1996, s. 147 – 148) zdôrazniť, že hoci na našom území pred príchodom Slovanov žili Kvádi, Kelti, Rimania a iné etnické skupiny, ktoré dozaista mali označenie pre skúmaný vodný tok, tento názov sa mohol prevziať, adaptovať a prispôbiť praslovanskej slovnej zásobe a ďalej sa vyvíjať ako slovanské pomenovanie. Nadväzujúc na vyššie spomenuté, zastávame spolu so Š. Ondrušom (1998) názor, že rieka Hornád dostala pomenovanie podľa apelatíva *hora* (*gora*) < adj. *horný* (*gor-ъn-*) s príponou *-at:-ad*, v predhistorickej rekonštrukcii *Gorъn-ad*, *Gornad*. Svoj výklad podoprel Š. Ondruš najstarším záznamom u Anonyma z rozhrania 12. – 13. storočia, keď v slovenčine už nastala zmena *Gornad* na *Hornad*. Názov možno v podstate chápať tak, že pre prichádzajúcich kolonistov z juhu sa prameň rieky nachádzal ďaleko od južných hraníc, na severe – „hore“ (7), v Nízkych Tatrách. Čo sa týka sufixu *-ad*, v menách riek ani v apelatívach nie je síce u Slovanov častý, ale zase ani výnimočný. (8)

Poznámky

- (1) V skúmanom regióne sa rozprestiera geomorfologický celok **Slovenské Rudohorie**, ktorý zahŕňa tri oblasti: *Slovenský raj*, *Volovské vrchy* a *Čiernu Horu*. Územie *Hornádskej kotliny* a horský masív *Branisko* sa zaraďujú do geomorfologického pásma **Fatransko-tatranskej oblasti**. Východnú časť kraja zaberá *Košická kotlina*, ktorá je súčasťou **Lučensko-košickej zníženi**ny (Mazúrek, 1998, s. 113).
- (2) Z dejín jazyka vieme, že v názvoch je najpostrehnuteľnejšia zmena $g > h$, ktorá prebehla pred 13. storočím. Na základe preberania názvov dokážeme časovo určiť aj vzájomné spolužitie etník a ich prípadné (ne)preberanie názvov.
- (3) Na začiatku druhej tretiny 10. storočia na naše územie postupuje severne od Dunaja maďarské etnikum, čo dokladujú výlučne hrobové nálezy. Jeho príchod na územie dnešného východného Slovenska sa datuje až oveľa neskôr. Nasvedčuje tomu pomalý postup Maďarov od dolného toku Hornádu smerom na sever. S ohľadom na skúmané územie je nevyhnutné pripomenúť, že po pravej strane Hornádu viedla od najstarších čias dôležitá cesta od juhu ku Košiciam, ktorá prekračovala Hornád a smerovala k Toryse a ďalej k Solnému hradu ležiacemu na území dnešného Solivaru. A práve na tejto ceste, ako B. Varsik (1965) poznamenáva, sa nachádzalo tamjšie rozsiahle slovanské hradisko *Garadná*, ktoré malo brániť preniknutiu nepriateľa z juhu, teda proti Maďarom. Tí si ho však počas obdobia vlády kráľa Abu Samuela podrobili a na druhej, vyvýšenej strane Hornádu si postavili *Nový hrad*, ktorý sa neskôr stal sídlom stolice. Podmanené územie Košickej kotliny si pripojili v 40. rokoch 11. storočia k formujúcemu sa uhorskému štátu.
- (4) Vychádzajúc zo samotného pomenovania *Spiš* (< *съпишь* < *съ-пич-ъ* – apel. *spiška*, vo význame odrezaný, odrúbaný kúsok), možno uvažovať o akomsi „odrezanom“, vyčlenenom, neprístupnom regióne. Aj lat. apel. *saepes* značí ohradu, čím by sa dalo predpokladať, že územie Spiša vytváralo „ohradu“. Nehostinné prostredie predstavovalo horské pásmo, prirodzenú hranicu Uhorska s Poľskom cez hustých lesov, ktoré sa tu nachádzali. Latinské označenie „Seps“ prevzali prichádzajúci Maďari a tvorili názov *Szépes*, tiež ho prevzali Nemci – *Zeps*, *Zips* (Ondruš, 1980, s. 283).
- (5) Miestne názvy slovanského pôvodu začali v 12. storočí prechádzať do maďarčiny, to značí ešte pred zmenou $g > h$. Ilustrujúcim príkladom je názov najväčšieho pravostranného prítoku Hornádu – *Hnilec*. Pôvodne sa rieka nazývala *Gnilec*, no okolo roku 1200 sa z pomenovania *Gnilec* stal *Hnilec*. Prichádzajúci hostia, ktorí sa usadili v povodí Hnilca, prevzali slovanské pomenovanie rieky ešte pred zmenou hlások, prípadne ho upravili podľa vlastných jazykových zákonitostí. Týmto spôsobom vznikol nemecký variant *Göllnitz*, *Göllnitz Bach* a maďarská podoba *Gölnicz patak*.
- (6) V úvode sme poznamenali, že horopis krajiny, ktorou povodie Hornádu preteká, je veľmi členitý. Svedčí o tom aj jav, ktorý nastal na území Slovenského raja v minulosti. Pôvodne bola totiž celá táto oblasť veľkým plošným celkom, ktorú postupne Hornád a jeho prítoky rozkrájali na niekoľko väčších a menších krasových plošín. Výrazný horský chrbát Branisko zase „rozkúsokovali“ prítoky Hornádu (Ďurček, 1979, s. 11).
- (7) Š. Ondruš (2000, s. 80) tvrdí, že aj príslovka hore svedčí o vrchu (pozri bližšie: ONDRUŠ, Šimon: *Odtajnené trezory*. Martin, 2000, s. 77 – 87).
- (8) J. Štolc tvrdí, že príponu *-ad* treba chápať ako odraz indoeurópskeho základu s významom voda (citované podľa Ondruš, 1998, s. 285).

Literatúra

- DORUĽA, Ján a kol. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X
- ĎURČEK, Jozef. 1979. *Spiš – turistický sprievodca*. Bratislava : Šport, slovenské telovýchovné vydavateľstvo, 1979. 200 s.

- HRIC, Karol a kol. 1991. *Slovenský raj. Turistický sprievodca ČSFR*. Bratislava : Šport, slovenské telovýchovné vydavateľstvo, 1991. 185 s. ISBN 80-7098-147-3
- LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf. 1982. *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha : Mladá fronta, 1982. 376 s.
- MAJTÁN, Milan. 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava : Veda, 1996. 192 s. ISBN 80-224-0480-2
- MARCINKOVÁ, Jarmila. 1995. *Regionálne dejiny Spiša*. Košice : Redakčno-vydavateľské oddelenie Vysokej školy letectva gen. M. R. Štefánika Košice, 1995. 64 s. ISBN 80-7166-007-8
- MARTINKA, Ján. 1941. Pôvod a význam mena rieky Hornád. In: *Linguistica Slovaca I*. Bratislava : Slovenská učená spoločnosť, 1941, s. 89 – 102.
- MAZÚREK, Jaroslav. 1998. *Geografia Slovenska*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela FPVaMV, 1998. 135 s. ISBN 80-8055-186-3
- OLEJNÍK, Ján. 2011. Poznanie duchovnej a hmotnej kultúry obyvateľov Spiša (Slováci, Rusíni, etnickí Nemci) predpokladá ďalšie prehĺbovanie spišského regionálneho povedomia. In: *Spiš v 12. a 13. storočí*. Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum, 2011, s. 35 – 65. ISBN 978-80-970021-3-8
- ONDRUŠ, Š. 1980. Pôvod názvov slovenských vrchov, hradov a stolíc. In: *Studia academica Slovaca 9*. Bratislava : Alfa, 1980, s. 261 – 285.
- ONDRUŠ, Šimon. 1986a. Hornád. In: *Nové slovo*, roč. XXVIII, 5. jún 1986, č. 22, s. 16.
- ONDRUŠ, Šimon. 1986b. Meno rieky Hornád je slovansko-slovenské. In: *Slovenská reč*, roč. 51, 1986, č. 4, s. 234 – 240.
- ONDRUŠ, Šimon. 1998. Podľa čoho majú meno rieky Hornad a Hron? In: *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, roč. IV. + 114, 1998, č. 7 – 8, s. 284 – 288. ISSN 1335-7786
- ŠMILAUER, Vladimír. 1932. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. príloha.
- ŠTOLC, Jozef. 1951. O pôvode mena rieky Chornad-Hornad. In: *Jazykovedný sborník V*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1951, s. 152 – 167.
- UHLÁR, Vladimír. 1988. Z hydronymie Slovenska – názvy Poprad a Hornád. In: *Onomastický zpravodaj ČSAV*. Praha : Ústav pro jazyk český ČSAV, 1988, s. 124 – 128.
- VARSÍK, Branislav. 1972. *Zo slovenského stredoveku. Výber historických štúdií a článkov z rokov 1946 – 1968*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1972. 548 s.
- VARSÍK, Branislav. 1990. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*. Bratislava : Veda, 1990. 184 s. ISBN 80-224-0163-3

Summary

The author focuses attention on etymological interpretations of the Hornad River name that more (non)linguists have dealt with. By illustrating particular divergent concepts and consecutive (non)identification with them author clarifies the patchwork of many unsatisfactory interpretations. In demonstrating of own interpretation it took into consideration the historical development of the investigated site, the outcomes of recently realized archaeological research. The interpretation of Š. Ondruš was also very helpful. The author identifies with the theories endorsing the Slavonic origin of the river name, because she is confident that the coming foreign ethnics took over the existing and in the communication process working name which they subsequently adjusted and adapted to the sound needs of the given language. According to authors opinion the Hornad River acquired its name according to the appellative *hora* (gora) < adj. *horný* (gor-ъn-) with suffix *-at:-ad*, in a pre-historical reconstruction *Gorъn-ad*, *Gornad*.

ALLGEMEINE UND SPEZIFISCHE ASPEKTE DER KONSTRUKTIONSBEGRIFFES IN DER LINGUISTIK

VŠEOBECNÉ A ŠPECIFICKÉ ASPEKTY POJMU KONŠTRUKCIA V LINGVISTIKE

Dominika Rašová

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.33 všeobecná jazykoveda, 3. ročník, denná forma štúdia

dominika.rasova@umb.sk

Školiteľka: **doc. PhDr. Janka Klincková, PhD. (janka.klinckova@umb.sk)**

Kľúčové slová

konštrukcia, konštrukčná gramatika, valencia, kognitívna gramatika, kombinovateľnosť

Schlusswörter

Konstruktion, Konstruktionsgrammatik, Valenz, Kognitive Grammatik, Kombinierbarkeit

1 Einleitung

Konstruktion wird als die Grundform der Konstruktionsgrammatik betrachtet, die sich weder auf übliche Einzelkonstruktionen noch auf spezielle Konstruktionstypen begrenzen lässt. Somit ist verständlich, dass sich eine Vielzahl von Forschungsarbeiten sowohl in der Vergangenheit als auch in der Gegenwart mit den theoretischen, exemplarischen Ansätzen der Konstruktion befasst hat. So gibt es dazu beispielsweise verschiedene folgereiche Entwicklungen und Wiederaufnahmen der strukturalistischen Grammatiktheorie (Bloomfield, 1970; Hockett, 1958). Auch ein Teil der Kognitiven Grammatik (Langacker, 1987; Lakoff, 1987) beschäftigt sich mit dem Konstruktionsbegriff, der sich um die gleichberechtigte Beschreibung der Bedeutung und formaler Eigenschaften grammatischer Konstruktionen bemüht. Dabei sollte jedoch nicht außer Acht gelassen werden, dass sich die Vertreterinnen der Konstruktionsgrammatik in formalen Konstruktionsmodellen und einigen Grundannahmen unterscheiden. Deshalb sollen im Folgenden die verschiedenen methodischen Implikationen, die sich in der Konstruktionsgrammatik ergeben, näher betrachtet werden.

Damit der Terminus Konstruktion als ein sinnvoller Bestandteil dieses Beitrages gelten kann, müssen zunächst, vor allem hinsichtlich wissenschaftshistorischer und theoretischer Zusammenhänge, allgemeine Überlegungen angestellt werden. Der vorliegende Beitrag setzt sich mit dem Thema der allgemeinen und spezifischen Aspekte des Konstruktionsbegriffes im Deutschen auseinander, mit dem Ziel, einen ausführlichen Überblick über die Betrachtungsweisen der Konstruktionen in dem System der Konstruktionsgrammatik zu verschaffen. Es können hier lediglich einige Ausgangspunkte von Bestimmungsmerkmalen dargestellt werden, die für die Konstruktionsgrammatik wesentlich sind. Danach wird speziell auf das Phänomen des Konstruktionsbegriffes eingegangen, wobei die Grundtypen von Konstruktionen im Deutschen beschrieben und Konstruktionen in Verbindung mit der Valenztheorie diskutiert werden. Eine zusammenfassende Betrachtung über ausgewählte Exemplifikation der gegenwärtigen Konstruktionsproblematik schließt sich an. Der letzte Absatz zeigt die Beziehung zwischen dem Konstruktionsbegriff bzw. der Konstruktionsgrammatik und der Linguistik in der Slowakei und in Tschechien.

Letztendlich lässt sich feststellen, dass sich die Konstruktionsgrammatik gegenwärtig großer Popularität in vielen Ländern erfreut und eine nicht zu unterschätzende Bedeutung erlangt hat. Man kann trotzdem Grund zur Annahme haben, dass diese Problematik in der slowakischen und tschechischen Linguistik bisher nicht zu den viel diskutierten Themen zählt. Deswegen sind die Frage nach der Erläuterung des Konstruktionsbegriffes und die Beschäftigung mit so ausformulierter Hypothese von besonderem Interesse.

2 Wissenschaftshistorischer Hintergrund

Das Konzept der Konstruktionsgrammatik ist seit Mitte der 80er Jahre intensiver als bisher bekannt. Diese neuere Grammatiktheorie geht von den bahnbrechenden Theorien von Charles Fillmore (1985) und Paul Kay (1988) aus. Während Fillmore intensiv auf den Zusammenhang mit der Syntax hinwies, versuchte Kay eigene Tendenzen zu erklären und zwar, das Programm einer Konstruktionsgrammatik mit den lexikalischen Analysen in Verbindung zu bringen. Zweitens gab es den Ansatz, der kognitiv-linguistisch motiviert war und der von Georg Lakoff (1987) und Adele Goldberg (1995) erweitert worden ist. Kennzeichnend für diesen Zweig der Konstruktionsgrammatik ist die Konzentration auf die Frame-Semantik, Generative Grammatik und ebenso auf die Kognitive Grammatik. Bei der Rückbetrachtung von den Konstruktionsgrammatiken muss die Radikale Konstruktionsgrammatik berücksichtigt werden, die von William Croft (2001) formuliert worden ist. Die ganze Palette der neu konzipierten Ansätze ergänzen verschiedene in Deutschland gut bekannte Untertypen von Konstruktionsgrammatiken, die mit schon erwähnten Strömungen in Zusammenhang stehen. Weiterhin bietet sich ein Vergleich von diesen Konzepten an, zumal die Suche nach den Besonderheiten, Ähnlichkeiten und Differenzen.

Betrachtet man die ganze Problematik aus anderem Blickwinkel, so sollte man an dieser Stelle vielleicht hinzufügen, dass Konstruktionsgrammatik in gewisser Hinsicht auch als Bezeichnung für eine bestimmte Annäherung an die Syntax gelten kann. Demgegenüber ist wiederum anzumerken, dass die *Kognitive Grammatik* von Roland Langacker (1987) eigentlich ein Typ von Konstruktionsgrammatik ist. Im Grunde genommen vertreten manche Konzepte analoge theoretische, methodologische Voraussetzungen und analytische Verfahren. Allerdings ist hier zu betonen, dass sich gerade die Konstruktionsgrammatik um die theoretische und methodologische Stabilisierung des Begriffs Konstruktion bemühte. Es sei ebenso darauf hingewiesen, dass der Begriff Konstruktion erst von Fillmore (1988) benutzt worden ist, der als Grundform des Programmes der Konstruktionsgrammatik werden könnte. Fillmore, Kay und deren Mitarbeiter beschränkten die formale Linguistik und lehnten bei der Registrierung von Interaktionen der Konstruktionen an Modelle der Unifikationsgrammatik an. Den Begriff Konstruktion benutzten auch manche kognitive Linguisten, vor allem Goldberg (1995), die in der Tradition von Lakoff (1987) Bezüge zur Prototypentheorie und zur Frame-Semantik annahm und das Konzept Kognitive Konstruktionsgrammatik entwickelte.

Eine weitere Dimension der Konstruktionsgrammatik bildet die außerordentlich bedeutsame Publikation *Radikale Konstruktionsgrammatik* von Croft (2001). Croft knüpfte an die Prinzipien Langackers an. Außerdem ging er an die Problematik typologisch motiviert heran, d. h. er hatte die Absicht nicht nur das Englische, sondern auch eine ganze Reihe von weiteren Sprachen zu beschreiben. Zusammenfassend kann erwähnt werden, dass Croft eine solche Grammatik vorschlug, in der die syntaktischen Beziehungen eher der Teil-Ganzes-Beziehung entsprechen, also meronymisch sind. Croft war der Ansicht, dass bei der Instanziierung von Konstruktionen, in der die Form mit der Bedeutung verknüpft ist, die von Mark Turner (2002) entwickelte konzeptuelle Integration (Wildgen, 2008) berücksichtigt werden sollte. Am Rande ist noch die sogenannte Wortgrammatik von Richard Hudson (1984) zu erwähnen, die die Sprache für den „Wissensnetzwerk in Anlehnung an die neurokognitive Linguistik“ (Glück, 2010, S. 768) hält. Die Wortgrammatik stimmt den Prinzipien der Kognitiven Grammatik und Konstruktionsgrammatik zu, wobei sie keine festen Grenzen zwischen Lexikon, Grammatik, Syntax, Semantik und Pragmatik sieht.

Die Theorie der Konstruktionsgrammatik erreicht gegenwärtig den Gipfel ihrer Popularität. Ein Beweis dafür sollte das Fachperiodikum *Constructions* sein. Der deutsche Büchermarkt bietet die Sammelbänder von Kerstin Fischer und Anatol Stefanowitsch, die die ausgezeichnete Übersicht über den aktuellen Forschungsstand in der Konstruktionsgrammatik mit all ihren Implikationen für verschiedenste Gebiete der Linguistik vorstellen. In einigen Arbeiten im Rahmen der Konstruktionsgrammatik befinden sich jedoch Divergenzen in ihren theoretischen Grundannahmen, und den Phänomenen, die sie betrachten. Eine Fragestellung, die im nächsten Teil untersucht wird, ist, wie der Begriff Konstruktion in den erwähnten Konzeptionen gebraucht wird und an welchen Punkten diese Konzeptionen übereinstimmen oder wo ihre Ansichten weit auseinander gehen.

3 Phänomen des Konstruktionsbegriffes

Das allgemeine Kennzeichen aller Konstruktionsgrammatiken ist die Konstruktion. Joachim Jacobs (2008, S. 3) ist der Ansicht, dass „der Status von Konstruktionen in der Grammatik umstritten ist“. Dadurch wird die Gliederung von Konstruktion erschwert. Fillmore und Kay führten aus, dass „Sprache zu großen Teilen aus komplexeren Einheiten besteht, die sich jedoch nicht ohne weiteres mit den Mitteln beschreiben lassen, die wir bisher kennengelernt haben“ (Müller, 2010, S. 229). Im generalisierten Sinn geht es bei Zerlegung von diesen komplexen sprachlichen Einheiten um die Dekonstruktion von tatsächlichen Aussagen und um die Suche nach ihren wirklichen Voraussetzungen. Dem entspricht das Ziel der Konstruktionsgrammatik, dass „die Beschreibung und Durchdringung der Sprache in ihrer Gesamtheit verlangt“ (Müller, 2010, S. 230).

Konstruktive Grammatiken betrachten die Sprache als ein strukturiertes Inventar von konventionellen symbolischen Einheiten (Langacker), die Bedeutung haben und sich nach dem Niveau der Schematisierung unterscheiden (Langacker, Lakoff). Statt der Syntax und Lexik kommen sprachliche Konstruktionen vor und das einzige syntaktische Verfahren ist konzeptuelles Integrationszusammenführen von Konstruktionen (Croft). Dieser Prozess, in dem die Konstruktionen zu umfangreicheren Konstruktionen werden, wird in den Konstruktionsgrammatiken als *Fusionierung* bezeichnet. Die Auffassung dieses Begriffes scheint problematisch. Trotz aller mit der Fusionierung verbundenen Missverständnisse sei hier auf die wichtige Behauptung von Goldberg hingewiesen. Sie vertritt die These, dass „sprachliche Einheiten durch häufigen Gebrauch fusionieren und so konventionalisiert werden“ (Goldberg nach Rostila, 2011, S. 121). Mit dem Begriff Fusionierung hängt die sogenannte *Rekursion* zusammen. Die Konstruktionen sind rekursionsfähig, d. h. man kann aus dem unendlichen Inventar an Elementen kombinieren und so unendlich viele Konstruktionen erzeugen (z. B. [N] [V] + unendliche Konstruktionseinbettungen Ich weiß, dass du weißt, dass er weiß...). In diesem Zusammenhang weist Jouni Rostila (2011, S. 128) nach, dass nicht nur die Kombinationen wiederholt werden können, die uns im Sprachgebrauch begegnen, sondern er betont die kreative Kombinierbarkeit von Konstruktionen. Das zeigt sich am integrativen Charakter von Konstruktionen, die als bilaterale Einheiten (Form-Bedeutungspaare) die syntaktische, morphologische und phonologische Informationen (Formseite) und semantische, pragmatische und diskursfunktionale Information (Inhaltseite) integrieren. Die Grundlage hierfür bildet das Grammatik-Lexikon-Kontinuum, das als konstituierendes Element der Konstruktionsgrammatik gilt.

An dieser Stelle sei auf den Begriff Konstruktion und seine Definitionen verwiesen, die im Laufe der Entwicklung der Konstruktionsgrammatik gebraucht werden. Bei dem Definieren der Konstruktion sind die Linguisten innerhalb der Konstruktionsgrammatik nicht immer einheitlich. Die früheren Ansätze von Langacker führten einen Begriff Konstruktion ein, der hauptsächlich aus dem Blickpunkt der Form-Bedeutungspaare beurteilt wurde. Aus diesem Ansatz wird deutlich, dass er an die strukturalistische Tradition des binären Zeichenbegriffes knüpft. Diese Betrachtung der Konstruktion steht beispielsweise auch im Fokus der Radikalen Konstruktionsgrammatik wie es im Aufsatz *There-Konstruktion* von Lakoff (1987), der eine frühe Anwendung der Konstruktionsgrammatik darstellt, deutlich wird. Lakoff erwähnt, dass „das prototypische Zentrum einer Konstruktion semantisch und die Peripherie semantisch und pragmatisch motiviert ist“ (Wildgen, 2008, S. 150). Fischer und Stefanowitsch (2006) sind der Meinung, dass man Lakoffs Definition der Konstruktion zurecht als repräsentativ hervorheben könnte. Die Grundlage hierfür bildet wieder die Konstruktion als Form-Bedeutung-Paar. In diesem Sinn betrachtet auch Goldberg die Konstruktion. Sie ist der Meinung, dass „jedes Zeichen mit seiner arbiträren [...] Zuordnung von Bezeichnendem (signifiant) und Bezeichnetem (signifié) eine Konstruktion ist“ (Goldberg nach Wildgen, 2008, S. 148). Dabei ist eine von ihr eingeführte Bedingung anzuführen. Die Konstruktion als Grundbaustein, die nicht kompositionell sein darf, ist dann so definiert: „C ist eine Konstruktion dann und nur dann, wenn C ein Form-Bedeutungspaar $\langle F_i, S_i \rangle$ dergestalt ist, dass irgendein Aspekt von F_i oder irgendein Aspekt von S_i sich nicht auf der Grundlage der Komponenten von C oder bereits etablierter Konstruktion vorhersagen lässt“ (Goldberg nach Stefanowitsch, 2009, S. 567). Diese klassische Definition, in deren Sinn die Form und Bedeutung unvorhersehbare Eigenschaften hat, erweiterte Goldberg sechs Jahre später zum Gebrauchsgestützten Modell, das auf den

Sprachgebrauch orientiert ist. „Als Konstruktion wird jedes sprachliche Muster akzeptiert, wenn irgendein Aspekt seiner Form oder Funktion sich auf der Grundlage seiner Komponenten oder anderer, bereits bekannter Konstruktionen nicht genau vorhersagen lässt. Außerdem werden auch Muster, die voll vorhersagbar sind, als Konstruktionen gespeichert, wenn sie ausreichend häufig sind“ (Goldberg nach Stefanowitsch, 2009, S. 565). Die genannten Definitionen zeigen Parallelen zu Crofts Definition der Konstruktion. Er ging wie Langacker von einfachen und komplexen Konstruktionen aus, aus denen die syntaktischen Kategorien abgeleitet sind und sprachspezifische begründet werden. Damit knüpfte er das Distributionsverfahren an.

Der Konstruktionsbegriff lässt sich in Zusammenhang mit der Bedeutungsseite der Konstruktion bringen. Die konstruktionsgrammatischen Analysen bauen auf die illokutionäre Funktion, metalinguistische Kommentare, skalare Modelle und Informationsstruktur auf. Die Unterschiede ergeben sich in allen Versionen der Konstruktionsgrammatik hinsichtlich der Polysemie und des Grades an Abstraktheit.

Ein weiteres Unterscheidungsmerkmal betrifft den schon erwähnten Formalismus. Während Fillmore und Kay Argument-Wert-Notation (s. unter 3.2.) bevorzugten, verwendeten Goldberg und Croft (z. B. [Sbj Tr/Intr Verb Obj]) systematisierte Konstruktions schemata.

3.1 Typen von Konstruktionen

In den Konstruktionsgrammatiken taucht die Frage nach Beziehungen zwischen den Konstruktionen oft auf. Alle Versionen vertreten die These, dass Konstruktionen als essentielle Bestandteile der Konstruktionsgrammatik ein strukturiertes Inventar bilden. Dabei haben sich folgende Problembereiche herauskristallisiert: 1. die Art und Weise, wie die Konstruktionen zusammenhängen, 2. die Art und Weise, wie das Inventar an Konstruktionen strukturiert ist.

Im Laufe der Zeit wurden verschiedene Vorschläge vorgestellt, die sich damit befassen, wie man die systematische Untersuchung von Relationen verwirklichen und prototypische Elemente der Konstruktionen herausfiltern könnte. Einige Strukturierungsmechanismen basieren vor allem auf Polysemie (Goldberg), Subklassifikation (Kay), Vererbungsrelationen (Kay/Fillmore) oder Reformulierungen (Fischer). Diese Arbeit kann keine endgültige Antwort an die oben eingeführten problematischen Fragenstellungen finden, aber sie kann einen Überblick über die wichtigsten Konstruktionstypen anbieten.

Grundmuster der Konstruktionsgrammatik nach Fillmore (Wildgen, 2008)

- A. Die Subjekt-Prädikat-Konstruktion (Die hervorgehobene Rolle des Subjekts ist ausschlaggebend. z. B. Das Kind quält ein Pferd.)
- B. Die Komplement-Konstruktion (Die lokalen Komplemente des Prädikators und der lexikalische Prädikator bilden diese Konstruktion. z. B. Das Kind hat den Ballon zerplatzt. Agent>Patient, Der Stift hat den Ballon zerplatzt. Instrument>Patient, Der Ballon ist zerplatzt. O>Patient)
- C. Die Determinativ/Kopf-Konstruktion (Die Teile sind ein Determinativ und nominale Konstituente. z. B. unser Kind)
- D. Modifikationskonstruktion (Im Falle eines nominalen Kopfs kommt die adjektivische Modifikationskonstruktion in Frage. z. B. grünes Buch, Relativsatz-Modifikationskonstruktion z. B. Buch, das sie Peter gab, Präpositional/ Kasusobjekt-Konstruktionen z. B. Buch für Hans, Buch des Vaters)

Beispielmuster von Konstruktionen nach Joachim (1998)

- A. Die benefaktive Dativ-Konstruktion (komplex, syntaktisch z. B. der Oma den Koffer tragen)
- B. Die In-X-setzen-Konstruktion (komplex, phraseologisch z. B. in Bewegung setzen)
- C. Die ornative be-Verb-Konstruktion (komplex, morphologisch z. B. bemannen)
- D. Die töten-Konstruktion (atomar z. B. töten)

Der Konstruktionsbegriff ist nicht auf die Grammatik im engeren Sinne beschränkt sondern bezieht sich auf alle linguistischen Beschreibungsebenen. Das zeigt sich in folgendem Überblick. Der Konstruktionsbegriff nach Fischer – Stefanowitsch (2006) umfasst:

- Derivations- und Flexionsmorphologie, z. B. [ver-V]/DISTRIBUTIV – vergeben, verschicken (s. Goldberg, Kay)
- lexikalische Einheiten, und zwar sowohl einmorphemige, wie Zeichen und geb- als auch mehrmorphemige Zeichen, z. B. Geber, Zeichengeber (s. Fillmore)
- konventionalisierte Mehrwortausdrücke, z. B. Geben ist seliger denn Nehmen (s. Fillmore)
- variable Mehrwortausdrücke, z. B. sich geschlagen geben (s. Fillmore, Kay)
- abstrakte, lexikalisch nicht ausgefüllte syntaktische Strukturen, u. a. phrasale Kategorien, Argumentstrukturen [NP_{NOM} V NP_{DAT} NP_{ACC}], z. B. Hans gab Maria ein Buch (s. Lakoff, Goldberg)
- abstrakte syntaktische Kategorien wie Wortklassen und grammatische Relationen (s. Croft)

Aus bisherig Erwähntem folgt, dass alle Versionen der Konstruktionsgrammatik darin übereinstimmen, dass sich die Konstruktionen aus jederlei zusammensetzen können und jede tatsächliche Äußerung, die größer als ein Wort ist, eine gleichzeitige Manifestation mehrerer Konstruktionen darstellt (Fischer – Stefanowitsch, 2006).

z. B. Kathrin sendete Christoph eine Postkarte.

Subjekt-Prädikat-Konstruktion [SUBJ PRED]

Kathrin sendete

Ditransitivkonstruktion [NP_{NOM} V NP_{DAT} NP_{ACC}]

Kathrin sendete Christoph eine Postkarte.

Präteritum-Konstruktion [V_{PRÄT}]

Kathrin sendete

Nominalphrasenkonstruktion [NP N_{EIGENNAME}][NP Det_{ACC} N]

Kathrin, Christoph

Lexikalische Konstruktion

Kathrin, send-, Christoph, ein-, Post, Karte

3.2 Spezielle Konstruktionen im Deutschen

Es gibt eine ganze Reihe von speziellen Konstruktionsfällen in der deutschen Sprache, welche die Linguisten nach in dieser Arbeit genannten Prinzipien aufbereiten. Als Beispiele mögen genügen:

Konstruktionen mit Geräusch-als-Bewerbungsverben

Solche Verben verfügen über eine Lesart, in der ausgedrückt wird:

- die Emission eines Geräuschs z. B. Bei 96,8 Megahertz rauschte und knatterte der Apparat – dicht daneben erklang „La Paloma“, gnadenlos.
- der Subjektreferent sich bewegt, wobei das entsprechende Geräusch einen Begleitungs- umstand der Bewegung darstellt
- z. B. Die Harleys knattern gemütlich über die märkische Landstraßen, die sportlicheren Maschinen jagen gefährlich um die Kurven.

Nach-Konstruktionen

- mit direktonaler oder temporaler Interpretation z. B. Er fährt nach Paris.
- bezeichnen ein Muster oder Vorbild z. B. Sie kleidet sich immer nach der neusten Mode.
- mit Bezug auf Qualität eines Geruch z. B. Die Rose duftet nach Vanille.
- bezeichnen die Entität, die jemand zu finden versucht z. B. Sie gieren nach Individualität und Freiheit.
- bezeichnen das Ziel, das jemand mit der vom Verb bezeichneten Handlung zu treffen oder erreichen versucht z. B. Man fischt nach Muscheln.

Resultativkonstruktionen

In solchen Konstruktionen wird ein intransitives oder transitives Verb mit einem weiterem Prädikat kombiniert. Das Subjekt dieser Konstruktion wird zum Objekt.

z. B. Sie weint ihre Augen blind. oder Bill kauft den Laden leer.

Partikelverbkonstruktion

Solche Konstruktionen umfassen zweigliedrige Prädikate mit präpositionalem, nominalem, adjektivischem, adverbialem und verbalem Erstglied.

z. B. Sie hat ihn dadurch bloßgestellt. oder Hans kocht währenddessen die Milch auf.

Idiomatische Konstruktionen

Solche Konstruktionen sind bei den Grammatikalisierungsprozessen entstanden, wobei die neue Bedeutung stabilisiert und aus dem ursprünglichen idiomatischen Kontext herausgelöst wird.

z. B. Du kannst/darfst/sollst ruhig rein kommen.

Konstruktionen mit dem Verb verstehen

In solchen Konstruktionen nimmt dieses Verb unterschiedliche Bedeutung und funktionale Rolle an.

z. B. nicht verstehen (können), verstehen sie?, verstehen unter, versteht als, zu verstehen sind

Die Sachen/das Ding/ Problem/der Punkt ist, dass...-Konstruktionen/Pseudocleft-Konstruktionen

In diesen Konstruktionen geht es um eine prototypische Form, in der sich der erste Teil aus einer Nominalphrase und der Kopula zusammensetzt und der zweite Teil aus einem dass-Nebensatz besteht.

z. B. Die Sache ist, dass Filme und Geschichten wie dieser ein Militär zeigen, das in seiner eigenen Welt lebt.

3.3 Konstruktion in Bezug auf Valenzgrammatik

Ein wichtiger Bereich der Konstruktionsgrammatik beschäftigt sich mit dem Verhältnis der Konstruktionen und der Theorie der Valenzgrammatik. In der Valenztheorie sind die Konstruktionen auch als bilaterale Form-Bedeutung-Einheiten aufgefasst. Den Ausgangspunkt solcher Konstruktionen bildet immer das Verb als Kopf. Auf der anderen Seite tritt das Verb als Kopf von Satzkonstruktionen in der Theorie der Konstruktionsgrammatik nicht auf. In der Konstruktionsgrammatik ist es nicht bedeutend, ob das Steuerelement der Konstruktion Subjekt oder Prädikat ist, weil die Beziehung zwischen diesen Konstruktionskonstituenten semantisch deutbar ist.

Bei der Zerlegung von Konstruktionen kann man über die Konstruktionsbindung sowie Valenzbindung nachdenken. Eine solche gesetzmäßige Kookkurrenz weist nach, dass ein Zeichen (X) an ein anderes Zeichen (Y) der Konstruktion valenzgebunden ist. Ebenso kann man die Konstruktion auch als „das Ergebnis der Einbindung von X und Y in eine komplexe syntaktische Konstruktion verstehen“ (Jacobs, 2009, S. 491).

Im Bereich der Konstruktionsgrammatik bevorzugt man statt des Begriffes Valenz die *Argument-Struktur*. In diesem Sinn behandelte die Valenz Fillmore (1987). Er schlug fünf grundlegende Prädikatorentypen vor, nach denen einige Konstruktionstypen für Verben abzuleiten sind.

Konstruktionen mit intransitiven Verben

z. B. Sie lebt in Berlin. (Sie – Patient, Argument 1, lebt – Verb mit Komplement, in Berlin – Location, Komplement C)

Konstruktionen mit transitiven Verben

z. B. Er beugt einen Stock. (Er – Agent, Argument 1, beugt – Verb, einen Stock – Patient, Komplement C)

Konstruktionen mit Verben mit verbalen Komplementen (V)

z. B. Sie möchte ihn verlassen. (Sie – Experiencer, Argument 1, möchte – Verb, ihn – Patient, Komplement C, verlassen – Content, Argument 2)

4 Konstruktionsbegriff in der Linguistik in Tschechien und in der Slowakei

In der tschechischen Linguistik nähert sich zum Begriff Konstruktion, vor allem in der Betrachtung Fillmores, die *Umbruchpublikation Satzmuster im Tschechischen/Větné vzorce v češtině* (Daneš – Hlavsa, 1981), die auch auf Unifikationsprinzipien basierte. In diesem Buch, das analoge Motivation wie Konstruktionsgrammatik hatte, vertritt man die These, dass jedes Satzmuster einen semantischen und grammatischen Teil hat, wobei diese Teile eng zusammenhängen. In Vergleich insbesondere zur Radikalen Konstruktionsgrammatik ist dieser semantische Teil abhängig von logischen Beziehungen zwischen Konstituenten der Konstruktion. Diese Idee wurde von Jan Kořenský (1984) weiterentwickelt. Er wies auf einen Komplex von potentiellen Relationsobjekten intentioneller Natur (d. h. der Wahrheitswert der Konstruktion hängt nicht vom Wahrheitswert ihrer Konstituenten ab), die die Sprachbenutzer zur Verfügung haben.

Andere Ähnlichkeiten zur Konstruktionsgrammatik tauchten schon in Bezug auf den Prager linguistischen Kreis auf. Manche Prinzipien dieser Gruppierung wurden in kognitiven Modellen von Lakoff, in kognitiver Grammatik von Langacker oder in Radikaler Konstruktionsgrammatik von Croft widerspiegelt. Die Funktionale Grammatik der Prager Schule konnte noch nicht der Konstruktionsgrammatik gleichkommen, trotzdem kann man gewisse Parallelen mit der kognitiven Betrachtung der Grammatik finden, z. B. Funktionale Beschreibung der Sprache, Zentrum und Peripherie, aktuelle Gliederung berücksichtigende die semantische Struktur der Konstruktion, ihre funktionale Perspektive. Trotzdem ist die Frage, warum beispielsweise Lakoffs Arbeit sowie die ganze kognitive Linguistik kein Wiederhall in der tschechischen Linguistik fand. An dem Zustand der nicht kognitiv orientierten Linguistik beteiligte sich die Tradition der generativen Grammatik.

Zu den wichtigsten gegenwärtigen Arbeiten, die auf der Basis der Konstruktionsgrammatik aufgebaut sind, gehört der Aufsatz von Laura Jandová (1993), die die komplexe kognitive Modellanalyse der tschechischen Kasus veröffentlichte. Bekannt sind außerdem die Arbeiten, die die Theorie der konzeptuellen Metapher von Lakoff applizierten. (Jandová, 2003; Rakušan, 2000)

Besonders in der Slowakei, deren Linguistik an die Prager Schule anschließt, gibt es nur wenige Linguisten, die sich mit dem Konstruktionsbegriff beschäftigen. Ebenso sind kognitive und konstruktionsgrammatische linguistische Analysen der slowakischen Sprache äußerst selten. Trotzdem sollte jedoch nicht außer Acht gelassen werden, dass regelmäßig *Seminar Kognitive Wissenschaften* stattfindet, wo teilweise auch diese Problematik besprochen wird. In diesem Zusammenhang können nur solche Beiträge erwähnt werden, die die linguistischen, kognitiv-didaktischen und kognitiv-linguistischen Aspekte auseinandersetzen.

Sowohl in vergangenen als auch in gegenwärtigen Projekten kommt der Begriff der Konstruktion im Sinne der Konstruktionsgrammatik nicht vor. Es ist in der slowakischen Linguistik auch keine Bandbreite entstanden, welche die Konstruktionsgrammatik oder Kognitive Linguistik einbeziehen würde. Die Ausnahme stellt der Sammelband *Sprache und Kognition/Jazyk a kognícia* (2005) vor. Besonders der Beitrag von Juraj Dolník, der verschiedene Zusammenhänge zwischen Grammatik und Lexikon und der Reflexion zur Sprache /des mentalen Organs zeigt. Unter anderen beschäftigen sich mit dieser Problematik auch Ľubica Beňušková (*Suche nach der gemeinsamen Sprache in kognitiven Wissenschaften/Hľadanie spoločného jazyka v kognitívnych vedách*, 2001), Egon Gál und Jozef Kelemen (*Gemüt, Körper, Maschine/Myseľ, telo, stroj*, 1992).

Die meisten Arbeiten handeln die Konstruktionen im Sinne der Valenztheorie ab, abgesehen von der Monographie von Jolana Nižníková *Satzmuster im Slowakischen/Větné modely v slovenčine* (2001), die als Pendant zum Buch *Satzmuster im Tschechischen/Větné vzorce v češtině* (Daneš – Hlavsa 1981) gelten könnte. Die Thematik der Generativen Grammatik, Grammatikwissen und des Lexikons wird in der Publikation *Allgemeine Sprachwissenschaft – Beschreibung und Erläuterung der Sprache/Všeobecná jazykoveda – Opis a vysvetľovanie jazyka* von Dolník (2009) behandelt. In diesem Buch sind alle Erkenntnisse und innovativen Ideen vorgestellt, die die begriffliche und prinzipielle Basis der Kognitiven Linguistik bilden.

Der Grund für den Mangel an konstruktionsgrammatischen und kognitiv-linguistischen Arbeiten kann man in der präzisen und intensiven Orientierung der slowakischen und tschechischen Linguistik vorwiegend an innovatorische Forschung im Bereich der pragmatischen Linguistik und

Soziolinguistik sehen. Darauf aufbauend lässt sich feststellen, dass die Konstruktionsgrammatik in der Slowakei sowie in Tschechien nicht so populär wie in den anderen Ländern des Westeuropas ist.

5 Schlusswort

Die Absicht der vorliegenden Arbeit war es, verschiedene Betrachtungsweisen des Begriffes Konstruktion kurz vorzustellen, die in der gegenwärtigen Konstruktionsgrammatik eine wichtige Rolle spielen. Es wurde dabei weder der Anspruch erhoben, eine wissenschaftliche Analyse einzelner Konstruktionen nachzuvollziehen, noch sollte eine vollständige Darstellung eines bestimmten Ansatzes wiedergegeben werden. Vielmehr wurden die Hauptideen hinsichtlich des Konstruktionsbegriffes verfolgt, wobei die Typen von Konstruktionen, Exemplifizierung und Beziehung mit der Valenz eingeschlossen worden. Nachfolgend sind einige wichtige und ergänzende Prämissen in einer vereinfachten Form angegeben, die den Gegenstand dieser Arbeit betreffen.

- Im Zentrum des Interesses der Konstruktionsgrammatik stehen die Konstruktionen.
- Die Konstruktionsgrammatik hebt die Idee der Nicht-Angeborenheit der Sprache hervor, d. h. sprachliches Wissen ist in hohem Maße erlernt.
- Die Konstruktionen bilden ein strukturiertes Inventar der Sprache.
- Die Konstruktionen sind komplexe, schematische sprachliche Zeichen.
- Die Konstruktionen sind Form-Bedeutung-Verknüpfungen. Sie sind nicht nur formal begrenzt, sondern haben eine eigenständige Semantik.
- Die Konstruktionsgrammatik betrachtet im Sinne dieser Definition die Konstruktionen als abstrakte, lexikalisch nicht ausgefüllte syntaktische Strukturen.
- Die Form-Bedeutung-Paare sind sprachspezifisch und damit auch idiomatisch, d. h. die Definition der Konstruktion erfasst auch idiomatische Konstruktionen.
- Innerhalb der Konstruktionen bestehen grammatische Subjekt-Prädikat-Relationen.
- Somit werden die Prinzipien der Valenzanalyse und konstruktionsgrammatische Prinzipien miteinander versöhnt.
- Die Sprachbenutzer kombinieren die Konstruktionen kreativ unter Berücksichtigung situativer und pragmatischer Aspekte der Verwendungsbedingungen.
- Die Konstruktionsgrammatik ist eine monostratale und oberflächenorientierte Theorie, d. h. beschrieben wird jeweils eine tatsächlich belegte sprachliche Form.

Abgesehen von diesen Generalisierungen herrscht in dem Bereich der Konstruktionsgrammatik ein methodisches und terminologisches Durcheinander. Deswegen kann man die Konstruktionsgrammatik derzeit noch als keine einheitliche Theorie betrachten. Dabei wurde festgestellt, dass die konstruktionsgrammatischen, bzw. kognitiv-linguistischen Ansätze in manchen Ländern weniger oft diskutiert werden, z. B. in Tschechien und in der Slowakei, wo man sich mit dieser Theorie nur sehr langsam vertraut macht. Trotzdem sollte die Konstruktionsgrammatik für diese linguistischen Kreise herausfordernd sein, weil die Betrachtung der Sprache aus der konstruktionsgrammatischen Sicht als eine lohnenswerte und interessante Aufgabe erscheint.

Literatur

- BEŇUŠKOVÁ, Ľubica. 2000. *Hľadanie spoločného jazyka v kognitívnych vedách*. Bratislava : Iris, 2000, 168 s. ISBN 80-88778-13-1
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk. 1981. *Větné vzorce v češtině*. Praha : Academia, 1981. 272 s.
- DOLNÍK, Juraj. 2005. Jazykový systém ako kognitívna reality. In: *Jazyk a kognícia*, 2005, s. 39 – 83. ISBN 80-7149-716-9
- DOLNÍK, Juraj. 2009. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava : Veda, 2009. 376 s. ISBN 978-80-224-1078-6

- FISCHER, Kerstin – STEFANOWITSCH, Anatol. 2007. *Konstruktionsgrammatik. Von der Anwendung zur Theorie*. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2007. 210 s. ISBN 978-3-86057-788-2
- FISCHER, Kerstin – STEFANOWITSCH, Anatol. 2008. *Konstruktionsgrammatik II. Von der Konstruktion zur Grammatik*. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2008. 283 s. ISBN 978-3-86057-788-2
- GÁL, Egon – KELEMEN, Jozef (eds.). 1992. *Myseľ, telo, stroj*. Bratislava : Bradlo, 1992, 224 s. ISBN 80-7127-032-6
- JACOBS, Joachim. 2008. Wozu Konstruktionen? In: *Linguistische Berichte 213*. Dostupné na: <http://hpsg.fu-berlin.de/Events/Ring2009/2008-Wozu-Konstruktionen-Jacobs.pdf>
- JANDOVÁ, Laura Alexis. 1993. Cognitive linguistics as a continuation of the Jakobsonian tradition: the semantics of Russian and Czech reflexives. In: *Slavica Publishers*, 1993, s. 310 – 319. ISBN 089-3-57238-1
- JANDOVÁ, Laura Alexis. 2003. A user-friendly conceptualization of Aspect. In: *Slavic and East European Journal*. 2003, č. 47, s. 251 – 281. ISSN 0037-6752
- MÜLLER, Stefan. 2010. *Grammatiktheorie*. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2010.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana. 2001. *Vetné modely v slovenčine*. Prešov : FF PU, 2001. 134 s. ISBN 978-80-8068-052-3
- KOŘENSKÝ, Jan. 1984. *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha : Academia, 1984. 163 s.
- RAKUŠAN, Jaromíra. 2000. Language construct of animals and men in two cultures : Czech vs. English similes with animals in comparatum. In: *Multilingua*, 2000, č. 19, s. 265 – 280. ISSN 0167-8507
- ROSTILA, Jouni. 2011. Wege zur konstruktiven Kritik der Konstruktionsgrammatik. In: *Zeitschrift für germanistische Linguistik 007*. Dostupné na: <http://www.degruyter.com/view/j/zfgl.2011.39.issue-1/zgl.2011.007/zgl.2011.007.xml>
- STEFANOWITSCH, Anatol. 2009. *Bedeutung und Gebrauch in der Konstruktionsgrammatik. Wie kompositionell sind modale Infinitive im Deutschen?* Dostupné na: <http://www.uni-leipzig.de/~muellerg/konstruktionen/stefanowitsch09.pdf>
- WILDGEN, Wolfgang. 2008. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin und New York : Walter de Gruyter, 2008. 251 s. ISBN 978-3-11-019600-9

Resumé

Zaujímavý pohľad na gramatiku jazyka predstavuje konštrukčná gramatika. V istom zmysle ide o prístup k syntaxi, v ktorom sa nerozlišujú syntaktické pravidlá a lexikón gramatiky. Teoreticky a metodologicky sa vyhraňuje od 80. rokov minulého storočia, a to najmä v západoeurópskych krajinách a v USA. Zástancovia tejto koncepcie chápu gramatiku ako komplex konštrukcií, čiže pevných syntaktických jednotiek, ktoré fungujú ako výstavbové prostriedky v produkcii konkrétnych jazykových výpovedí. Konštrukcie sú v jazykovom systéme usporiadané v zložitých hierarchizovaných štruktúrach zahŕňajúcich lexikálne jednotky a morfológické pravidlá, ktorých uplatnením sa produkujú schematické syntaktické konštrukcie s viac či menej zložitou vnútornou štruktúrou. Konštrukčná gramatika odhaľuje kombinačné postupy v konštrukciách, dekonštruuje texty a nachádza skutočné predpoklady použitia a produkcie konštrukcií. Každá konštrukcia je bilaterálnou jednotkou, ktorá spája formu, význam či funkciu danej jednotky do jedného konvenčne chápaného celku. Z funkčného, ale aj z pragmaticko-komunikačného hľadiska sú základné princípy konštrukčnej gramatiky relevantné pri poznávaní konvenčnej jazykovej vybavenosti rodeného hovoriaceho, vychádzajúcej zo všeobecných kognitívnych procesov a komunikačných cieľov.

(NE)ZARADITEĽNOSŤ ÚTVARU JIDIŠ DO STRATIFIKAČNÉHO MODELU NEMECKÉHO A SLOVENSKEHO JAZYKA

DIE (NICHT)EINREIHUNG DES JIDDISCHEN IN DAS STRATIFIKATIONSMODELL DER DEUTSCHEN UND SLOWAKISCHEN SPRACHE

Tamara Zajacová

Katedra germanistiky s oddelením prekladateľstva a tlmočníctva FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.33 všeobecná jazykoveda, 2. ročník, denná forma štúdia

tamara.zajacova@umb.sk

Školiteľka: doc. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD. (zuzana.bohusova@umb.sk)

Kľúčové slová

jidiš, židia, jazyk, varieta, stratifikačný model, židovská etnicita

Schlüsselwörter

Jiddisch, Juden, Sprache, Varietät, Stratifikationsmodell, jüdische Ethnizität

1 Uvedenie do problematiky a ciele štúdie

V rámci grantu UGA I-12-003-01 *Jidiš v textoch moderných piesní* sledujem v tomto príspevku vývin, úlohu a funkciu jidiš v nemeckom a slovenskom jazykovom prostredí a na základe metódy analýzy, komparácie a syntézy diferentných „pohľadov“ na daný fenomén sa pokúsim o zaujatie vlastného stanoviska a vymedzenie pozície jidiš v stratifikácii nemeckého a slovenského národného jazyka i mimo nej.

Pomenovanie „*jidiš*“ pochádza z adjektíva „*jidisch*“, ktorému zodpovedá strednohornonemecké (mittelhochdeutsch) „*jüdisch*“. Označenie „*jüdisch*“ aj „*jidisch*“ v preklade znamená „*židovský*“ a používa sa ako skrátaná forma označenia „*jüdische (jiddische) Sprache*“, teda „*židovského jazyka*“ (Best, 1988, s. 13). Internetový slovník *Duden* (2012) definuje heslo *jidiš* (Jiddisch) ako substantívum stredného rodu s významom: **jazyk židov** v strednej Európe písaný hebrejskou abecedou, ktorého slovná zásoba pozostáva najmä zo strednohornonemeckých, hebrejsko-arameských a slovanských slov. (1) *Duden* uvádza *jidiš* aj ako adjektívum (*jiddisch*) vo význame: týkajúci sa **jazyka jidiš** (*jiddische Sprache*), čo je označenie nemčiny východoeurópskych židov. (2)

Z uvedeného vyplýva, že nemecká lexikografická normatívna príručka *Duden* definuje *jidiš* ako **jazyk** pozostávajúci z nemčiny a prvkov iných jazykov. V súvislosti s pokusmi o vyjasnenie pozície *jidiš* vo vzťahu k útvarom národného jazyka sa však v odbornej literatúre veľmi často stretne s označením **žargón, argot, slang, dialekt, ľudová reč, skupinový jazyk, sociolekt** a i. Synonymické používanie týchto pojmov v rôznych kombináciách tak často vedie k nejednoznačnostiam a komplikáciám pri ďalšom narábaní s nimi. Problematické sa stáva i zistenie, aký termín u jedného autora zodpovedá označeniu iného autora, nevynímajúc hľadanie ekvivalentov v rozličných jazykoch. Pojmová a terminologická nejednotnosť v našej i zahraničnej odbornej literatúre má podľa Braňa Hochela (1993, s. 13 – 14) dve príčiny:

1. buď je to snaha zjednodušiť problematiku, takže niektoré pojmy a) sa chápu synonymicky (slang = profesionálne/skupinové nárečie = žargón) alebo b) sa hierarchizujú (napr. slang ako širší, žargónu a argotu nadradený pojem);
2. alebo ide o nesytemové miešanie diachrónneho a synchronného prístupu k problematike (napr. pri porovnávaní teritoriálnych a sociálnych nárečí).

Táto štúdia si kladie za cieľ objasniť pojem *jidiš*, vymedziť ho terminologicky a pomenovať jeho vzťah k spisovnému nemeckému a slovenskému jazyku. Pri problematike terminologického vymedzenia jazykového útvaru však automaticky vzniká i potreba vymedzenia skupiny jeho používateľov, v našom prípade židovského etnika, ktorých spája spoločný pôvod, osobité kultúrne znaky, jazyk, tradície, mentalita a iné.

Z tohto dôvodu venujem v príspevku zvýšenú pozornosť aj poznatkom z oblasti etnológie, pretože v súvislosti s objektom výskumu (komunikačné médium) sa predpokladá úzky vzťah týchto dvoch oblastí. Stručne preto načrtnem históriu židovstva na Slovensku a jeho súčasný stav. V príspevku nie je rovnomerne zastúpená slovenská a nemecká odborná literatúra z dôvodu doposiaľ minimálneho odborného záujmu o útvary jidiš na Slovensku.

2 Jidiš nemeckou a slovenskou optikou

Otto F. Best v diele *Mameloschen Jiddisch – Eine Sprache und ihre Literatur (Mamelošn jidiš – jeden jazyk a jeho literatúra, 1988)* hovorí o jidiš ako o jednom zo židovských skupinových jazykov, konkrétne o jazyku aškenázskych židov (3), ktorý je blízky nemčine (Nah-, Nebensprache – „blízky, vedľajší jazyk“). Tvrdí, že jidiš sa vyvinul zo skupinového dialektu na samostatný jazyk, a poukazuje aj na názor židovských osvietencov Maskilim, ktorí jidiš považovali za žargón, za akúsi skazenú jazykovú zmiešaninu, čím mierili na znehodnotenie jidiš a uprednostnenie novej hornej nemčiny (porov. Best, 1988, s. 14). Na ďalších miestach však tento autor zásadne odmieta označenie jidiš za židovskú nemčinu či žargón a je presvedčený, že tieto pomenovania nevystihujú reálnu situáciu, argumentujúc tvrdením, že vo východnej Európe sa jidiš vypracoval na plne vybavené jazykové médium (porov. Best, 1988, s. 14).

V zásadnom diele k dejinám a vývinu nemeckého jazyka *Geschichte der deutschen Sprache (Dejiny nemeckého jazyka, 1996)* sa Wilhelm Schmidt opiera o názor Hutterera (1990), podľa ktorého je jidiš **odvodný jazyk nemčiny** (Tochtersprache – „dcérsky jazyk“), vyvinutý v stredoveku na základe nemeckých dialektov a funkčne vymedzený ako nadregionálny **komunikačný jazyk** aškenázskych židov (Schmidt, 1996, s. 35). Schmidt považuje jidiš za **idióm**, ktorý okrem nemeckej štruktúry obsahuje dôležité hebrejské, románske a slovanské prvky.

Weissberg (1988) pripisuje jidiš osobité postavenie: jidiš vznikol ako **vedľajší jazyk** (Nebensprache) židov v Nemecku a postupne sa vyvinul na ich **hlavný jazyk** (Hauptsprache), ktorý produkoval v druhej pol. 20. stor. všeobecne uznávanú široko rozvetvenú literatúru (porov. Schmidt, 1996, s. 90, podľa Weissberg, 1988, s. 24).

Astrid Stedje (1999) označuje jidiš termínom Sondersprache, ktorý obsahovo zodpovedá pojmom **žargón**, **argot** i **slang**. Jeho vývin autorka lokalizuje do etapy izolácie židov v getách (12 – 13. stor.) a charakterizuje ho ako odzrkadlenie vtedajších mestských hovorových jazykov južného a stredného Nemecka s obsahom hebrejských, neskôr i slovanských prvkov. Za komunikačný jazyk židov však Stedje považuje strednú hornú nemčinu (Mittelhochdeutsch), ktorú si židia ponechali i po roku 1300, keď začalo ich veľké prenasledovanie a následné sťahovanie do Poľska a Ukrajiny (Stedje, 1999, s. 106).

V diele *Kleines Lexikon deutscher Wörter jiddischer Herkunft (Malý slovník nemeckých slov židovského pôvodu, 2003)* Hans Peter Althaus označuje jidiš za **sociolekt**, ktorý vyvinuli židia v strednej Európe na základe stredovekej nemčiny a ktorého slovná zásoba sa od začiatku výrazne odlišovala od ostatných dialektov práve výskytom hebrejských výrazov a románskych prvkov. Althaus v súvislosti s jidiš pracuje aj s pojmami **stredoveká židovská nemčina**, **ľudová reč židov**, **idióm** či dokonca zvláštny **rodinný jazyk** (Familiensprache).

Viliam Mruškovič (2008) charakterizuje jidiš ako **jazyk** nemecko-holandskej (pevninskej) vetvy germánskej skupiny indoeurópskych jazykov a ako **národný jazyk** Židov, vyvinutý z hornej nemčiny, inak nazývaný aj **židovská nemčina**. Mruškovič uvádza, že „jidišom hovoria tzv. nemeckí alebo tiež aškenázski Židia“, ktorí ho vyvinuli v 13. storočí na území dnešného Nemecka (Mruškovič, 2008, s. 122).

Krátky slovník slovenského jazyka (2003) definuje pojem jidiš ako nesklonné podstatné meno stredného rodu označujúce **jazyk** východoeurópskych Židov s nemeckým základom a početnými hebrejskými a slovanskými prvkami (hovoríť v jidiš).

Výklad lémy jidiš v *Slovníku cudzích slov* (2005) je takýto: západogermánsky **jazyk** s hebrejskými a slovanskými prvkami používaný židovským obyvateľstvom v USA, Kanade, Latinskej Amerike, strednej a východnej Európe, v Rusku a v Izraeli. Slovník cudzích slov uvádza jidiš ako substantívum aj ako príslovku (hovoríť, písať jidiš).

Podobne aj *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2011) uvádza pod lévou jidiš **židovský jazyk** (zapisovaný hebrejskou abecedou), zmes stredonemeckých nárečí s mnohými prvkami z hebrejčiny a z jazykov stredoeurópskych národov, v ktorých susedstve Židia od raného stredoveku žili (Jarošová – Buzássyová, 2011, s. 475).

S výnimkou nejednotnosti ohľadom spisovnosti/nespisovnosti tohto útvaru sa uvedené definície zhodujú v názore, že jidiš sa vyvíjal v tesnej blízkosti nemčiny a že jeho používatelia boli židia žijúci v strednej a východnej Európe. Ako a kedy sa však židovské obyvateľstvo dostalo na toto územie? Aký charakter má židovské náboženstvo v zemepisných šírkach vzdialených tritisíc kilometrov od biblickej zeme? Kto konkrétne používal jidiš a akú mal funkciu? Je vôbec relevantné zamýšľať sa nad jeho miestom v takom malom priestore, aký je ten slovenský? Ako dokázal tento jazyk prežiť jedno tisícročie bez toho, aby jeho nositelia boli späť s nejakým konkrétnym územím? Je jidiš vôbec ešte živý a kto ho v súčasnosti ovláda? Cieľom nasledujúcich kapitol je zodpovedanie nastolených otázok, avšak vzhľadom na lingvistické zameranie príspevku budú spomenuté len tie spoločensko-historické súvislosti, ktoré so sledovanou problematikou bezprostredne súvisia.

3 Krátky prehľad dlhej histórie prítomnosti židovského obyvateľstva na území dnešného Slovenska

Prví židia sa na územie dnešného Slovenska dostali spolu s rímskymi légiami už v prvých storočiach nášho letopočtu. Židov dovážaných z dobytého Judska (dnešný Izrael) využívali rímske légie ako otrokov aj ako dodávateľov rôznych tovarov pre tunajšie rímske stanice a ich posádky. Svedčí o tom nález dvoch sedemramenných svietnikov (menora), vykopaných v Levároch na Záhorí spolu s ďalšími rímskymi predmetmi práve v tomto období (porov. Barkány – Dojč, 1991, s. 13). Po týchto nálezoch však nasleduje dlhé obdobie bez akýchkoľvek informácií o židoch na tomto území s výnimkou zmienky o najstaršej historicky doloženej židovskej osade na Slovensku, ktorou sú Párovce pod Nitrianskym hradom. Predpokladá sa, že osada židovských obchodníkov tu bola už v 9. storočí (Labuda, 2006, s. 197).

Od 11. – 12. storočia máme písomné zmienky o usádzaní sa židov v Bratislave, Trnave, Nitre, Skalici a v niektorých dedinách. V krajinách západnej Európy sa križiackymi výpravami v 11. – 12. storočí začalo neľútostné prenasledovanie a vyhánanie židov a útočiskom sa im stalo Uhorsko s priaznivejšími podmienkami pre život a hlavne s ústretovou židovskou politikou. Šlo predovšetkým o židovských utečencov, ktorí do Uhorska prichádzali z Nemecka, Rakúska, Čiech a Moravy. V období 13. – 15. storočia sa usadzovali predovšetkým v oblasti západného Slovenska, takmer nedotknuté zostávalo stredné Slovensko, čo súviselo so zákazom židovského osídľovania v bankských mestách. Na východnom Slovensku sa židia usadili predovšetkým v Košiciach (Botík, 2007, s. 99).

Po nástupe Habsburgovcov na panovnícky dvor (16. st.) sa počet židov na území Slovenska znížil, čo súviselo hlavne s ich násilným vyhánaním a protizidovskými náladami vtedajšej spoločnosti. Nový prílív židov na územie Slovenska nastal v polovici 17. storočia, keď sa utečenci z Moravy sťahovali hlavne na blízke západné Slovensko. V tejto etape začalo aj intenzívne osídľovanie východného Slovenska Židmi, kde sa usádzali početné skupiny z holičskej oblasti z Poľska.

Ako minorita bolo teda židovské obyvateľstvo súčasťou každého štátneho útvaru v histórii Slovanov na tomto území. V 18. storočí došlo k významnému zvýšeniu ich počtu (4), a tiež k rozdeleniu náboženských obcí na ortodoxné a reformované, tzv. neologické. „Na území Slovenska asi dve tretiny organizačných jednotiek/náboženských obcí a tri štvrtiny židovského obyvateľstva sa priklonili k ortodoxnému smeru“ (porov. Botík, 2007, s. 101, podľa Mešťan, 1993, s. 11).

V 19. a začiatkom 20. storočia mali židia v Uhorsku veľký vplyv na hospodárstvo a finančný život. Možnosť ďalšieho rozkvetu zažili počas prvej Československej republiky, ktorá poskytovala v tej dobe v Európe neobvykle rozsiahle menšinové práva. „Okrem občianskej a náboženskej rovnoprávnosti dostalo sa im aj národnostného uznania. Ústava ČSR im umožňovala prihlásiť sa k židovskej národnosti bez ohľadu na ich náboženskú a jazykovú príslušnosť“ (Botík, 2007, s. 102). Následkom tohto práva nastala potreba rozlišovať v slove *žid* dva významy. V jednom prípade sa takto označovali príslušníci judaizmu, čiže židovského náboženstva – *židia*. Druhý význam označoval potomkov starovekého národa, ktorý žil na území biblického Izraela a Júdska – *Židov*. V roku 1921 žilo

na území Slovenska 136 000 osôb židovskej viery (70 000 z nich sa prihlásilo k židovskej národnosti) a v roku 1930 sa k židovskému vierovyznaniu hlásilo 137 767 ľudí, čo predstavovalo približne 4 % slovenskej populácie. Z nich 72 644 sa hlásilo aj k židovskej národnosti, ostatní mali národnosť slovenskú, nemeckú, maďarskú a iné (Salner, 1999, s. 223). Po rozbití ČSR žilo na území Slovenskej republiky (v rokoch 1939 – 45) okolo 90 000 Židov. Zlomový sa stáva rok 1941, keď sa po vydaní Židovského kódexu postavenie Židov rapídne zhoršilo. Do koncentračných táborov bolo násilne zavlčených a vyvraždených okolo 80 – 90 % slovenských židov, čo Lipták označuje za likvidáciu židovskej komunity na Slovensku (porovnaj Botík, 2007, s. 102, podľa Lipták, 1998, s. 215). Mnohí z tých, ktorí prežili holokaust, prípadne zažili povojnové prejavy antisemitizmu, sa rozhodli pre emigráciu do iných krajín alebo do novoutvoreného Izraela.

Údaje o počte židov žijúcich na Slovensku dnes sa rôznia. Mruškovič (2008, s. 122) uvádza číslo 3300, žurnalista Michael Szatmáry sa zmieňuje, že k židovskej viere sa na Slovensku oficiálne hlási 3000 židov (5), pričom židovské náboženské obce na Slovensku evidujú 2270 členov. Zaujímavé údaje ponúka portál Slovenského štatistického úradu: pri poslednom sčítaní ľudu v roku 2011 sa prihlásilo k židovskej národnosti 631 osôb, pričom v roku 2001 to bolo 218 osôb a v roku 1991 dokonca len 134 osôb. (6) Pri sčítaní ľudu podľa náboženského vierovyznania ponúkol Slovenský štatistický úrad nasledovné výsledky: kým v roku 1991 sa k židovskému náboženstvu prihlásilo 912 osôb, v roku 2001 to bolo už 2310 osôb a v roku 2011 sa k židovskej viere hlási 1999 osôb. (7) Na základe uvedených štatistík môžeme konštatovať, že židovská minorita na Slovensku dosiahla najväčší počet v období pred 1. svetovou vojnou a počas posledných osemdesiatich rokov svojej prítomnosti na území Slovenska prišla o približne 130 000 ľudí.

Počet jidiš hovoriacich na Slovensku je podľa Jolany Darulovej (2001, s. 105) minimálny. (8) Oficiálne čísla Slovenského štatistického úradu v roku 2011 však konštatovanie Darulovej nepotvrdzujú: 124 osôb sa hlási k používaniu jidiš ako k najčastejšie používanému jazyku v domácnosti (9) a 159 osôb ho používa ako najčastejší jazyk na verejnosti (10). Zaujímavosťou je, že v roku 2011 uvádza jidiš za svoj materinský jazyk 460 osôb, zatiaľ čo v roku 2001 len 17 osôb. (11)

3.1 Podoby židovstva na Slovensku a funkcie jeho komunikačných médií

Podľa oficiálnych výsledkov sčítania ľudu v roku 2011 je evidentné, že židovské obyvateľstvo na Slovensku má charakter menšiny, ktorá sa ešte duplicitne diferencuje na menšinu národnostnú a religióznu. Rozdielnemu vnímaniu svojej etnicity a meniacim sa vzťahom jednotlivcov k judaizmu a následnej vnútornej polarizácii židov na Slovensku sa bližšie venoval etnológ Peter Salner, ktorý vypracoval teóriu troch modelov vývinu židovskej etnicity:

1. model **kompaktnej identity**, ktorá fungovala v rámci celej židovskej spoločnosti od jej príchodu do strednej Európy až do polovice 18. storočia. Kompaktná identita spájala konfesijný a etnický rozmer, avšak s výraznou nadradenosťou viery (náboženské príkazy a zákazy, učenie Tóry) nad inými zložkami identity. V tejto etape používali Židia dva jazyky, každý s odlišnou funkciou. Hebrejčina sa využíva ako bohoslužobný, písomný či literárny jazyk, v ktorom boli zachytené modlitby, teológia, morálka, mystika, filozofia, právo a vedy, preto sa označovala termínom posvätný jazyk. Druhým jazykom s prevažne hovorovou funkciou boli jazyky, ktoré si Židia vytvorili počas ich života v diaspóre. Hovorovým jazykom Aškenázov sa stal jidiš (Botík, 2007, s. 99). Túto tézu potvrdzuje i Peter Salner: „Jednotné náboženské praktiky, podporované spoločným jazykom viery (hebrejčina) a každodennosti (jidiš) či normami a zvykmi všedného dňa, spájali Židov bez ohľadu na konkrétnu krajinu pobytu“ (Salner, 2001, s. 209). Môžeme teda konštatovať, že minimálne do polovice 18. storočia spĺňal jidiš nadregionálnu dorozumievaciu funkciu v ústnom styku;
2. postupom času kompaktná identita slabla a židia sa čoraz viac usilovali stať sa časťou majoritnej spoločnosti. Modernizáciou, zmenami legislatívy a vplyvom haskaly (12) dochádza k výraznej absencii religiózneho rozmeru a začína sa druhá fáza vývinu etnicity – **deklarovaná identita**: Židia sa verejne hlási k inému ako židovskému etniku, väčšinou k nemeckému, maďarskému či českému. Príčiny sú rôzne: mocenský tlak, vplyv okolia, momentálny prospech alebo osobné presvedčenie. „Nové prostredie ponúkalo možnosť byť nielen Židom,

ale stať sa aj Nemcom (Slovákom, Maďarom, Čechom atď.) židovského náboženstva. Tým zdôraznilo (a vytrhlo z judaizmu) dôležitú, no nie jedinou stránku jeho existencie, aspekt religiozity“ (Salner, 2001, s. 211). S tým súvisí aj zmena v používaní jazyka, keď sa vo vnútri aškenázskeho a aj uhorského židovstva vplyvom reforiem a osvietenstva presadila orientácia na nemeckú kultúru, oslabilo sa postavenie jidiš a začala sa používať nemčina a maďarčina. Predstavitelia ortodoxného židovstva združení okolo významného rabína Chatama Sofera v Bratislave podnikli preto niekoľko krokov na ochranu tradičného judaizmu, kde striktné zakazovali akékoľvek šírenie západného štýlu, nepripúšťali ani najmenšiu odchýlku od starých zvyklostí a diferencovali funkcie jednotlivých jazykov: „V každodennom styku sa mohlo rozprávať iba jidiš a modlitby sa mohli konať iba v hebrejčine“ (Salner, 2001, s. 212). Na situáciu však inak reagujú predstavitelia neologických židovských obcí či židovských obcí status quo ante: „Ešte v roku 1865 sa v Michalovciach konalo stretnutie 24 rabínov, ktoré potvrdilo zotrvanie na princípoch tradičných náboženských príkazov. Okrem toho sa potvrdilo používanie jedinej reči pri obradoch v synagóge – jidiš“ (Labuda, 2006, s. 192). Vidíme teda, že v tejto etape jidiš spĺňal nielen dorozumievaciu funkciu, lež v istých oblastiach i funkciu bohoslužobného jazyka.

Všestranné používanie jidiš potvrdzuje i nasledujúca výpoveď z roku 1924: „Môj otec pochádzal z nemeckej rodiny. Na hrobe mojej starej mamy, ktorý sa nachádza v Dunajskej Strede, je hebrejským písmom bezchybne napísaný nemecký nápis. Takže tento nápis znie takto: Hier ruht Gatin von Leopold K., Terézia, gestorben am... A dátum. Takže úplne v nemčine, ale hebrejskými písmenami [...] je napísané, čo veľmi často, keď k nám prichádzajú na návštevu známi z Izraela, ktorí nevedia po nemecky, ale vedia po hebrejsky a začnú čítať hebrejské písmená, vôbec nevedia, čo čítajú, lebo takéto slová v hebrejčine nie sú [...]. (F. K. 1924)“ (Salner, 2001, s. 214). Respondentka uvádza text na náhrobnom kameni svojej starej mamy, ktorý odhadom môže spadať do obdobia 19. storočia, teda do fázy deklarovanej identity;

3. kým v predchádzajúcej fáze zaznamenávame klesajúci význam príslušnosti k židovskému náboženstvu na úkor príslušnosti etnickej, k ďalšiemu názorovému posunu dochádza na sklonku 19. storočia. Prijatie **židovskej etnicity** bolo podľa Petra Salnera reakciou na pogromy a prenasledovanie židov vo východnej Európe, ako aj na vedecký svetonázor, odmietanie judaizmu a preberanie životného štýlu nežidovskej spoločnosti. (Salner, 2001, s. 215) Židovskú vieru v plnej miere nahrádza etnická príslušnosť, ktorú charakterizuje úsilie o návrat do biblickej „zasľúbenej zeme“ ako do pôvodnej vlasti židovského národa. Tieto snahy boli zhmotnené v sionistickom hnutí, ktoré sa na Slovensku rozšírilo najmä v medzivojnových rokoch, no fungovalo aj počas holokaustu, SNP, v menšej miere až do nástupu komunistického režimu. Výsledkom tohto hnutia bola emigrácia 8867 ľudí zo Slovenska do Izraela do roku 1949. Tí, čo ostali, „spájali rozhodnutie neemigrovať, ale ostať na Slovensku s dobrovoľnou asimiláciou. S tým súviselo opustenie viery a prijatie kultúry a spôsobu života slovenského prostredia“ (Salner, 2001, s. 221). Z hľadiska používania jidiš na Slovensku v tomto období Jolana Darulová konštatuje: „Ako vyplýva z výskumu židovských tradícií v medzivojnovom období a v období následnej totality: v oblasti jazyka už nik neovláda ani hebrejčinu, ani jidiš, v slovníku židovských občanov sa zachovali iba niektoré výrazy“ (Darulová, 2001, s. 97).

Súčasnú židovskú komunitu na Slovensku Salner charakterizuje ako deklarovanú identitu: „... hoci sa jej členovia nezriekajú príslušnosti k judaizmu, kultúrou, jazykom a spôsobom života jednoznačne tvoria súčasť prostredia, v ktorom žijú“ (Salner, 2001, s. 221). Podobné závery formuluje aj Jolana Darulová, ktorá skúmala židovskú menšinu v Banskej Bystrici: „... na zvýraznenie svojej etnickej príslušnosti nepoužívajú žiadne viditeľné identifikačné znaky – ani odevné súčiastky, ani zvláštnu úpravu vlasov a pokrytie hlavy, tak isto nemajú svoje budovy používané na náboženské účely, ani zvláštne verejné stravovacie jednotky“ (Darulová, 2001, s. 105).

Súčasných židov žijúcich na Slovensku rozdelil Peter Salner (2004, s. 71) do troch skupín podľa vzťahu k judaizmu:

1. **religiózní** – a) **praktikujúci judaizmus** (je ich menšina),
b) **veriaci** (svoju religiozitu obsahom ani formou nestotožňujú s tradičnými prejavmi židovského náboženstva),
2. **sekulárni** – nie sú veriaci (patria sem aj ateisti a agnostici), ale prejavujú vzťah ku komunite a jej tradíciám, v prostredí komunity hľadajú v prvom rade spoločenské, kultúrne a sociálne zázemie, je ich väčšina,
3. **„Nežidia“** – napriek židovskému pôvodu jedného či obidvoch rodičov sa nehlásia k judaizmu ani komunite.

Z uvedeného vyplýva, že na Slovensku dnes máme sekulárne židovstvo, ktoré prechováva formálny pocit príslušnosti k religióznym koreňom a demonštruje ho pri niekoľkých vybraných príležitostiach a účasťou na bohoslužbách v synagóge. Väčšina príslušníkov tejto skupiny patrí do židovských náboženských obcí a aktivizujú sa pri záchrane židovských cintorínov, pamätníkov, synagóg, starajú sa o náboženský a kultúrno-spoločenský život v duchu židovských tradícií, vykonávajú sociálno-charitatívnu činnosť a organizujú náboženské sviatky. Potvrdzuje to i výskum Jolany Darulovej: „Medzi banskobystrickými Židmi nie je židovská identita až tak záležitosťou viery v Boha, ako skôr otázkou kolektívnej solidarity a spoločných sociálnych praktík...“ (2001, s. 97).

4 Jidiš (v Nemecku a na Slovenku) = nespisovná varieta, či samostatný jazyk?

Na základe predchádzajúcich kapitol môžeme konštatovať, že jidiš je jedným zo židovských jazykov (13), ktorým sa dorozumievali židia v diaspóre. Ide o stredoveký nemecký výraz pre židovskú nemčinu, ktorú vytvorili a používali aškenázski (nemeckí) židia. Vo fáze svojho vzniku na území dnešného Nemecka sa jidiš (židovská nemčina) považoval vzhľadom na domáci jazyk za nespisovný útvar, za jedno z mnohých nemeckých nárečí. Po kodifikácii nemeckého jazyka rástli snahy osvietencov o všeobecný výsmech a ponížovanie jidiš, čo viedlo k zreteľnejšej stratifikácii nemeckého jazyka a vzdialeniu sa nemčiny ako spisovného útvaru od jidiš ako jeho nespisovnej variety. Záchrana židov únikom do Poľska a východnej Európy v 19. stor. znamenala i záchranu pre jidiš, ktorý sa v nových geograficko-spoločenských podmienkach začal označovať ako **východný jidiš**. Okrem pôvodnej dorozumievacej funkcie získava východný jidiš v zmenených podmienkach svoj ďalší rozmer, stáva sa plodným literárnym a kultúrnym jazykom, v ktorom vznikajú poetické a prozaické klenoty stredoeurópskej židovskej kultúry. Prechodom od každodenne používanej hovorovej formy k široko uznávanému literárnemu jazyku sa východný jidiš stáva akousi všeobecne akceptovanou jazykovou platformou, ktorá v jednotlivých regiónoch strednej a východnej Európy ďalej získava svoje špecifiká a mierne sa od nej odlišuje. V rámci východného jidiš (ktorý však ostáva nespisovný a nekodifikovaný) tak vznikajú jeho ďalšie nespisovné variety: poľský jidiš, ukrajinský jidiš, bieloruský jidiš a ďalšie). V tom čase sa už jidiš (východný jidiš) používa i na Slovensku, je hlavným komunikačným médiom židov a plní dorozumievaciu, estetickú, reprezentatívnu funkciu a existuje vo svojej hovorenej i písomnej forme, o čom svedčia pozostatky nápisov na náhrobných kameňoch, zachované texty piesní, memoáre.

Migráciou svojich nositeľov sa tak ocitá germánsky jazyk uprostred rodiny slovanských jazykov, no historický prehľad prítomnosti jidiš na Slovensku potvrdzuje, že pre obyvateľov tohto územia ostal nezrozumiteľným, cudzím „neslovanským“ jazykovým elementom, čo vedie k nemožnosti jeho začlenenia do akejkoľvek stratifikácie slovenského národného jazyka, a to či už v zmysle stratifikácie Juraja Dolníka, Jána Horeckého, Jána Bosáka, Jána Findru, Dany Slančovej a Miloslavy Sokolovej alebo ďalších slovenských lingvistov. A preto, hoci je prítomnosť jidiš na Slovensku historicky dokázaná, tieto jazyky nepochádzajú zo spoločnej jazykovej rodiny, jidiš nemôže byť útvarom a varietou národného jazyka Slovákov.

Na základe vzniku a vývinu jidiš v germánskej jazykovej rodine možno konštatovať silnú jazykovú príbuznosť k nemeckému jazyku (14), ktorá však od 18. storočia slabne migráciou jidiš do nových geograficko-spoločenských podmienok (vznik východného jidiš). Pre jednu časť vedeckej obce

je táto etapa prelom, odvtedy možno jidiš považovať za samostatný jazyk, ktorý má všetky jazykové roviny, plní základné jazykové funkcie a dodnes má svojich používateľov. Pre iných však jidiš bol a zostal len jednou z nespisovných variet nemeckého jazyka.

Problematika stanovenia hraníc medzi jazykom a dialektom je podľa Otta Weikopfa jednou z najdôležitejších a zároveň najnáročnejších otázok jazykovedy. Na internetovom portáli *Sprache der Welt, Welt der Sprache* navrhuje postup, ktorý spočiatku znie až prekvapivo banálne: „*Es kommt darauf an, ob man den anderen versteht.*“ (15) Keď totiž spolu verbálne komunikujú dve osoby, môžu podľa Weikopfa nastať dve možnosti: buď sa a) rozumejú a vtedy ide o dva dialekty toho istého jazyka, alebo sa b) nerozumejú a vtedy pravdepodobne ide o dva rôzne jazyky. Autor tejto teórie pripúšťa aj možnosť iných komunikačných situácií:

- 1)komunikanti si myslia, že používajú dva rôzne dialekty toho istého jazyka, hoci ide o dva rôzne jazyky (skrátene: zdanlivo dialekt – v skutočnosti jazyk);
- 2)komunikanti považujú rôzne dialekty za osobitné jazyky, hoci v skutočnosti môže ísť len o rôzne hovorové variety toho istého jazyka (skrátene: zdanlivo jazyk – v skutočnosti dialekt). Často sú totiž z politických alebo historických dôvodov považované rôzne dialekty za osobitné jazyky, hoci z lingvistického hľadiska ide len o hovorové variety jedného jazyka. Ako príklad uvádza Weikopf holandčinu, ktorá by bola za iných okolností s najväčšou pravdepodobnosťou považovaná za dialekt nemčiny, keby nebola jazykom samostatného štátu. To, že sa holandčina dnes vníma ako samostatný jazyk, nemá jazykovedné, ale historicko-politické dôvody;
- 3)môže nastať i situácia, že naozaj ide o rôzne dialekty toho istého jazyka, hoci sú navzájom nezrozumiteľné (skrátene: dialekty jedného jazyka – a predsa nezrozumiteľné). Napr. obyvateľ južného Anglicka má ťažkosti pri dorozumení sa s používateľom regionálneho dialektu severného Írska či Škandinávie. Weikopf však zdôrazňuje, že aj napriek vzájomným dorozumievacím ťažkostiam majú jednu vec títo hovoriaci spoločnú: ich spisovný jazyk, a preto možno považovať dialekty, ktoré používajú, za variety jedného jazyka.

Na základe uvedených príkladov autor navrhuje model, ktorým je možné diferencovať medzi rečou (jazykom) a jej varietami (dialektom): **vzájomné porozumenie sa** (lingvistické hľadisko), ktoré sa **prekrýva s národnou identitou** (politické hľadisko), **použitie štandardizovaného písma** (spisovný jazyk) a **spoločného literárneho dedičstva**.

Aplikáciou Weikopfovho modelu dospejeme k skonkrétňeniu vzťahu nemecký jazyk – jidiš. Predstavme si situáciu, že chcú navzájom komunikovať nemecky hovoriaci komunikant (používajúci spisovnú nemčinu) a žid (hovoriaci jidiš), neporozumejú si. Ak sa však prenesieme na časovej osi zo súčasnosti do 13. – 14. st., títo dvaja komunikanti si porozumejú. Ak bude chcieť v súčasnosti komunikovať nemecky hovoriaci komunikant (používajúci spisovnú nemčinu) a žid pochádzajúci z Poľska (jidiš+ prvky poľštiny), neporozumejú si. Podobne neúspešne skončí aj snaha o komunikáciu medzi nemecky hovoriacim komunikantom a židom pochádzajúcim zo Slovenska (jidiš + prvky poľštiny + prvky slovenčiny) či nemecky hovoriacim komunikantom a židom pochádzajúcim z Ukrajiny (jidiš + prvky poľštiny + prvky ukrajinčiny). Ak však navzájom budú komunikovať židia pochádzajúci z Poľska, Slovenska a Ukrajiny, v hovorovom styku eventuálne môže dôjsť k miernym nedorozumeniam (pre odlišnú výslovnosť), no v písanej podobe (jidiš hebrejskou abecedou) si porozumejú. Nastolené situácie sú znázornené v tabuľke *Komunikačné situácie*:

Tabuľka Komunikačné situácie

Obdobie	Komunikant 1	Komunikant 2	Výsledok komunikácie
20/21. st.	nemecky hovoriaci (spisovná nemčina)	žid (jidiš)	Neporozumejú si, ide o dva odlišné jazyky.
(13 – 14. st.)	nemecky hovoriaci (nemecké nárečie)	žid (jidiš)	Porozumejú si, ide o hovorové variety so

			spoločným jazykovým základom.
20/21. st.	nemecky hovoriaci (spisovná nemčina)	žid z Poľska (jidiš+ prvky poľštiny)	Neporozumejú si, ide o vlastný vývin dvoch rôznych jazykov.
20/21. st.	nemecky hovoriaci (spisovná nemčina)	žid zo Slovenska (jidiš+ prvky poľštiny+ prvky slovenčiny)	Neporozumejú si, ide o vlastný vývin dvoch rôznych jazykov.
20/21. st.	nemecky hovoriaci (spisovná nemčina)	žid z Ukrajiny (jidiš+ prvky poľštiny+ prvky ukrajinčiny)	Neporozumejú si, ide o vlastný vývin dvoch rôznych jazykov.
Výsledok komunikácie	Porozumejú si	Porozumejú si minimálne v písomnej forme	

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že z diachrónneho hľadiska možno jidiš považovať za nárečie, nespisovnú varietu a jednu z vrstiev nemeckého jazyka. Z pohľadu synchronného však ide o dva samostatné jazyky. V prípade vzájomnej komunikácie komunikantov židovského pôvodu (komunikanti 2) nejde o rôzne jazyky, lež o rôzne dialekty toho istého jazyka. Na záver možno preto konštatovať, že zo synchronného lingvistického hľadiska neplatí hierarchia nemecký jazyk (národný jazyk) a jidiš (nárečie, nespisovná varietu nemeckého jazyka), čo znamená, že jidiš na území Nemecka (podobne ako na Slovensku) v súčasnosti funguje ako samostatný jazyk. Platnosť tohto tvrdenia verifikujú aj ďalšie faktory v zmysle Weikopfovej teórie: z politického hľadiska možno u židov potvrdiť identifikáciu so svojou národnosťou (židovská etnická príslušnosť), ako aj so zanechaným literárnym dedičstvom (Tóra a iné).

5 Záverečné konštatovanie

V predložennom príspevku sa venujem vzniku a vývinu fenoménu jidiš v nemeckom a slovenskom jazykovom prostredí a analyzujem možnosť, prípadne nemožnosť zaradenia tohto útvaru do stratifikačných modelov nemeckého a slovenského jazyka z diachrónneho i synchronného hľadiska. Prezentovaná analýza predstavuje historický vývin jidiš od nespisovnej variety nemeckého jazyka po jeho súčasnú existenciu samostatného jazyka schopného plniť dorozumievaciu, bohoslužobnú (fungujúce židovské ortodoxné obce), reprezentatívnu (Izrael, menšiny v diaspóre), estetickú (literárna tvorba, časopisy, piesne) funkciu a ďalšie jazykové funkcie. Výsledky pokusu o zaradenie jidiš do stratifikácie slovenského národného jazyka zlyhali, preto sa prikláňam k presvedčeniu, že jidiš na Slovensku (a v ďalších krajinách strednej a východnej Európy) existuje vo forme samostatného jazyka – východného jidiš. Výsledky pokusu o zaradenie jidiš do stratifikácie nemeckého národného jazyka dokázali nutnosť diferencovaného prístupu k problematike a rozlišovanie diachrónneho a synchronného hľadiska (v minulosti nespisovný útvar nemeckého jazyka, v súčasnosti samostatný jazyk).

Poznámky:

- (1) <http://www.duden.de/rechtschreibung/Jiddisch>
- (2) <http://www.duden.de/rechtschreibung/jiddisch>
- (3) Aškenázski židia pôvodne obývali nemecké Porýnie (Aškenáz je pôvodne biblický geografický pojem na označenie územia Nemecka) a od 14. – 15. storočia túto skupinu tvorili ich

potomkovia, ktorí sa presunuli do východnej Európy. V 19. storočí odtiaľ masovo emigrovali pred ruskými cárskymi perzekúciami do strednej a západnej Európy alebo do Ameriky. Opakom sú sefardskí židia (Sefardim), potomkovia židov, ktorí pôvodne pochádzali zo Španielska a z Portugalska, odkiaľ boli vyhnaní koncom 15. storočia. Usadili sa prevažne v severnej Afrike, Palestíne, Taliansku či na Balkáne. Medzi židovskou populáciou sú v súčasnosti výraznou menšinou a väčšinu tvoria napríklad vo Francúzsku alebo v Izraeli. Od aškenázskych židov sa líšia predovšetkým inou výslovnosťou hebrejčiny, zvykmi, liturgiou, niektorými odlišnými pravidlami *kašrutu* – vyplývajúcimi z odlišného zloženia stravy –, ako aj viac orientálnejším životným štýlom, obliekaním či používaním zvláštneho jazyka, ladino-hebrejčiny, na báze španielčiny a portugalčiny.

- (4) Z počtu 12 000 v roku 1700 stúpol počet Židov v Uhorsku na 935 000 v roku 1805 (Mlynárik, 2005, s. 270).
- (5) <http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/michael-szatmary-rozhovor>
- (6) <http://portal.statistics.sk/files/tab-10.pdf>
- (7) <http://portal.statistics.sk/files/tab-14.pdf>
- (8) Jolana Darulová (2001, s. 105) pri výskume židovskej menšiny konštatuje, že „Židia aj v rodine komunikujú po slovensky, hebrejčinu a jidiš neovláda takmer nik“.
- (9) <http://portal.statistics.sk/files/tab-13.pdf>
- (10) <http://portal.statistics.sk/files/tab-12.pdf>
- (11) <http://portal.statistics.sk/files/tab-11.pdf>
- (12) Označenie pre Židovské osvietenstvo, ktoré k nám prišlo z Nemecka.
- (13) Medzi ostatné židovské jazyky patrí napr. hebrejčina, židovská angličtina, židovská katalánčina, židovská taliančina, židovské slovanské jazyky...
- (14) Svojím pôvodom sú jidiš a nemecký jazyk súčasťou jednej jazykovej vetvy (nemecko-holandskej), rovnakej jazykovej rodiny (germánske jazyky), vyvinuli sa z jedného spoločného prajazyka (indoeurópskeho).
- (15) Záleží na tom, či sa navzájom rozumieme (prelož. autorkou).

Literatúra

- ALTHAUS, Peter Hans. 2003. *Kleines Lexikon deutscher Wörter jiddischer Herkunft*. München : C. H. Beck, 2003. 215 s. ISBN 3406494374
- BARKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít. 1991. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava : Vesna, 1991. 438 s. ISBN 80-85128-56-X
- BEST, Franz Otto. 1988. *Mameloschen Jiddisch – Eine Sprache und ihre Literatur*. 2. vydanie. Frankfurt am Main : Insel Verlag, 1988. 348 s. ISBN 3458157867
- BOTÍK, Ján. 2007. *Etnická história Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2007. 231 s. ISBN 978-80-7114-650-6
- BUCHTELOVÁ, Ružena. 2005. *Slovník cudzích slov akademický*. Bratislava : SPN, 2005. 1054 s. ISBN 8010003816
- DARULOVÁ, Jolana. 2001. Súčasný etnický minority v mestskom prostredí. In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel: *Etnicita a mesto*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001, s. 91 – 107. ISBN 80-88997-13-5
- HOCHÉL, Braňo. 1993. *Slovník slovenského slangu*. Bratislava : Hevi, 1993. 185 s. ISBN 80-85518-05-8
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSYOVÁ, Klára. 2011. *Slovník súčasného slovenského jazyka H – L*. Bratislava : Veda, 2011. 1087 s. ISBN 9788022411721
- KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka 4*. 4. vydanie. Bratislava : Veda, 2003. 985 s. ISBN 802240750X
- LABUDA, Vladimír. 2006. *Huncovce v zrkadle času*. Huncovce : Vivit, 2006. 264 s. ISBN 80-88903-88-2
- MISTRÍK, Jozef a kol. 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava : Obzor, 1993. 513 s. ISBN 80-215-0250-9
- MLYNÁRIK, Ján. 2005. *Dejiny Židu na Slovensku*. Praha : Academia, 2005. 358 s. ISBN 80-200-1301-6
- MRUŠKOVIČ, Viliam. 2008. *Európa jazykov a národov na prahu tretieho tisícročia*. Martin : Matica slovenská, 2008. 112 s. ISBN 978-80-7090-858-7

- SALNER, Peter. 1999. Vonkajšie faktory diferenciácie mestského spoločenstva. In: SALNER, Peter – BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 1999, s. 222 – 233. ISBN 8096770438
- SALNER, Peter. 2001. Etnická identita ako faktor polarizácie židovskej komunity. In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel. 2001. *Etnicita a mesto*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001, s. 205 – 225. ISBN 80-88997-13-5
- SALNER, Peter. 2004. Premeny religióznej identity Židov v 20. storočí (Vplyv holokaustu na vzťah k judaizmu). In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel: *Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identít v 20. storočí*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2004, s. 57 – 54. ISBN 80-88997-18-6
- SCHMIDT, Wilhelm. 1996. *Geschichte der deutschen Sprache*. Stuttgart : S. Hirzel, 1996. 383 s. ISBN 3777607207
- STEDJE, Astrid. 1999. *Deutsche Sprache gestern und heute*. München : Fink, 1999. 223 s. ISBN 3825214990

Internetové zdroje

- <http://www.duden.de/> [2012-8-22]
- <http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/michael-szatmary-rozhovor> [2012-7-29]
- <http://portal.statistics.sk/> [2012-8-28]
- http://www.weikopf.de/index.php?article_id=81 [2012-8-28]
- <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-45143758.html> [2012-7-21]

Resümee

Der Artikel *Die (Nicht)Einreihung des Jiddischen in das Stratifikationsmodell der deutschen und slowakischen Sprache* beschäftigt sich mit der Entwicklung, Aufgabe und Funktion vom Jiddischen, der Sprache der Juden im Mittel- und Osteuropa. Im vorliegenden Artikel befasste ich mich mit der Entstehung und Entwicklung vom Phänomen des Jiddischen in der deutschen und slowakischen Sprachumwelt und ich analysiere die Möglichkeit, beziehungsweise Unmöglichkeit der Einreihung des Jiddischen in das Stratifikationsmodell der beiden Sprachen aus der diachronen sowie der synchronen Sicht. Die präsentierte Analyse stellt die historische Entwicklung des Jiddischen von einer umgangssprachlichen Varietät des Deutschen bis die Existenz als einer selbstständigen Sprache mit allen sprachlichen Funktionen, vor. Der Versuch der Einreihung des Jiddischen in das Stratifikationsmodell der slowakischen Sprache ist nicht gelungen, deswegen bin ich der Meinung, dass das Jiddische in der Slowakei in der Form einer selbstständigen Sprache – des Ostjiddischen existiert. Der Versuch der Einreihung des Jiddischen in das Stratifikationsmodell der deutschen Sprache hat die Notwendigkeit der zeitlichen Differenzierung bestätigt (aus der diachronen Sicht war das Jiddische „nur“ eine umgangssprachliche Form der deutschen Sprache, aus der synchronen Sicht geht es um eine selbstständige Sprache).

MESIANISTICKÉ TENDENCIE V DRAMATICKEJ TVORBE SAMUELA ORMISA

MESSIANISTISCHE TENDENZEN IM DRAMATISCHEN WERK VON SAMUEL ORMIS

Petra Kelčíková

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.27 slovenský jazyk a literatúra, 3. ročník, denná forma štúdia

petra.kelcikova@gmail.com

Školiteľ: **doc. PaedDr. Ľubomír Kováčik, PhD. (Lubomir.Kovacik@umb.sk)**

Kľúčové slová:

romantizmus, mesianizmus, mytologizmus, Samuel Ormis, dráma

Schlüsselwörter:

Romantik, Messianismus, Mythologismus, Samuel Ormis, Drama

Korene slovenskej (presnejšie v spisovnej slovenčine písanej) drámy možno hľadať v literárnom romantizme. Náhľady prvého slovenského teoretika drámy, Mikuláša Dohnányho, podnietili k tvorbe „ideálnej slovenskej (resp. slovanskej) drámy“ aj Samuela Ormisa (1824 – 1875), ktorý viac ako literát je známy ako zberateľ a zapisovateľ slovenských ľudových rozprávok. Samuel Ormis, podobne ako Mikuláš Dohnány, videl vo folklórnych príbehoch vhodný tematický potenciál pre tvorbu dramatického textu, avšak, ako to zhodnotila literárna história, skutočným dramatickým talentom nevynikal a výraznejšie nezasiahol do dejín divadla: „Nebol významnejším dramatikom, jeho dramatické dielo nepredstavuje väčšie umelecké kvality a nevymyká sa z priemeru“ (Kraus, 1990, s. 32). Zaujímavosťou však je, že v Ormisovej dramatickej tvorbe sa národné (spoločenské) prelína s mytologickým (fantastickým), súčasné s minulým. Dalo by sa povedať, že Ormis mytologické myslenie v podstate aktualizuje, nakoľko zohľadňuje i dobovú situáciu slovenského národa. Novšie vedecké štúdie (Ľubomír Kováčik, Jana Pácalová) dokazujú, že mytologické myslenie inšpirovalo slovenských mesianistov a stalo sa silným potenciálom (východiskom i cieľom) ich (umeleckej) tvorby. Svoje mesianistické úvahy zhrnul Ormis v štúdiu s názvom *Filozofické úvahy* (1869), v ktorej vysvetlil rôzny pochop Hegelovej filozofie u Nemcov a Slovanov. Odozvy jeho teoretického uvažovania, ako to následne ukážeme, možno sledovať i v textoch jeho dramatickej tvorby.

Ormisova inšpirácia folkloristikou v dráme nepochybne súvisí i s jeho činnosťou spočívajúcou v zbieraní a zapisovaní slovenských ľudových rozprávok. Upozornil na to už Cyril Kraus: „V súvislosti s Ormisovými hrami, ktoré napísal na námety ľudových rozprávok žiada sa upozorniť na jeden moment: všetky ľudové rozprávky, ktorých námety použil vo svojich hrách, vyšli v jeho ‚podaní‘ – t. j. v jeho literárnom spracovaní – v zbierkach slovenských ľudových rozprávok“ (Kraus, 1990, s. 32) a následne dodal, že „v literárnom spracovaní Ormisovi išlo o verné reprodukovanie autentického ľudového podania, v dramatickom spracovaní predloha ľudovej rozprávky nebola mu vždy záväzná, nie vždy sa jej pridŕžal a nie vždy ju rešpektoval“ (Kraus, 1990, s. 32). Pokúsime sa teda ukázať, akým spôsobom inšpiroval Ormisa rozprávkový príbeh ako predloha k dramatickému textu a ako si ho vďaka jeho metaforickému potenciálu prispôbil, aby zdôraznil mesianistickú ideu.

Postavy z ľudových rozprávok a povestí slúžili Ormisovi ako vzorové charaktery hrdinov slovanskej drámy: „My Slovania teda takú morálku sme mali pred tisíc rokmi, jako dnes“ (Ormis, 1869, s. 27). Mikuláš Dohnány o ľudových postavách zmýšľal obdobne: „Vidieť v týchto povestiach a rozprávkach náš terajší a budúci život; [...] Tu dôjde každý dobrý a šlechetný skutok svojej odmeny; naproti tomu zlô tu padá a zatracuje sa, premoženô súc dobrým. Zlô je tu na svojom mieste, a síce odporovaním a stavaním sa naproti vydáva svedectvo o dobrom a slúži k osláveniu dobrého. Tak to musí byť aj v dramatoch slovanských. Človek sa tu musí ukázať ako človek opravdivý a jaký v skutku má byť“ (Dohnány, 1861, s. 95). I Peter Kellner-Hostinský videl v ľudových povestiach hrdinov, ktorí vystihujú vlastnosti nášho národného ducha: „V tradícii národa nemeckého koluje známa povest' o ‚Faustovi‘ – Faust je zosobnený duch nemecký, tak ako Don Juan zosobnený charakter romanských národov. – My Slovania takúto povest', kde by celý národ len jeden ideál mal, a celou jeho históriou

len jediná osoba dejstvovala, nemáme. – Máme ale na miesto toho naše povesti, a tu každá povest má svojho hrdinu, svoj ideál“ (Hostinský, 1862, s. 208).

V intenciách Dohnányho úvahy o dráme napísal Ormis nielen svoju najznámejšiu činohru *Mataj*, ale možno sa domnievať, že už jeho prvotina *Jánošík* (1847, knižne 1919), „činohra zo života pospolitého v piatich výjavoch“, smerovala k tomuto cieľu. Hoci je hra nedokončená (zachovali sa len prvé dve dejstvá), považujeme za účelné upozorniť na fakt, že už v tejto hre vychádza Ormis z mytologického myslenia. Využil v nej rozprávkový motív o Popolvárovi (1), ktorému svet krivdí, podceňuje ho a opovrhuje ním, a zároveň aj povest o zbojníkovi Jánošíkovi bojujúcom za práva sedliackeho ľudu. Hra však nie je dramatizáciou pôvodnej ľudovej rozprávky ani povesti, s obomi predlohami Ormis pracuje voľne. Symbolickým Popolvárom sa stáva postava Jánošíka (v tomto prípade ide o odvodeninu mena Janík), ktorý opúšťa rodičov a odchádza bojovať za práva sedliackeho ľudu: „**Jánošík:** [...] Bože môj, či si len to chlap, čo pracuje za rovno so svojím volom od svitu do noci, a precaj kus chleba svojho nemá!? Kážu sa mi oženit! A so ženou mám tajst' pluh ťahať? Kdeakým odkundesom do hrdla robiť? [...]“ (Ormis, 1919, s. 15); „**Jánošík:** [...] Uvidím, či sa mi svet vysmeje! Volajú mi, že som Popelvár! Nuž, Bože môj, čože je to za hriech ten Popelvár? [...]“ (Ormis, 1919, s. 16). Postava „Popolvára“ synekdochicky zobrazuje dobové postavenie slovenského národa a stáva sa mediátorom (2): „**Jánošík:** [...] Ja sa mám plazit' ako červiak po zemi, pred kadeakým bahaprázdnym oplanom, Psohlavcom, Kurucom? Či som ja nie človek ako on? Kto mu dau právo ko mne? Ja nie – ani Pán Boh nie! Tuto v mojej duši neporúchanlivý býva pokoj! Tam v tých lesnatých horách, v tej tichej prírode – chráme božom prirodzenom – tam pokoj môj, tam sloboda moja!“ (Ormis, 1919, s. 30 – 31).

V činohre *Jánošík* zohráva dôležitú funkciu topos hory. Hora je miestom, kde je subjekt najbližšie k prírodnému a zároveň k Božskému a ktoré mu poskytuje „metafyzický“ priestor na meditáciu. V mytológii je hora „ideálnym miestom k prostredkovaniu kontaktu s bohy“ (Profantová, 2000, s. 79). Subjekt v priestore hory hľadá samotu, izoluje sa od profánneho, aby sa priblížil k sakrálnemu. Jánošík odchádza do hory, ktorá mu symbolizuje slobodu: „**Jánošík:** Teraz ta do hory, do zelenej hory, / Tam sa duši mojej svet volný otvorí! / Volný si po strome vtáčik poletuje, / Slobodne zaspieva, svetu sa raduje, / A ty otrok sedliak vždy len doma sedíš, / Preorievaš zlú zem, horkie slzy cedíš, / A nemáš kus chceba, len z panskej milosti, / Nesmieš si zaspievať z vlastnej srdečnosti, / Nesmieš sa radovať ak starí dedovia, / Všadiaľ ťa hajdúci palicami lomí! / Hoj, nechcem takým byť otrokom na svete! / Tam na holách moja sloboda mi kvetie. [...]“ (Ormis, 1919, s. 18 – 19); „**Jánošík:** Krásny môj svete! Ty volnosti skrýša! / Len tu na horách volno dýchať možno! [...]“ (Ormis, 1919, s. 36). Priestor hory zintenzívňuje mesianistický proces videnia. (3) Jánošík sa v hore stáva sprostredkovateľom vízie týkajúcej sa budúceho osudu slovenského národa: „**Jánošík:** [...] Odbije osúdna raz doba otroctva, / Puknú tvrdé putá, v ktorých národ plače – / Zaligoce sa na nebi slovenskom / Hviezda spasenia – slobody kresťanskej, / Rozleje blesk svoj po dolách Slovákov, / Poteší žiale – ľudu ubitého. [...]“ (Ormis, 1919, s. 38). Táto Jánošíkova výpoveď (na začiatku druhého dejstva) už nadobúda typické mesianistické tendencie aj svojím výrazom. Dané monologické repliky sú lyrické, ide o pravidelný jedenásť až dvanásťslabičný verš, pričom prvá má piesňový charakter (Jánošík si oblieka kroj a uvažuje o odchode do hory), druhá je už bez prítomnosti rýmu (Jánošík dumá v hore o osude národa). (4)

Zaujímavé je, že postava Jánošíka má ešte ambivalentný charakter, nie je typickým mesianistickým hrdinom (s absenciou činu). Osciluje medzi pragmatickým a mesianistickým myslením. Jánošík varuje otca pred cestou na jarmok: „**Jánošík:** Apo! Nechojte do toho Krakova, bo vás zbojníci oberú!“ (Ormis, 1919, s. 14). Otec ho neposlúchne, avšak Jánošíkova predtucha sa naplní, nie však zásluhou Božej moci, ale samotného Jánošíka, ktorý ako prezlečený zbojník nedá sa otcovi poznať a prepadne ho na ceste: „**Otec:** Ach Bože, môj Bože! Čo som neposlúchou toho mojho Popelvára! Akože teraz do Krakova! Na prázdno! [...]“ (Ormis, 1919, s. 23). Jánošíka nemožno označiť za pasívneho hrdinu, ktorý vyslobodenie očakáva od „vyššej“ moci. Napriek zdanlivej pasivite (Jánošík sa povaluje na peci a odmieta pracovať), je to aktívna a revolučná postava: „**Jánošík:** [...] ale darmo je, keď sa všecci boja za právo, za slobodu povstať – ja sa nebojím!“ (Ormis, 1919, s. 31). Jeho konanie je v opozícii voči okoliu, ktoré sa zlu neprieči, ako to možno pozorovať v zmýšľaní jeho suseda Rázgu: „**Rázga:** Darma je to, raz to tak pán Boh sporiadau, a my to nepreinačíme“ (Ormis, 1919, s. 21), ale

i jeho otca, ktorý pasívne prijíma i to, že ho zbojník okradol: „**Otec:** No, nebedákajte deti moje. Pán Boh dau, pán Boh vzau, a pán Boh zas pomôže!“ (Ormis, 1919, s. 27). Jánošík nie je nositeľom pozitívnych vlastností v idealizovanom zmysle. Jeho charakter sa vyvíja a možno ho označiť nasledovne: (zdanlivá) pasivita → pragmatizmus (aktivizmus, revolučnosť) → viera. Prítomná je aj idea „spasenia“ zbojníkov, ktorú potom Ormis rozpracoval i v neskoršej činohre *Mataj*. V druhom zachovanom dejstve *Jánošíka* zohráva spasiteľskú funkciu postava študenta teológie z Kežmarku, ktorého zbojníci prepadnú. V snahe zachrániť si svoj život im prefíkaný študent dáva prednášku o piatom a siedmom Božom prikázaní a o nástrahách pekla: „**Študent:** [...] Teraz si do kola posadajte, budem vám kázať. Ale pozorujte, abyste si každô slovo ako príkaz boží zachovali! [...]“ (Ormis, 1919, s. 53); „**Študent:** [...] Lebo viete, že on povedau po piato: Nezabiješ a po siedmo: Nepokradneš. A pretože ktožkoľvek, buďtože hrubým alebožto subtilným spôsobom cudzie statky a imania si nadobýva, ktožkoľvek buďtože násilno, alebožto podvodne iniemu života hladá, ten prestupuje zákona Páně, a peklo ho neminie. Peklo, peklo, tam bude plač a škripenia zubov, tam také, čo kradnú a zabíjajú, budú v plameni na večné veky! [...] Preto, Nábožní Kresťania, ak nechcete prísť do pekla, varujte sa, abyste nezhręšili proti piatemu a sedmiemu prikazaniu. [...] A pretože doprosta vám poviem, abyste vy moc poznali slova božieho, že pán Boh, ktorý trvá na výsosti, zatratí každieho človeka zbojstvu oddaného. [...] Preto aj vy padnite na tvár pred velebu otca nebeskiho, proste za odpuštenia hriechov a vráťte sa do lôna pokojnej domácnosti. Bo ak ďalej sa v krvi ľudskej brodiť a nepravosti páchať budete, vydá vás Boh v ruku spravodlivej vrchnosti, a vy na šibeniciach dokonáte život svoj!“ (Ormis, 1919, s. 54 – 57). Zbojníci mu potom sami dajú peniaze a prosia ho, aby sa za nich pomodlil: „**Surovec:** [...] Tu máš, a keď sa budeš modliť, vzdychni aj za mňa!“ (Ormis, 1919, s. 27). Keďže sa zvyšné tri dejstvá nezachovali, ďalšie pokračovanie drámy si možno len domyslieť a nemožno ani potvrdiť, že jej záver naplnil Dohnányho úvahy o dráme (zmiernivé zakončenie).

Najvyššie aspirácie sledoval Ormis štvordejstvomou činohrou *Mataj* (1862). Námetom je opäť pod jeho autorstvom zapísaná ľudová rozprávka z *Prostonárodných slovenských povestí* (zväzok druhý, 1880). Rozprávkovej predlohy sa však nedržel verne, ale si ju prispôbil a doplnil viacero dejových zvrátov s cieľom zvýrazniť charakter slovanského ducha, ktorý tu stelesňuje v postave Bohusvata. Charakter Bohusvata je na rozdiel od Jánošíka nemenný. Bohusvat je mediátorom medzi jeho otcom Zlatomilom a čertom, ktorému Zlatomil Bohusvata podpísal. Myslenie Bohusvata stojí v opozícii k západnému (nemeckému) spôsobu myslenia, na čo upozornil porovnaním postavy Bohusvata s postavou Fausta už Peter Kellner-Hostinský vo svojej kritike (5). Bohusvat, ktorého jeho otec Zlatomil podpísal čertovi ešte pred jeho narodením, sa vydáva na cestu do pekla odňať čertovi tento podpis. Počas putovania odoláva rôznym pokušeniam čerta, ktorý sa ho snaží odlákať od jeho cieľa (v rozprávkovej predlohe táto cesta zaznamenaná nie je). Ormis tu siaha po (anti)faustovskom motíve, ktorým podčiarkuje opozíciu západného a slovanského. (6) Faustovský motív nachádzame aj v úvode drámy, ešte v pôvodnej podobe. Zlatomil uzavrie s čertom zmluvu a podpíše ju vlastnou krvou, tak ako Faust s Mefistom. Zaujímavé je, že Ormis dáva čertovi podobu Žida, ktorý sa spája s materializmom: „**Čert:** [...] Musím sa premeniť na žida, sem tú bradu, nos nakrívim, tvár naškerím, aj batožok, tak! A budem sa menovať Šólem, rožky skryjem, kopýtka pod pantalóny, dobre! Pod Šólem k nemu“ (Ormis, 1862, s. 9). Bohusvata vábi čert trikrát. Pri prvom pokúšaní sa čert mení na nemeckého filozofa (kritika racionalizmu): „**Čert:** [...] Keď všetko nezvábi k čertovi, zvábi filozofia, ta naša filozofia! Ja celý filozof! Nohavice, frak, pinč! Hop! Ešte rukavičky, aby mi pazúry nevidel! – Ale jaké rukavičky? Švédska koža – to nie pre čerta. [...] Nemecká, to najlepšia, tú si vezmem, krem toho sa mi tá k šatám najlepšie hodí“ (Ormis, 1862, s. 18); „**Čert:** Prosím – jakého že vy filozofa nasledujete. **Bohusvat:** Žiadneho, ja len Krysta nasledujem“ (Ormis, 1862, s. 29). Druhýkrát čert siaha po podobe kráľa (kritika materializmu): „**Čert:** [...] Musím sa preobliecť za susedného kráľa a s celým zástupom prísť. Ale tie rožky, tie rožky musím vencami poprikryvať“ (Ormis, 1862, s. 34). Tretíkrát sa prezlečie za starú bylinkárku a pošle mu do cesty krásnu kňahyňu Miládu (kritika „ženských manierov“). Bohusvat odoláva všetkým čertovým ponukám, mysliac na svoj prvoradá cieľ, ktorý mu pripomenie spev žobráka (ako nositeľa duchovného princípu): „**Bohusvat:** Ten zpev, ten zpev – pripomenul mi sľub, povinnosť, úlohu, ktorú som mal vykonať a nevykonal“ (Ormis, 1862, s. 56). Hoci sa do krásnej kňaznej Milády zaľúbi, neuprednostňuje lásku pred svojou povinnosťou: „**Bohusvat:** [...] Počuj, Anjel môj, pozri do srdca mojho, že je čisté, jako ten éter nebeský, že krem lásky k tebe, tam nič niet, – ale

i tá láska zkameneje, keď povinnosť opustím. [...]" (Ormis, 1862, s. 57); „**Miláda:** [...] *Povinnosť je pani, láska jej slúžka! Láska v povinnostiach neverná jej zrada, samovražda, hriech, pitvor do pekla! Chod' a vykonaj povinnosť svoju [...]*" (Ormis, 1862, s. 58). Bohusvat ženský element neodmieta, ale stáva sa mu prostriedkom k dosiahnutiu cieľa (v rozprávke ako postava Bohusvata vystupuje študent teológie, ktorý sa neskôr stáva biskupom a po rokoch príde Mataja vyspovedať, v dráme kňaza k Matajovi privedie Bohusvat, ktorý sa ožení s Miládou). Rovnako ako v rozprávkovej predlohe sa Bohusvatovi podarí dostať do pekla, vymôže si od čertov otcov podpis a zároveň privedie k pokániu i zbojníka Mataja.

I v činohre *Mataj* disponuje duša schopnosťou videnia. Nachádzame tu princíp sna, ktorý je opäť spojený so ženským elementom (v rozprávkovej predlohe ženské postavy nevystupujú). (7) Zlatomilova dcéra Olga má pred otcovým príchodom zlé tušenie: „**Olga:** *Snívalo sa mi k ránu, že som videla tatušku, ako prišli na cifrovanom voze, o štyroch koňoch, a priniesli nám krásne šaty aj dukátov, ale boli smutný*" (Ormis, 1862, s. 13), ktoré sa naplní: „**Tekla:** *Maminka, pán Otec sú chorý. Olga: Vidíš Tekla, že sa môj sen vyplnil*" (Ormis, 1862, s. 16). Miláde sa sníva o príchode Bohusvata: „**Miláda:** [...] *Prvej nežli som ťa zazrela a zjavu tvojho sa uľakla, tu na tomto mieste, už som ťa vídala vo snách tam dolu u potôčka chodiť, už som ťa milovala, už som za tebou horela!*" (Ormis, 1862, s. 52). Jelena utešuje Miládu v jej žiali za odchodom Bohusvata: „**Jelena:** [...] *Potom tej noci už pred samým svitom snívalo sa mi, že kňahyna v ružiach v zelenom stála viganu a párik bielych krmila holúbkov rúčkama*" (Ormis, 1862, s. 88).

Zoltán Rampák poukázal na hypertrofiu monológov a monologicky zameraných replík v danej dráme (Rampák, 1947). Z hľadiska poetiky mesianizmu nás nebudú zaujímať monologické repliky, ktoré sú opisné a naratívne (postava opisuje, čo sa už stalo, resp. čo plánuje urobiť), ale repliky, ktoré sú meditatívnejšie, spevnejšie a viac sa vzťahujú na vnútorný svet postavy. Ide o cigánsky spev, dievčenský spev, spev žobráka, (8) lyrickejšie sú i ľubostné repliky Bohusvata adresované Miláde. Táto poetická reč Bohusvata taktiež súvisí s jeho priblížením sa k duchu, resp. k duši, ktorá je zastúpená ženským elementom. Bohusvat Miládu oslovuje religiózne zafarbenými výrazmi: „**Bohusvat:** [...] *Všetká, všetká si mi anjelom! – Nie neverím že si na zemi, aj teraz sa bojím, že sa mi to len sníva, ty si nie zemská obyvateľkyňa, ale nebešťanka*" (Ormis, 1862, s. 52), „**Bohusvat:** *Oh Anjel boží, oh holúbku nebeský, [...]*" (Ormis, 1862, s. 52), „**Bohusvat:** *Anjel môj, panovnica moja, nebeská Miládo, [...]*" (Ormis, 1862, s. 57), „**Bohusvat:** *[...] Život môj, duša moja!*" (Ormis, 1862, s. 57), „**Bohusvat:** *O duša vznešenejšia nad zemských duchov vznešenosti! V tebe duch boží prebýva!*" (Ormis, 1862, s. 59). Lyrické sú i repliky nesúce znaky modlitby: „**Bohusvat:** [...] *Chvála Tebe Bože trojjediný / Chvála tvojej večnej добрote, / Ty ma vodil v tejto pravote, / Ty uchránil úpadku a viny. / Bože Otče pomahaj mi nyní, / Proti zlému ducha vztekote, / Bože Synu, mrtvých živote / Ty ztrotkotal pekla rozpadliny, / Pomáhaj mi premôcť toho vraha / Tvojím svatým menom Ježiši! / Čo i nebo i peklo premáha. / Bože Duchu Tešiteli Svatý / Milosť tvoja bóle utíši, / Pomáhaj mi podpis vymáhati! Amen*" (Ormis, 1862, s. 66 – 67).

Pre kompozíciu činohry je špecifické, že približne od momentu, keď Mataj začne ľutovať svoje hriechy (štvrtý dej, prvý výstup, t. j. od s. 80), je dráma až do konca (s výnimkou štvrtého výstupu, ktorý je v próze, s. 94 – 96) (9) písaná v nerýmovaných (takmer bez výnimky) jedenástslabičných veršoch. Od tohto momentu až do konca drámy sa v deji už nestretne s nositeľmi západného spôsobu myslenia, t. j. so žiadnymi pokušeniami, s ktorými by sa museli hrdinovia vyrovnávať. Symbolicky tak Ormis chcel azda naznačiť svoj názor na smerovanie budúcej slovanskej drámy. Tento zlomový moment v dráme možno interpretovať aj ako „oslobodenie“ poézie od cudzích prvkov. Zaujímavé je, že v tejto lyrickej časti Ormis už pracuje aj so sémantickým zaťažením slova, dané slovo (resp. slovné spojenie) osamostatňuje v rámci verša: „**Mataj:** [...] */ Pritisnem k srdcu – k srdcu boľavému. / Bože Bože môj!*" (Ormis, 1862, s. 80), „**Mataj:** [...] */ A znáš ten vlások? – to som ja, to som ja! / ten vlások!*" (Ormis, 1862, s. 81), „**Bohusvat:** [...] */ By storáz tenšie pavučiny bolo / a zatracencov čiernych zakvačila / i s jich kniežatom naň celá sa rôta, / Neodtrhnú to!*" (Ormis, 1862, s. 81), „**Mataj:** [...] */ a Boha prosit aj toho Lekára. / Ak sa menuje? Bohusvat: - - - Ježiši! Mataj: - - - Ježiša unúvať / by prišiel ko mne, uzdravil mi dušu / a za ten vlások vytiahol von z pekla, / a roztroskotal tú postel ohavnú! / [...]*" (Ormis, 1862, s. 85), „**Mataj:** [...] */ Proste vy prvšie u Boha pre moju / Dušu odpustenie. - / [...]*" (Ormis, 1862, s. 105), „**Mataj:** [...] */ Duša pobožná, odpusť mi to, odpusť! / Už mi*

odpúšťa! / [...]“ (Ormis, 1862, s. 106), **Mataj:** [...] / *Odpusť mi, odpusť pre to Najsvätejšie / meno Ježiša!*“ (Ormis, 1862, s. 110), „**Kňaz:** *Aj milosť božia! Väčšia ako všetky / hriechy človeka! Už aj tie ostatné / odpadly jablká! – / Odpustil ti Buoh ťažké hriechy Mataj, / Viera ťa tvoja spasila! Ver stále, / Bôh ti odpúšťa, staň a nehreš viacej!*“ (Ormis, 1862, s. 110). Je to vnútorná dráma lyrického subjektu, boj medzi duchom a dušou, dráma takmer zatratenej duše prinavrátivšej sa k Bohu. Mataj po pokání, t. j. asketickom sebazapieraní sa a očistení srdca dospel do mystického stavu, ktorým sa priblížil k Bohu, čo sa potom odzrkadlilo aj vo výrazovom pláne drámy.

Hoci tvrdíme, že folklórne myslenie ovplyvnilo hlavne hry s vážnou tematikou (tragédie a činohry), u Ormisa ho nachádzame i vo veselohernom žánri. Ormis využil vtip, ktorým ľudové rozprávky disponujú. Trojdejstvová fraška *Dvaja šibalci* (1863) nesie rovnomenný názov ako ľudová rozprávka v *Prostonárodných slovenských povestiach* (zväzok prvý), ktorú Ormis zapísal. V podstate rozvíja ten istý dej, rozdiel je len v jej dialogizovanej podobe. Za prejav mesianizmu v nej možno považovať to, čo do nej Ormis vsunul oproti prvotnej rozprávkovej predlohe navyše a čo teda hrá v prospech jeho autorskému zámeru v súvislosti so zdôraznením mesianistickej idey. Je to postava Kupca a postava striginej dcéry Virgaly. Na príklade starej baby Zimistrly rozvinul Ormis tému strigônstva, ktorá sa spája so západným spôsobom myslenia. (10) Striga Zimistrly sa snaží vydať svoju dcéru Virgalu za pcestných, ktorých láka do ich pustatiny: „**Virgala:** *Mamička, počarteže dajak, aby k nám pekní chlapi prišli! Či ja musím bez muža môj mladý vek tráviť? Zimistrly:* [...] *Už na všetkých krížnych cestách som čary pokládla, ak len dakto tadial pôjde, musí k nám prísť. [...]*“ (Ormis, 1863, s. 65). Možno tu pozorovať i uplatnenie (anti)faustovského motívu, v zväzvaní Virgaly ženatých pcestných Poráka a Cihaja: „**Virgala:** [...] *len povedz, že ma miluješ, a zavediem ťa do mojej paloty, darujem ti celé sudy zlata a striebra, spravím ťa pánom, akým chceš byť a budem ti vôľu hľadať, že ti bude lepšie jako v nebi. Len povedz, či chceš šťastným byť? Porák:* *Ja len uhliarom zostanem pri mojej ľúbej Rascile*“ (Ormis, 1863, s. 67). Spasiteľské ambície má postava Kupca, ktorý od Poráka a Cihaja zakúpi celkom bezcenný tovar (klokoše a popol) a zároveň ich zachráni pred ženbou s Virgalou tým, že sa sám ponúkne za jej ženicha. „**Cihaj:** [...] *Vy pane Kupec, na Kriváni ste kúpili od nás klokoše a popol, tu môžete nás vykúpiť, keď si vezmete, jako slobodný mládenec, túto krásnu paňu [...]*“ (Ormis, 1863, s. 75). Postava Kupca môže byť však vnímaná i negatívne ako predstaviteľ západného materializmu, keďže toto povolanie sa väčšinou spája so Židmi. Tejto postave totiž Ormis nedáva iné meno ako Kupec, čím sa zdôrazňuje toto jeho remeslo. Kupec sa totiž ulakomil na cudzie, stal sa obeťou čarovania strigy Zimistrly, kým Porák a Cihaj vidinám bohatstva odolávajú a ostávajú verní svojmu kraju: „**Cihaj:** [...] *Kupec dobrý chlap nás volá / Obrábatí jeho polá; / Ale my tatranský kraj / Nedáme za cudzí raj. / My len tu doma žiť i umrieť chceme, / Slováci sme boli, a Slováci zostaneme*“ (Ormis, 1863, s. 83). Sám Ormis o tomto rozdielne slovanského a nemeckého spôsobe zmýšľania píše: „Škola Štúrovská vychovala mužov ráznych, obetovaných, opravdivých hrdinov národných, ktorí jako tí tam v našich povestiach, neobzerajú sa nazpäť, čo jich nasleduje, ale v dôvere božej stúpajú k vytknutému cieľu, – kdežto rationalismus a materialismus ochromil svojich prívržencov, takže v každom okamihu zradili národ, keď na nich buď to strach židovský, alebo svodné Syrény útok učinily. Skutky hovoria, a odškriepiť sa nedajú, že rationaliste v rozhodnej dobe vždy opustili vec národnú“ (Ormis, 1869, s. 24).

Trochu inak Ormis pracuje s komickým živlom v trojdejstvovovej veselohre *Pravda* (1868). Veselohra taktiež obsahuje rozprávkový námet s rovnomenným názvom, ktorý Ormis podal v *Prostonárodných slovenských povestiach* (zväzok tretí). Sleduje však i pragmatický cieľ, nájdeme v nej prvky komiky typické pre kocúrkoviády (napr. makarónčina). Aktuálnu dobovú problematiku (maďarizácia) Ormis stvárnil v deji ľudovej rozprávky. Z rozprávkovej predlohy preberá polarizáciu postáv, najmladší syn vystupuje pod menom Gigala a majetkuchtivý mlynárkin frajer ako maďarón Bolondházy, uchádzajúci sa o ruku Odolienky, ktorú chce jej takisto majetkuchtivý otcim Nedováž dobre vydať.

Ormis i v tejto hre využil motív najmladšieho syna („Popolvára“), ktorému svet krivdí. Gigala sa nemôže oženiť so svojou milou Odolienkou, pretože je chudobný. Ako najmladší spomedzi troch bratov zdedil po rodičoch iba jednu kravu a aj tú súd rozhodol zabiť a rozdeliť medzi bratov tak, že jemu ostala z nej len koža: „**Gigala:** *Súdy! Ludské súdy! Z domu ste mi ako najmladšiemu pririekli komôrku miesto izby, chlievec miesto stajni, plevinec miesto stodoly, hornie pasienky miesto dobrých*

lúk, a štrk i sklaniny miesto konopnic a dolinských rolí, moje vyslúžené volky ste mi vrátili do dedičstva, a ostatniu kravu, čo mi matka poručila za poslednie opatrovanie, štvrtite a mňa kožou odbavíte. [...]“ (Ormis, 1868, s. 171). Gigala, ktorý materiálne nemá dokopy nič, je nositeľom morálnych hodnôt v skazenej spoločnosti a predovšetkým ostáva verný svojmu národu: „**Gigala:** *My Slováci len jednu slobodu známe, tú svätú božiu slobodu, ktorá všetkým ľuďom a národom spravodlivosť prisluguje, každému dáva, čo je jeho a napomáha vzdelanosť, osvetu, rozkvet všetkých stavov, národov a jednotlivcov!*“ (Ormis, 1868, s. 165). Tu vidieť Ormisov názor na slobodu, ktorý vysvetlil i vo *Filozofických úvahách*: „K pravej slobode teda prináleží vzdelanosť, osвета, známosť ľudí, známosť seba, známosť pravej filozofie, ale filozofie samorostlej, národnej, nie cudzej [...]“ (Ormis, 1869, s. 34). Ormis píše, že Hegel stotožňoval slobodu s duchom, ktorý sa podľa neho stále vyvíja, naproti čomu Štúr tvrdí, že duch (ktorého stotožňuje s Bohom) je stále jeden a ten istý a vyvíja sa len hmota: „Rozdiel teda medzi Štúrom a Hegelom je ten, že u Hegela duch je ešte nehotovým, – u Štúra pak je príroda ešte nehotová. U Hegela z tela vyvíja sa duch, u Štúra si duch tvorí telo“ (Ormis, 1869, s. 26), „Hegelovci vravia, že duch je sloboda, či svoboda [...]“ (Ormis, 1869, s. 28). Notár Bolondházy sa stal obeťou západnej filozofie: „**Gigala:** *Opíšte nám tú vašu slobodu. Bolondházy:* *Tá sa opísať nedá. Ona má sto hláv. Každá inakšia. Odolienka:* *Pre Boha! Akože ju poznáme, keď zakaždým inakšiu tvár ukáže? Bolondházy:* *Drága Kišasoň, tá sa poznať nedá. Ale pozrite na mňa, ja som tá sloboda!*“ (Ormis, 1868, s. 165), alebo: „**Bolondházy:** *Darmo sa namáhaš, keď si práva neštudoval. Gigala:* *Učil som sa ja najmocnejšiemu právu. Bolondházy:* *A to je? Gigala:* *Právo božie! Bolondházy:* *S tým ďaleko neprijdeš*“ (Ormis, 1868, s. 167); „**Bolondházy:** [...] *Aj ja bol dakedy Slovák, ako ty, a čítal Štúrove noviny! Ale keď som prišiel do Pešti ako jurát, a do Zrýnyi kávéházu, tu všetko pánstvo hovorilo po maďarsky a hanili Slovákov. Čo by sa ja dal haniť, pomyslel som si, a od tých čias nechcel som viac hovoriť slovensky, len po maďarsky*“ (Ormis, 1868, s. 169); „**Bolondházy:** [...] *a potvárali ma, že som i ja Štúrista. Ja sa dost tajil, prisahal, ale nič neosožilo! Aby som si vraj meno pomadařčil, že tak zostanem jích kamarátom, [...]*“ (Ormis, 1868, s. 169).

(Anti)faustovský motív možno pozorovať v zväzdaní Odolienky notárom Bolondházym: „**Bolondházy:** [...] *ty budeš pani Urodzená Bolondházy, budeš sa na koči voziť, v divadle sedávať a veľkú paniu hrať*“ (Ormis, 1868, s. 167). Odolienka však notára odmieta, a tak odolá cudziemu vplyvu. Notárova láska totiž nie je opravdivá, ako to neskôr on sám prizná: „**Bolondházy:** [...] *Však ja ju neľúbim, len jej poklady som chcel dostať, a potom svetom ujsť*“ (Ormis, 1868, s. 174). Veselohra končí zmierlivo (v duchu Dohnányho teórie o dráme), Gigalovi bratia svoje činy oľutujú (v rozprávkovej predlohe sa utopia) rovnako ako Odolienkin otcin Nedováž, ktorý Gigalovi nakoniec dá Odolienku za ženu. Postava Bolondházyho sa stáva terčom výsmechu, no jeho myslenie sa nemení.

Žiada sa ešte zmieniť o tom, že okrem rozprávkou inšpirovaných drám sa Ormis pokúsil napísať i historickú drámu a naplniť tak Dohnányho zásadu, že ideálna slovanská dráma môže čerpať i z histórie, resp. z povesti. Historická dráma v dvoch dejstvách *Mária Sečianska* (1868) vyšla tlačou v *Slovenských pohľadoch* až po Ormisovej smrti v r. 1914. Ormis v nej opísal lásku grófa Františka Vešelíného s grófkou Máriou Sečianskou. Hoci sa pridržal historickej udalosti, viaceré fakty si prispôbil. Ich lásku vykreslil ako ideálnu a Vešelíného dobytie Muránskeho zámku interpretoval ako „Božiu vôľu“: „**Mária:** [...] *Jestliže Boh to usúdil, nedbám, / Vďačne podám na sobáš ti rúčku, / Srdce svoje darujem ti vďačne, / Len ma miluj a neprestaň nikdy! / Tak ti podám so sebou aj pevný / Tento Muráň – a budeš môj večne*“ (Ormis, 1914, s. 363). Historicky bol však tento vzťah oveľa problematickejší, keďže začal ešte ako mimomanželský, no v Ormisovej dráme Vešelín vystupuje už ako vdovec a Mária ako vdova. Navyše obaja boli politickými nepriateľmi (Mária patrila k povstalcovi, Vešelín bol na strane cisára). (11) Postava Vešelíného tak v dráme plní funkciu mediátora medzi politickými opozíciami a proces mediácie hrá v prospech strany cisára, no zakončenie je zmierlivé. Dobyť Muránsky zámok sa Vešelínymu podarí len vďaka tomu, že „prijme“ ženský element, teda svoj politický úmysel nestavia nad lásku k Márii: „**Vešelín:** *Láska živým chovaná len ohňom / Všetko spraví, pootvára ťažké / Závary brán, nebotyčné hradby / Aj strminy krkolonné prejde. [...]*“ (Ormis, 1914, s. 358). Ormis pracuje s princípom sna, ktorý anticipuje dejstvovanie i v tejto dráme a spája sa so ženským elementom: „**Mária:** *Sen mi vylož, premilá Katrienka, / Čo sa mi dnes na samom dni prisnil. Katrienka:* *Sen je božích značitel' vnuknutí, / On je posol už idúcich príhod, / On tušitel'*

všakových úmyslov, / Čo v ďalekých sa rodiť chcú srdciach. / Ač i mudrc neuznáva žiadny / Snov na život vnikajúcich význam, / Len chorobám, pritom rozčuleni / pripisujú hry malebných spánkov: / predsa mnohá zkúsenosť s divné / príklady nás k tomu nútia uznať, / že v sne ďalej ducha zrak prenikne, / nežli rozum to vystihnúť môže. / Jak boľavé a morené dávnou / Lámaninou i to cítia údy, / Čo z ďalekých prichodí k nám končín, / Hrom, lejavec, menivé tiež vetry / Predzvestujú: tak i duch náš čujný / Predtuchy má toho, čo sa v diaľke / Budto koná, alebo snád' myslí. / Ráčte mi len povedať, ja vďačne / Ak mi to duch dovolí, uhádnem. **Mária:** Sestra i ja na tichých sedíme, / Vence vijúc voňavé, na hradbách, / Keď z ďalekých priletel k nám končín / Krásny sokol a do môjho lona / Krotko sadá a chytá mi veniec; / Sestra ti v tom povypustí kľúče, / Tie s rachotom dolu letia v zápol, / Prestrašená ona zbledne, skríkne, / Sluhu volá, aby kľúče zdvihnu, / V tom i sokol naľakan odletne / A v visutých neba chmárach zmizne. / Ja za milým sokolom nariekam, / Až zbudená tu vidím, že sen to. **Katrienka:** Krásny sokol, to je muž hrdinský, / Čo priletí a ponúkne lásku. / Kľúče na zem a do hlbín padlé / Oznamujú, že rukám veľmožnej / Sestry vašej bude moc nad zámkom / Utratená pre malé dozorstvo. / Všetko pre vás znaky dobré posiaľ, / Lenže plachý uletel a zmiznul / V chmáre sokol, to je smútok, či smrť / Lásky vašej, a pre vás zlé vdovstvo. **Mária:** Ja ďakujem, ako Boh dá, staň sa“ (Ormis, 1914, s. 344 – 345). Máriin sen sa vyplní a spolu s Vešelínym si podmania Muránsky zámok a uzavru manželstvo. Vešelínyho nevedie k činu túžba po moci, ale predovšetkým láska k Márii, pričom rovnako čistá je i Máriina láska k nemu. Ich vzájomná láska sa potvrdí v obojstrannej skúške v (anti)faustovskom dialógu: „**Vešelíny:** [...] Daj mi do brán ty Muránskych kľúče, / Ja prihrmím na cisárskych orloch, / Hradby tvrdé pokorím ti pod moc, / A kde teraz na tvojich dedictvách / Vládne švagar, i mohutná sestra, / Tam ty budeš samovládnu grófkou. [...] **Mária:** [...] Zajmi ma len ja sa neznám brániť, / Však na Muráň nevystúpiš nikdy, / A škaredý z teba pôjde príklad, / Jak sa nemá viera dávať mužským. **Vešelíny:** Žart je to len, ó milenka krásna! / Próba to len, či ma vrúcne ľúbiš, / [...]“ (Ormis, 1914, s. 362 – 363); „**Kádaš:** [...] Volte sami, velemožný grófe! / Slávu i moc do rukú vám dáme, / A s korunou nad Uhorskom vládu. / Jestliže však proti nám urputne / Dvojhlavaté chcete brániť orly, / Prikry žalár, abo smrť čaká vás. **Vešelíny:** Kto ti také naložil posolstvo? **Kádaš:** Osvietená pani tohto zámku! **Vešelíny:** [...] / Rieknite jej: Vešelíny verný / Zostane vždy i cisárskym orlom, / I zvolenej, čo i zradnej kráse. / On smrti zlej sa nezľakne! S vami / Nechce držať rebelantmi nikdy. **Mária:** Snímte putá! Ty hrdinský grófe / Zkúšku mi tú mile ráč odpustiť, / Odveta to len za tvoje žarty, / Žes' ma zajať pri potôčku sám chcel. / I zkusovať chcela som, či verne / Mňa miluješ, a či len zámok chceš. / [...]“ (Ormis, 1914, s. 429 – 430).

Zosumarizujúc možno konštatovať, že v interpretovaných drámach Samuel Ormis vychádzal z rozprávkovej predlohy (vždy ide o rozprávku z Dobšinského *Prostonárodných slovenských povestí*, ktorú Ormis zapísal a rovnomenne takto pomenoval i príslušnú drámu) alebo z historickej udalosti (činohra *Mária Sečianska*). Predlohu upravil, aby v jej „dramatickom variante“ zvýraznil silu mesianistickej idey, čím ju v podstate mýtizoval. Z rozprávky prebral polarizáciu postáv a táto binárna opozícia dobra a zla následne sprevádza i anticipuje celý dej daných drám. Kladné postavy sú nositeľmi slovanských vlastností (slovanského spôsobu myslenia) a negatívne postavy sa spájajú so západným spôsobom myslenia. V činohre *Mataj* typický atribút rozprávky, víťazstvo dobra nad zlom, Ormis posúva ďalej, dobro nad zlom nielen víťazí, ale ho i pretvorí na dobro. Týmto inotajným spôsobom (a zároveň procesom istej „trivializácie skutočnosti“) zlo (teda západný spôsob myslenia) Ormis v podstate ironizuje, zosmiešňuje a zároveň glorifikuje slovanskú filozofiu. Mravný princíp, ktorým disponujú ľudové rozprávky, stotožňuje s kresťanskou morálkou kladných postáv, nakoľko sa tieto vo svojom konaní úplne odovzdávajú viere v Boha (ich konanie motivuje duchovný princíp). Ormis teda veril, že tak ako postavy rozprávok, ktoré v snahe vykonať hrdinský čin prekonali všetky nástrahy a porazili zlo, dokáže to s Božou pomocou a vierou i slovenský národ, ako to možno vidieť napr. v *Matajovi* v replike Milády, ktorá s vierou očakáva návrat svojho milého: „**Miláda:** [...] / Ty modrá farba, farba môjho rodu, / môj rod slovenský v Bohu všetko skladá, / zmizlú minulosť, češť, panstvo, majetok, / i tú potupu, čo záviest neľudská v podľejšej žluči na neho kydáva. / Bôh zpravuje svet, zpravuje národy, / i nás zpravuje a vedie ku sláve. / My nestaviame na bludných nádejach, / naša vec jistá, ako Bôh na nebu! / [...]“ (Ormis, 1862, s. 90). Slovanov vnímal ako vyvolený národ, na ktorý čaká veľká budúcnosť v zmysle literárnom i národnom.

Mesianistické tendencie možno nájsť i v historickej činohre *Mária Sečianska*, v ktorej Ormis svojsky interpretoval historické udalosti okolo Rákociho povstania. Dejstvovanie drámy je motivované Ormisovým mesianistickým myslením (ženský element, princíp sna, mediátor ako „vysloboditeľ“, zmierlivé zakončenie, odmietavý postoj voči revolúcii). Ormisova dramatická tvorba je špecifická tým, že mytologické myslenie je aktualizované a prispôbené dobovej národnej situácii, čím sa približuje k pragmatickému prúdu romantizmu a zároveň neguje tvrdenie, že mesianistom bola otázka národnej slobody ľahostajná.

Poznámky

- (1) Rozprávka s názvom *Popolvár – Hnusná tvár* vyšla v Ormisovom podaní v Dobšinského *Prostonárodných slovenských povestiach* (zväzok tretí).
- (2) Mediátor funguje ako prostredník medzi binárnymi opozíciami. V slovenskom romantizme ide o základnú opozíciu hmota (predmetnosť) ↔ duch, ktorá sa v mesianizme realizuje v rozložení duchovnej zložky na opozície Ducha a Duše, resp. na mužské ↔ ženské, racionálne ↔ emocionálne (intuitívne), západné ↔ východné atď.: „Mýtus je zasa logickým operátorom umožňujúcim riešenie základných protikladov pomocou mediátora [...]“ (Zala, 1996, s. 73). „Mediácia je tak vlastne ‚humanizáciou sveta‘, ktorému pričleňujeme osobnostný a udalostný rozmer. [...] získava charakter sľubu spasenia a človek musí vziať na seba osud sveta, aby ho zápasom a utrpením zmenil. Spása vytvára priestor riešenia akejkolvek ‚nedostatoče‘“ (Zala, 1996, s. 117). V slovenskom mesianizme plní túto funkciu často práve rozprávková postava Popolvára, ktorá nesie znaky autoštylizácie autora. Na funkciu mediátora v mesianizme upozornil napr. i Martin Homza: „Mesianizmus je postavený na idej ‚prostredníka‘ medzi ľuďmi a Bohom, ktorý obrodzuje ľudstvo alebo jeho jednu vymedzenú časť, otvárajúc mu cestu k spásu“ (Homza, 2002, s. 128). Mediátor disponuje vizionárskymi schopnosťami, vie predpovedať budúce udalosti a na základe jeho pozície najmladšieho syna je zároveň najbližšie k duchovnému princípu.
- (3) Proces videnia ako „ideálneho spôsobu poznania“ teoreticky rozpracoval Peter Kellner-Hostinský. „Slovanský človek bude teda rešpektovať svoju prirodzenú jednotu tela a ducha a tým aj prirodzený spôsob poznania – videnie“ (Kováčik, 2003, s. 56). Videnie má profetický význam, stáva sa víziou. Je možné vtedy, keď je racionálna stránka subjektu oslabená a do popredia sa dostáva jeho stránka duchovná. Tento stav možno navodiť modlitbou, kontempláciou, ale aj prostredníctvom sna.
- (4) Mesianizmus sa prejavil najmä v lyrickej tvorbe, jeho častým atribútom je preto experimentálny výraz (napr. slovotvorba, príznaková vetná skladba, uvoľnený verš, postupy básnickej montáže, senzualizmus atď.).
- (5) Kritiku na činohru *Mataj* napísal Peter Kellner-Hostinský, ktorý danú činohru hodnotil v duchu svojich mesianistických úvah veľmi vysoko. Vyzdvihuje najmä pôvodnosť drámy a porovnáva „dejstvovanie“ a zakončenie slovanskej drámy s drámou nemeckou a antickou (Kellner-Hostinský, 1862, s. 206 – 210).
- (6) Zoltán Rampák sa v tejto súvislosti vyjadril, že „Ormis, ktorý aplikoval faustovský motív na ľudovú rozprávku, napísal vlastne dôsledne ‚kresťanského‘ antifausta“ (Rampák, 1976, s. 97).
- (7) Ani v predchádzajúcej činohre *Jánošík* nedisponujú ženské postavy touto schopnosťou.
- (8) Cigáni, žobráci a devy (víly) sú v danej dráme nositeľmi duchovného princípu.
- (9) Tento výstup zobrazuje izbu Bohusvatových už schudobnených rodičov čakajúcich návrat syna.
- (10) O histórii strigônstva píše vo *Vidbosloví* i P. Kellner-Hostinský. Zrodilo sa v stredoveku a cieľom tohto „čierneho umenja“ bolo podľa Hostinského ľudí strašiť alebo im škodiť. Ormis kritizoval strigônstvo už v činohre *Mataj* a je zaujímavé, že i tam sa spájalo s materinskou láskou: „**Božena:** Pôjdem ja k tej strige Ježibabe, čo na Babejgore pod skalinou býva, a tú poprosím, tá mi dá radu, že ťa, syn môj, ochránim. **Bohusvat:** Striga, Ježibaba, to sú nájomníci Čertovi. [...]“ (Ormis, 1862, s. 23).
- (11) Negatívny dopad povstania v dejinách na ľudstvo zobrazil i Viliam Paulíny-Tóth v tragédii *Ľudská komédia* (1862). S. Ormis je taktiež proti riešeniu národnej neslobody povstaním, pretože

vodcovia pred pôvodný úmysel kladú vlastný prospech a obohatenie, ako to možno vyčítať i z replík v danej dráme: „**Kürtička**: Ja tak myslím, že za cirkev a vlasť / Málo ktorý sa do boja dáva, / Cieľ jediný: majetok a úrad. **Mária**: Nápis inak, a inak znie účel! / Sám seba tiež zvelebiť Rákoci, / Svoj rodostrom medzi kráľov jasných / Skrz našu zbroj chce povýšiť iste“ (Ormis, 1914, s. 346). Mesianisti, ktorí celkovo vychádzali z kresťanského presvedčenia, uprednostňovali menej radikálne (nenásilné) riešenia v otázke národnej slobody.

Literatúra

- DOHNÁNY, Mikuláš. 1861. Slovo o dramate slovanskom. In: *Sokol*, 1861, č. 12, s. 93 – 95.
- DOBŠINSKÝ, Pavol. 1958. *Prostonárodné slovenské povesti (zv. 1)*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958. 438 s.
- DOBŠINSKÝ, Pavol. 1958. *Prostonárodné slovenské povesti (zv. 2)*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958. 472 s.
- DOBŠINSKÝ, Pavol. 1958. *Prostonárodné slovenské povesti (zv. 3)*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958. 555 s.
- HOMZA, Martin. 2002. „Večneženské“ ako súčasť konceptu slovenského mesianizmu. In: *Literárny archív 36 – 37*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 128 – 139. ISBN 80-89023-12-6
- KELLNER-HOSTINSKÝ, Peter. 1862. Slovo k návštevi. In: *Sokol*, roč. 1, 1862, s. 206 – 210.
- KELLNER-HOSTINSKÝ, Peter. *Vidboslovia*. ALU SNK, M 45 D5.
- KOVÁČIK, Ľubomír. 1997. *Obraznosť v poézii slovenského romantizmu*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1997. 82 s. ISBN 80-8055-029-8
- KOVÁČIK, Ľubomír. 2003. *Mytologizmus v slovenskom literárnom romantizme*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2003. 92 s. ISBN 80-8055-749-7
- KRAUS, Cyril. 1990. Na tému Samuel Ormis dramatik. In: *Obzor Gemera*, roč. 21, 1990, č. 1, s. 31 – 32.
- LURKER, Manfred. 2005. *Slovník symbolů*. Praha : Universum, 2005. 614 s. ISBN 80-242-1588-8
- ORMIS, Samuel. 1862. *Mataj*. Rožňava : [s.n.], 1862. 110 s.
- ORMIS, Samuel. 1863. Dvaja šibalci. In: *Černokňazník*, roč. III, 1863, č. 8 (s. 57 – 60), č. 9 (s. 65 – 68), č. 10 (s. 73 – 76), č. 11 (s. 81 – 83).
- ORMIS, Samuel. 1868. Pravda. In: *Sokol*, roč. VII, 1868, s. 164 – 186.
- ORMIS, Samuel. 1869. Filozofické úvahy. In: *Letopis MS*, roč. 1, 1869, s. 23 – 43.
- ORMIS, Samuel. 1914. Mária Sečianska. In: *Slovenské pohľady*, roč. 34, 1914, s. 339 – 365, 416 – 435.
- ORMIS, Samuel. 1919. *Jánošík*. Pacov : Přemysl Plaček, 1919. 64 s.
- PÁCALOVÁ, Jana. 2005. Funkcia rozprávky v slovenskom romantizme. In: *Slovenská literatúra*, roč. 52, 2005, č. 4 – 5, s. 278 – 285. ISSN 0037-6973
- RAMPÁK, Zoltán. 1947. *K charakteru štúrovskej drámy*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1947. 122 s.
- RAMPÁK, Zoltán. 1976. *Dráma, divadlo a spoločnosť*. Bratislava : Tatran, 1976. 439 s.
- ZALA, Boris. 1996. *Skrytý svet významov*. Bratislava : Iris, 1996. 260 s. ISBN 80-88778-18-2

Resümee

Der Messianismus figuriert in der slowakischen Romantik als das Phänomen, das mit dem zeitigen lyrischen oder philosophischen Denken verbunden ist. Es wird gezeigt, dass man messianistische Tendenzen auch in den dramatischen Texten betrachten kann. Im Artikel befasst sich man mit der Interpretation der messianistischen Merkmale im dramatischen Werk von Samulel Ormis (1824 – 1875). Man betont, dass der Messianismus sehr nahe dem mythologischen Denken steht und zeigt seine Funktionen in den einzelnen Texten von Samuel Ormis. Es handelt sich vor allem um sgn. Philosophie des Sehens, weibliche Element, Motiv von Popolvar, (anti)faustische Dialog, höhere Maß den lyrischen Repliken. In den Texten von Samuel Ormis kann man beobachten, wie die dramatischen Texte differiert von ihren märchenhaften oder historischen Prototexten, mit dem Ziel die messianistische Idee zu betonen.

POROVNANIE PREFERENCIÍ POHYBOVÝCH A ŠPORTOVÝCH AKTIVÍT ŽIAKOV VO VZŤAHU K ZÁŽITKOVÉMU UČENIU V PRÍRODNOM PROSTREDÍ

COMPARISON OF PREFERENCES OF MOTOR AND SPORT ACTIVITIES OF PUPILS IN A RELATION TO OUTDOOR EXPERIENTIAL LEARNING

Martin Babiar

Katedra telesnej výchovy a športu FHV UMB v Banskej Bystrici

8.1.3 športová edukológia, 4. ročník, denná forma štúdia

martin.babiar@zoznam.sk

Školiteľ: **prof. PaedDr. Karol Görner, PhD. (karol.gorner@umb.sk)**

Kľúčové slová

motivácia, zážitkové učenie, zážitková pedagogika, prírodné prostredie, adolescenti

Key words

motivation, experiential learning, experiential education, outdoor environment, adolescents

Úvod

Zážitková pedagogika či zážitkové učenie, ako doposiaľ zaznávaný a potláčaný spôsob rozvoja a kultivácie osobnosti človeka, si pomalými krokmi začína hľadať cesty pre uplatnenie sa v rôznych oblastiach výchovy a vzdelávania už aj na Slovensku. V príspevku sme sa pri realizácii niekoľkotýždňového experimentálneho programu zážitkového učenia zamerali na skúmanie jedného dôležitého aspektu – motivácie k zážitkovému učeniu v prírodnom prostredí, pretože motivácia je akousi hybnou silou každej ľudskej činnosti. Keďže sa problematike zážitkovej pedagogiky a jej rozvojovému potenciálu plánujeme intenzívne venovať v našej budúcej profesionálnej praxi, považovali sme za nevyhnutné zistiť, či pri realizácii výskumného zážitkového programu u žiakov skúmanej vzorky existuje vôbec chuť a vôľa, teda motivácia, k takto realizovaným aktivitám.

Z nášho pohľadu v neľahkej situácii, v ktorej sa naše školstvo nachádza, predstavujú metódy a prostriedky zážitkovej pedagogiky enormný potenciál a ponúkajú nám možnosti nápravy situácie aspoň z pohľadu zlepšenia výchovno-vzdelávacieho procesu na školách. Už od raného veku totiž dnešným deťom chýbajú predovšetkým osobné skúsenosti s okolitým svetom, množstvo impulzov si nemajú možnosť vyskúšať na vlastnej koži, pretože sú im úspešne predostierané vo forme sprostredkovaných podnetov cez médiá – najmä televíziu, počítače a internet, a tým je dnešný svet detí a mládeže značne ochudobnený.

V prudko sa meniacich spoločenských podmienkach globálneho sveta a v dobe klimatických zmien preto, podľa nášho názoru, naberá potreba zážitkovej pedagogiky v prírodnom prostredí ešte väčšiu intenzitu, keďže jednak nevieme, aké nečakané okolnosti nás v budúcnosti môžu zaskočiť a skomplikovať nám náš každodenný, často stereotypný život, a navyše sme v dnešnej dobe a spoločnosti až príliš zameraní na naháňanie sa najmä za krátkodobými materiálnymi hodnotami, ktoré nám prinášajú len chvíľkové uspokojenie.

Potešujúcim faktom preto je, že zážitková pedagogika v prírodnom prostredí si (aj keď na Slovensku len veľmi pomalým tempom) začína nachádzať svoje miesto v oblasti výchovy a vzdelávania. Aj odbornej literatúry z oblasti zážitkovej pedagogiky pribúda, najmä však českej, keďže, bohužiaľ, ako už spomíname, slovenská v tejto oblasti značne zaostáva. V zahraničnej odbornej literatúre je tento pojem už etablovaný a môžeme využívať množstvo zdrojov, z ktorých môžeme čerpať a inšpirovať sa.

Problém

Motivácia

Pri štúdiu odbornej literatúry sme sa dopracovali k veľkej variabilite chápania pojmu motivácia a týmto potvrdzujeme vyjadrenie Hanuša a Chytilovej (2009), že zatiaľ neexistuje univerzálna teória motivácie. Ako napokon dodáva Zimbardo (1983,

podľa Nakonečný, 1996), motiváciu nikto nikdy nevidel, je to pojem vyjadrujúci určité závery z toho, čo je pozorované, teda z toho, že správanie smeruje k dosiahnutiu určitých cieľov, že prebieha s určitou silou (úsilím), že človek prežíva túžby a chcenie. Lokšová a Lokša (1999) v tomto zmysle dopĺňajú, že pojem motivácia patrí medzi pojmy, ktoré teoretici označujú ako hypotetické konštrukty. To znamená, že žiakova motivácia nie je niečo, na čo by sme si mohli siahnúť rovnako ako na žiakov zošit, v ktorom je poriadne alebo neporiadne napísaná včerajšia úloha. Užitočnosť podobných pojmov spočíva v tom, že jedným označením, jedným faktorom dokážeme vysvetliť mnohé javy, s ktorými sa denne stretávame u najrôznejších jedincov. Pomocou pojmu motivácia sa snažíme prísť na to, prečo niekto niečo robí (alebo nerobí), a ako mu pomôcť, aby niečo v budúcnosti robil (alebo nerobil).

Na základe týchto tvrdení sa stotožňujeme s názorom Paškovej (2008), že štúdium motivácie má nesporne zásadný význam pre pochopenie osobnosti človeka. Motivácia vytvára predpoklady pre mnohostranné uplatnenie jednotlivca, lebo je akousi hnacou silou človeka. Súčasný nárast požiadaviek na mladého človeka, či už v škole, rodine i zamestnaní, si vyžaduje primeranú úroveň motivácie k činnostiam, ktoré vykonáva, a ktoré sú základom pre dosiahnutie stanovených cieľov (Pašková, 2008).

Pojem motivácia je odvodený z latinského *motivus*, čo je forma slova *moveo* – hýbem a *movere* – pohybovať, a vyjadruje tak prenesene hybné sily správania a konania (Kirchner, 2009). V najširšom slova zmysle, tak ako ju ponímajú viacerí autori (Hrabal et al., 1984, podľa Ďurič – Bratská, 1997; Zelina, 1996; Kohoutek, 2000), je motivácia súhrnom činiteľov, ktoré podnecujú, smerujú a udržiavajú správanie človeka. Podobným delením sa prezentujú Lokšová a Lokša (1999) a Boroš (2001), ktorí chápu motiváciu ako súhrn činiteľov, ktoré podnecujú, energizujú a riadia priebeh správania človeka a jeho prežívanie vo vzťahoch k okolitému svetu a k sebe samému, čo považujeme za ekvivalent predchádzajúcej definície. Motivácia je však podľa nich vždy komplexná, zložitá, jednotlivé motívy sú vždy navzájom prepojené a ovplyvňujú sa. Predstava jediného pôsobiaceho motívu je nereálnou abstrakciou.

Podporujeme preto tvrdenie Lokšovej a Lokšu (1999), že poznanie **motivačného zamerania žiaka** umožňuje primerane ho motivovať a optimálne pôsobiť na rozvoj alebo zmenu štruktúry jeho motivácie k učeniu. Pretože v skutočnosti je, ako uvádza Nakonečný (1996), a to empiricky doložené, motivácia podmienkou učenia. Nedostatočne motivované dieťa sa v škole mnoho nenaučí, a naopak, primeraná motivácia je podmienkou úspešného výcviku. Z ontogenetického hľadiska je následne dôležité mať na zreteli, že v prvých rokoch mladšieho školského veku prevláda vonkajšia motivácia, navodzovanie aktivít zvonku (najväčší motivačný účinok na učenie majú vonkajšie motívy, predovšetkým pochvala a trest), neskôr môže učiteľ využívať vlastné aktivity žiakov častejšie. Žiak si s postupujúcim vekom začína klásť isté nároky sám na seba, presadzuje svoj záujem a svoju vlastnú vôľu, formuje sa uňho systém vnútornej učebnej motivácie. Tento prechod od vonkajšej motivácie k vnútornej prebieha v procese interiorizácie vonkajších požiadaviek, v nadväznosti na osvojené poznatky, zručnosti a rozvoj kognitívnych funkcií žiakov v spojení s osnovami (Lokšová – Lokša, 1999).

Z pohľadu **školskej telesnej a športovej výchovy** je preto podľa nášho názoru opodstatnené tvrdenie Neumana (1999), že učitelia telesnej výchovy si len málo uvedomujú a nedoceňujú možnosti simulovanej hry, pomocou ktorej môžu rozvíjať špecifické kľúčové a predmetové kompetencie žiakov. Podporujeme jeho názor, že orientácia na výkon a výkonnosť je brzdiacim elementom výchovno-vzdelávacieho procesu. Naopak, orientácia na prežívanie a zážitok, ktorým by sa učitelia mohli a mali venovať a pomocou nich motivovať žiakov k pohybovej činnosti, je príliš vzdialená, a preto tieto prostriedky vôbec nevyužívajú. Kde sa teda, ako záverom dodáva, stratil prvotný impulz kalokagatie, podľa ktorého nemáme vychovávať len telo, ale aj dušu?

Zážitková pedagogika – zážitkové učenie

Zážitková pedagogika či zážitkové učenie sa v slovenskej odbornej literatúre ešte stále radí k novým, okrajovým trendom vo výchove a vzdelávaní, aj keď vo vyspelých krajinách sveta má tento druh učenia dlhodobú tradíciu a prešiel už istým vývojom. Názory autorov na túto problematiku sa však značne rôznia. Ako na Slovensku, tak aj v Čechách nie je ešte samotný pojem zážitková

pedagogika pevne zakotvený a akceptovaný ani v systéme pedagogických vied, ani odbornou verejnosťou, aj keď u našich susedov prebiehajú diskusie na túto tému už viac ako desať rokov (a značne pokročili). Podobne je na tom aj samotná terminológia tejto oblasti, ktorá ešte nie je ujasnená, a preto je nutné k týmto interpretáciám pristupovať citlivo.

V Českej republike je najrozšírenejšou a zatiaľ najpoužívanejšou definíciou zážitkovej pedagogiky popis Jiráskova (2004), podľa ktorého pod označením „zážitková pedagogika“ budeme rozumieť teoretické obsiahnutie a analýzu takých výchovných procesov, ktoré pracujú s navodzovaním, rozborom a reflexiou zážitkových udalostí za účelom získania skúseností prenosných do ďalšieho života. Ciele takýchto výchovných procesov môžu byť vytyčované a dosahované v rôznorodom prostredí (školskom aj mimoškolskom, prírodnom i kultúrnom), v rozmanitých sociálnych skupinách (diferencovaných vekom, sociálnym statusom, profesionálnym postavením či ďalšími demografickými faktormi) a napĺňané najrôznejšími prostriedkami (hrami všetkých typov, modelovými situáciami, tvorivými a dramatickými dielňami, besedami a diskusiami, fyzicky i psychicky náročnými výzovovými situáciami, sebapoznávacími aj ktímovej spolupráci smerujúcimi aktivitami). Pre zážitkovú pedagogiku je zážitok vždy len prostriedkom, v žiadnom prípade nie cieľom. Cieľom pre ňu zostáva starogrécky výchovný ideál, všestranný rozvoj k harmonicky smerujúcej osobnosti.

Podľa nášho názoru je zážitkové učenie druh učenia, v ktorom po presnom stanovení výchovno-vzdelávacieho cieľa a z neho vychádzajúcej aktivity dochádza u učiaceho sa transformáciou zážitku z aktívne osobne prežitej situácie k nadobudnutiu vedomostí a zručností a k zmenám v oblasti postojev a hodnôt.

Dôležitosť využívania zážitkového učenia vo výchovno-vzdelávacom procese, no nielen v školskej telesnej a športovej výchove, vyplýva podľa nášho názoru z tvrdenia Neumana (2004), že zážitkové učenie je alternatívou k tradičným vzdelávacím metódam. Pomáha naprávať deficity modernej doby, ktoré tvorí nedostatok priamej skúsenosti, prírodného prostredia a nevedomosť vlastných telesných schopností. Ako protiváhu dnešného sveta ponúkajú tieto prístupy vzdelávacie ciele, ktoré zahŕňajú priame spojenie medzi konaním a jeho následkami.

Cieľ

Cieľom práce je porovnať preferencie pohybových a športových aktivít žiakov vo vzťahu k zážitkovému učeniu v prírodnom prostredí na koedukovaných hodinách telesnej a športovej výchovy.

Hypotézy

H1: Predpokladáme, že zážitkové učenie bude patriť medzi viac preferované aktivity v rámci porovnávaných aktivít.

(Pod vyššou preferenciou rozumieme zisťovanie obľúbenosti zážitkového učenia oproti ostatným skúmaným aktivitám na základe bodového zisku a štatistických ukazovateľov.)

H2: Predpokladáme, že bude štatisticky významný rozdiel medzi pohlaviami pri preferencii zážitkového učenia v rámci všetkých porovnávaných aktivít.

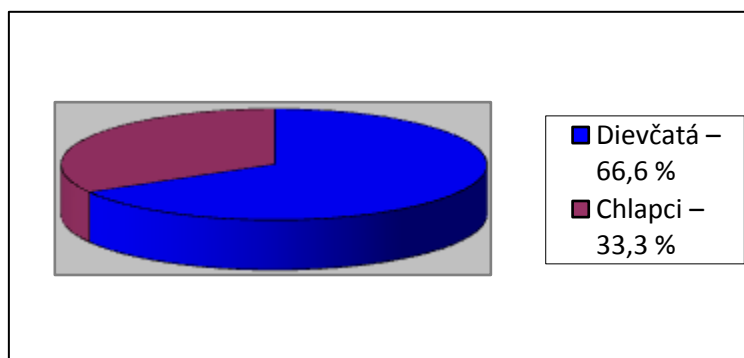
(Predpoklad zakladáme na báze rozdielností medzi oboma pohlaviami v období adolescencie, ako ich uvádza Vágnerová (2000).)

H3: Predpokladáme, že u chlapcov bude patriť zážitkové učenie k menej preferovaným aktivitám oproti dievčatám.

(Predpoklad zakladáme taktiež na báze rozdielností medzi oboma pohlaviami v období adolescencie, ako ich uvádza Vágnerová (2000).)

Metodika

Výskumný súbor tvorili žiaci II. B triedy so štvorročným štúdiom na Gymnázium v Lipanoch. Túto triedu navštevuje 33 žiakov, z nich je 11 chlapcov a 22 dievčat. V pomere teda triedu tvoria z dvoch tretín (66,6 %) dievčatá a z jednej tretiny (33,3 %) chlapci.

Obrázok 1: Štruktúra zloženia výskumného súboru

Výskum prebiehal od 12. 4. 2010 do 31. 5. 2010 na koedukovaných hodinách telesnej a športovej výchovy.

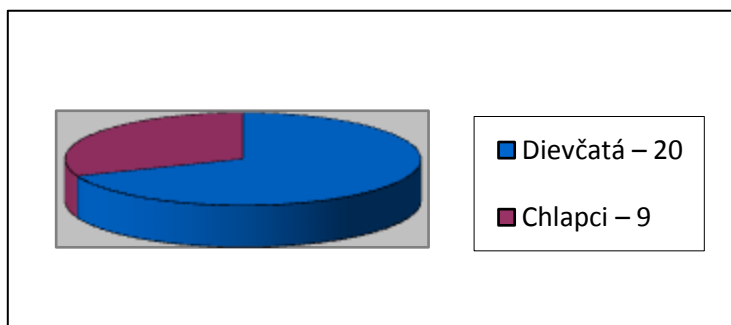
Experimentálnym činiteľom bol nami navrhnutý experimentálny program zážitkového učenia v prírodnom prostredí na koedukovaných dvojhodinách telesnej a športovej výchovy, ktorého sa zúčastňovala celá výskumná trieda. Experimentálny program teda pozostával z 8 celkov hier zážitkovej pedagogiky, ktoré sme vyberali na základe ich použiteľnosti na hodinách telesnej výchovy z dostupnej literatúry (Rohnke – Butler, 1995; Neuman, 1998; Mazal, 2000; www.hra.cz – Encyklopedieher). Jednotlivé hry sme sa snažili zoradiť do logických blokov, podľa vyučovacej zásady postupnosti, ďalším kritériom ich zaradenia do príslušného celku bolo aj použitie učebných pomôcok potrebných pre ich realizáciu. Pri zostavovaní nášho programu sme sa inšpirovali Neumanom (1999), ktorý uvádza svoju diplomantku Vohradskú, ktorá v roku 1995 realizovala podobný program na hodinách telesnej výchovy, avšak na základných školách.

Hlavnou výskumnou metódou bol pedagogický experiment.

Na zisťovanie dopadu výskumu sme použili dotazníkovú metódu párových porovnaní podľa Kerlingera (1972). Jej podstatou je, že súbory párov podnetov alebo položky rôznych hodnôt na jedinom alebo dvoch rôznych kontinuuach alebo faktoroch sú predložené skúmanej osobe s inštrukciami zvoliť si jeden člen z každého páru na základe nejakého stanoveného kritéria. Výhodou takéhoto dotazníka je, že v istých smeroch sú techniky párových porovnaní najuspokojivejšími z psychometrických metód. Sú jednoduché a hospodárne, pretože existujú len dve alternatívy a aj pri obmedzenom množstve materiálu sa dá získať množstvo informácií. Najdôležitejšie však je, že položky párových porovnaní nútia skúmané osoby k voľbe, a to na základe skutočnosti, že rozhodovanie sa je reálnou ľudskou činnosťou, pretože každý deň po celý svoj život sa musíme pre niečo rozhodovať. Dá sa dokonca tvrdiť, že položky súhlasu – nesúhlasu sú umelé a položky voľby sú „prirodené“.

V dotazníku, ktorý sme na základe týchto kritérií vypracovali pre potreby nášho výskumu, konkrétne porovnáваме všetky pohybové a športové aktivity (pre zjednodušenie používame pri formulácii hypotéz a aj vo výsledkoch už len skrátený pojem aktivity), ktoré žiaci nášho výskumného súboru na ich hodinách telesnej a športovej výchovy na danej škole absolvujú. Žiaci týmto aktivitám následne pri vyplňaní dotazníka pridelovali body podľa ich vlastných preferencií.

Dotazníkového prieskumu sa z výskumného súboru 33 žiakov, ktorí absolvovali experimentálny program na hodinách telesnej a športovej výchovy, zúčastnilo 29 žiakov. Dotazník nevyplnili 4 žiaci, a to z dôvodu absencie na poslednej hodine programového bloku. Dôvody neprítomnosti na tejto hodine sme nezisťovali, nakoľko to nebolo v našej kompetencii a po ukončení programu a zozbieraní vyplnených dotazníkov sme to považovali za irelevantné.

Obrázok 2: Pomer respondentov zúčastnených na dotazníkovom prieskume podľa pohlavia

Ako vyplýva z cieľov a metodiky práce, vo výskume sme sa zamerali na porovnanie zážitkového učenia a zistenie jeho preferencií v konfrontácii s ostatnými aktivitami, ktoré žiaci na hodinách telesnej výchovy vykonávajú. Pre overenie hypotézy H1 sme preto vzniknutú tabuľku rozdelili podľa jednotlivých ponúkaných aktivít a každú z nich sme osobitne porovnali so zážitkovým učením. Použili sme párový t-test, ktorý sa používa vtedy, ak na tých istých štatistických jednotkách sledujeme štatistický znak dvakrát, za zmenených podmienok. Takto sme testovali štatistickú hypotézu o rovnosti stredných hodnôt jednotlivých hodnotených aktivít a zážitkového učenia. Predpokladom použitia párového t-testu je však normalita rozdielov náhodných výberov, t. j. zistenie, či rozdiely medzi bodmi jednotlivých aktivít a zážitkového učenia pochádzajú z normálneho rozdelenia. Na overenie tohto predpokladu sme preto najprv použili Shapiro-Wilkov test, ktorý túto podmienku potvrdil, a teda sme na vyhodnotenie mohli použiť vyššie spomínaný párový t-test. Z výsledkov týchto vzájomných porovnaní podrobne uvádzame len párový t-test pre rovnosť stredných hodnôt atletiky a zážitkového učenia a párový t-test pre rovnosť stredných hodnôt gymnastiky a zážitkového učenia, a to z dôvodu ilustrácie, ako i relevantnosti pre výstupy z výskumu. Pri ostatných testoch uvádzame len výsledok samotnej analýzy.

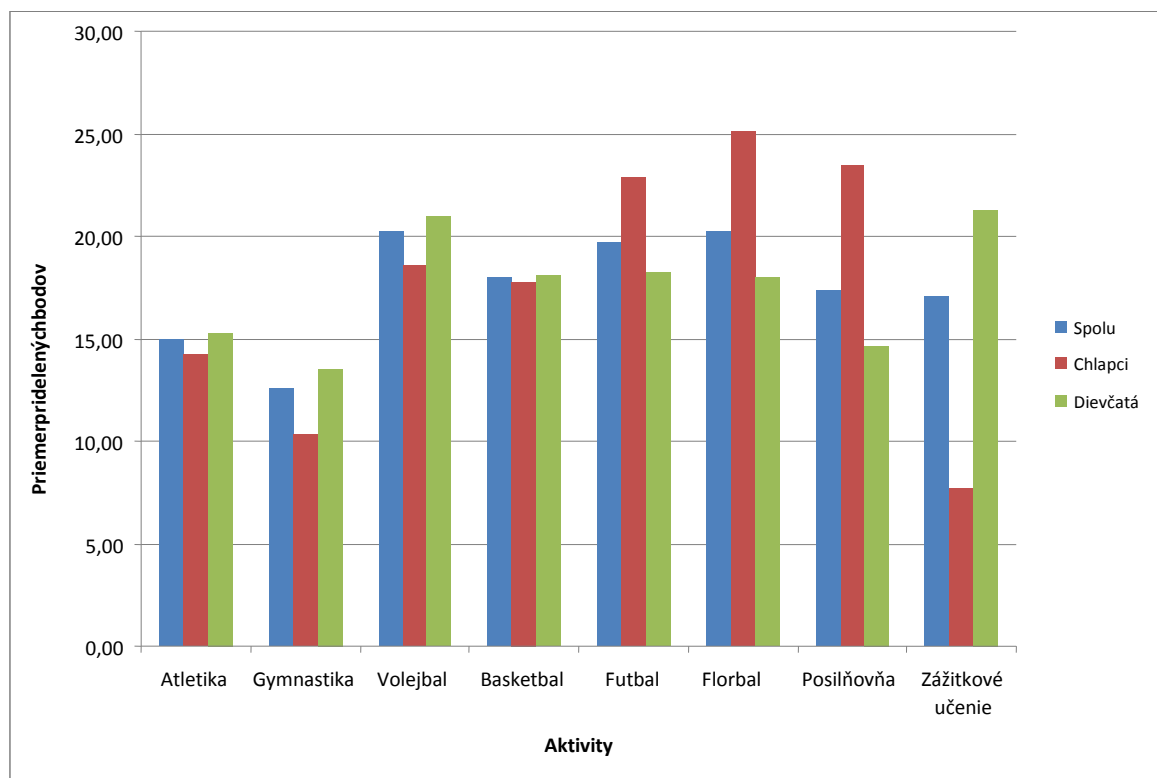
Výsledky a diskusia

Na vstupné dáta pre zistenie rovnosti stredných hodnôt atletiky a zážitkového učenia sme použili počty bodov, ktoré jednotliví žiaci podľa vlastných preferencií jednotlivým aktivitám pridelili.

Pre porovnanie týchto aktivít sme použili párový t-test, ktorý je implementovaný v programe MS Excel. Takto sme následne testovali rovnosť strednej hodnoty zážitkového učenia a volejbalu, basketbalu, futbalu, florbalu a posilňovania, kde nám výsledky párových t-testov nepoukázali na štatisticky významný rozdiel v stredných hodnotách týchto disciplín. Ako ďalej vyplýva z teoretického rozboru, v období adolescencie existujú medzi oboma pohlaviami, teda chlapcami a dievčatami, značné rozdiely, a to tak v oblasti biologickej, ako i psychickej. Adolescentné dievčatá nedávajú taký veľký dôraz na vlastnú identitu ako chlapci a taktiež sa skôr prezentujú snahou o kooperáciu, na rozdiel od chlapcov, ktorí sa v tomto vekovom období snažia svoju sociálnu pozíciu dosiahnuť skôr súperením.

Na základe týchto tvrdení sme overovali, či zaznamenáme rozdiely v preferencii jednotlivých porovnávaných aktivít medzi pohlaviami, teda medzi chlapcami a dievčatami.

Pri analyzovaní spracovaní dát v nás toto presvedčenie evokoval už samotný graf priemerov bodov za jednotlivé aktivity, ktorý zobrazuje tieto priemery osobitne u chlapcov a dievčat, ale zobrazuje aj celkový priemer všetkých respondentov. Z neho vyplýva rozdielne zameranie chlapcov a dievčat, kde chlapci na prvý pohľad preferujú viac florbal, posilňovanie a futbal, na rozdiel od dievčat, u ktorých vysoké hodnotenie získalo zážitkové učenie a obľúbenou preferenciou zostáva aj volejbal, ktorý je na hodinách telesnej a športovej výchovy u dievčat na školách asi najčastejšie využívanou činnosťou. Tieto hodnoty pozorujeme na obrázku 3, v grafe aritmetických priemerov pridelených bodov za jednotlivé aktivity.

Obrázok 3: Porovnanie aritmetických priemerov pridelených bodov za jednotlivé aktivity

Na overenie nášho predpokladu, že pohlavie má vplyv na preferencie nami porovnávaných jednotlivých aktivít, sme sa však neuspokojili s týmito vizuálnymi výsledkami zreteľnými na prvý pohľad, ale navyše sme na jeho podčiarknutie ešte použili chí-kvadrát test nezávislosti. Všetky získané body z jednotlivých aktivít sme zaznamenali do kontingenčnej tabuľky (tabuľka 1) a následne do tabuľky očakávaných početností (tabuľka 2). Funkcia „chitest“ nám v programe MS Excel umožnila vypočítať p-hodnotu, teda najmenšiu hladinu významnosti, na ktorej môžeme nulovú hypotézu zamietnuť.

Tabuľka 1 Kontingenčná tabuľka (empirických početností)

	Atle-tika	Gymnas-tika	Volej-bal	Basket-bal	Fut-bal	Flor-bal	Posil-ňovňa	Zážitkové učenie	Súčet
Chlapci	128	93	167	160	206	226	211	69	1260
Dievčatá	305	271	419	362	365	360	293	425	2800
Súčet	433	364	586	522	571	586	504	494	4060

Tabuľka 2 Tabuľka očakávaných početností

	Atle-tika	Gymnas-tika	Volej-bal	Basket-bal	Fut-bal	Flor-bal	Posil-ňovňa	Zážitkové učenie	Súčet
Chlapci	134,37	112,96	181,86	162	177,21	181,86	156,41	153,31	1260
Dievčatá	298,62	251,03	404,13	360	393,79	404,13	347,58	340,68	2800
Súčet	433	364	586	522	571	586	504	494	4060

Výsledok chí-kvadrát testu ukázal, že p-hodnota je $8,75291 \cdot 10^{-24}$, a teda na nami zvolenej 5%-nej hladine významnosti môžeme hypotézu o nezávislosti skúmaných štatistických znakov zamietnuť. Takto sme preukázali, že medzi preferenciou jednotlivých aktivít a pohlavím existuje štatisticky významná závislosť.

Toto zistenie je samo osebe dôležité, pre potreby nášho výskumu je však ešte dôležitejšie, že aj napriek tomu, že chlapcov je v triede síce menej, dokázali svojimi voľbami toto divergentné zameranie preukázať.

Ako prezentuje náš graf, u chlapcov sú v popredí florbal, ktorý je novou, atraktívnou disciplínou, posilňovňa, v ktorej môžu preukázať snahu o svoju individuálnu identitu a dominanciu, ako aj futbal, kde taktiež môžu dosiahnuť svoju sociálnu pozíciu súperením.

U dievčat je zase v popredí zážitkové učenie a volejbal. Ako vyplýva z cieľov zážitkovej pedagogiky, tá nepovažuje za dôležitú zameranosť na výkon a výkonnosť, ale rozvíja svojimi prostriedkami skôr sociálne kompetencie a zručnosti, ako napríklad kooperáciu, komunikáciu a iné. Podobne je na tom aj volejbal, kde sa len presnou, koordinovanou spoluprácou dá dopracovať k úspešnému výsledku. Na základe rozdielností ontogenetického vývoja usudzujeme, že aj tento fakt môže byť činiteľom, ktorý dievčatá v období adolescencie oproti chlapcom vyhľadávajú viac, a preto si myslíme, že aj na základe týchto diferenciácií dievčatá zážitkové učenie a volejbal preferujú viac ako chlapci.

Po zistení, že medzi preferenciou aktivít a pohlavím existuje štatistická závislosť, nás následne pre potvrdenie hypotézy H2 zaujímala rozdielnosť v preferencii zážitkového učenia medzi oboma pohlaviami, a teda či chlapci rovnako preferujú zážitkové učenie ako dievčatá.

Na základe nášho predpokladu, ktorý vychádzal z rozdielností ontogenetického vývoja v období adolescencie, sme stanovili štatistickú hypotézu, že dievčatá rovnako preferujú zážitkové učenie ako chlapci. Pre toto zistenie sme potrebovali vedieť, či majú obidva súbory rovnaký rozptyl, a to nám umožnilo použitie F-testu, ktorý na túto otázku umožňuje odpovedať. Vychádzali sme pritom z tabuľky 3, v ktorej porovnáваме získané body za zážitkové učenie u chlapcov a u dievčat.

Tabuľka 3 Dvojitýberový t-test s rovnosťou rozptylov

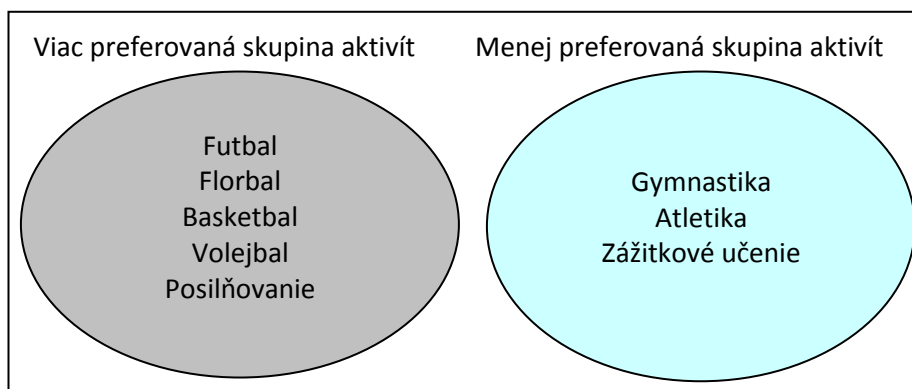
	Súbor 1	Súbor 2
Str. hodnota	7,6666667	21,25
Rozptyl	31,25	41,039
Rozdiel	27	
t Stat	-5,4797355	
P(T<=t) (1)	4,209E-06	
t krit (1)	1,7032884	
P(T<=t) (2)	8,417E-06	
t krit (2)	2,0518305	

Na podklade výstupnej tabuľky z programu Excel našu hypotézu o rovnosti stredných hodnôt zamietame na hladine významnosti 0,05, pretože testovacia štatistika t Stat < -t krit. Na základe testovacieho kritéria sme hypotézu zamietli, znamená to teda, že platí alternatívna hypotéza. Čiže sme štatisticky dokázali, že u dievčat je preferencia zážitkového učenia v priemere lepšia ako u chlapcov.

Po tomto overení sme sa napokon zamerali na hodnotenie zážitkového učenia z pohľadu jednotlivých pohlaví, teda ako veľmi preferujú zážitkové učenie osobitne chlapci a osobitne dievčatá.

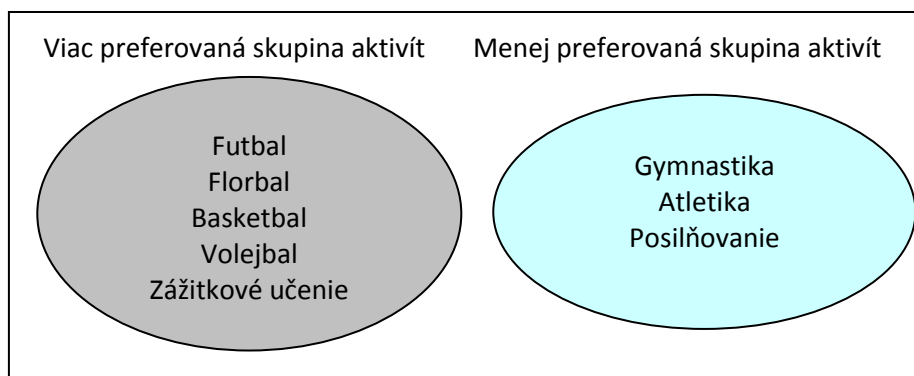
Postupovali sme rovnako ako v prípadoch, kde sme vyhodnocovali spoločné údaje párovými t-testami, len v tejto situácii sme testy robili osobitne pre chlapcov a dievčatá.

Takto sme postupne porovnali všetky aktivity u chlapcov so zážitkovým učením a zistili sme, že preferované výbery chlapcov vo vzťahu k zážitkovému učeniu môžeme rozdeliť do 2 skupín. V prvej, viac preferovanej skupine sú futbal, florbal, basketbal, volejbal a posilňovanie, ktoré chlapci preferujú v priemere rovnako. V druhej skupine sú gymnastika, atletika a zážitkové učenie, ktoré preferujú rovnako, v priemere však menej ako predchádzajúcu skupinu aktivít. Zážitkové učenie teda u chlapcov patrí do menej preferovanej skupiny. Ilustrujeme to na obrázku 4.

Obrázok 4: Rozdelenie aktivít do skupín podľa obľúbenosti u chlapcov

U dievčat sme použili rovnaký postup ako u chlapcov. Postupne sme porovnali všetky aktivity so zážitkovým učením a zistili sme, že aj u nich môžeme preferované aktivity rozdeliť do 2 skupín. V prvej skupine sú futbal, florbal, basketbal, volejbal a zážitkové učenie, z čoho vyplýva, že tieto štyri aktivity majú dievčatá v priemere rovnako rady. Druhú skupinu tvorí gymnastika, atletika a posilňovanie. Zážitkové učenie teda u dievčat patrí do viac preferovanej skupiny. Ilustrujeme to na obrázku 5.

Obrázok 5: Rozdelenie aktivít do skupín podľa obľúbenosti u dievčat

V porovnaní oboch súborov sme dospeli k takmer rovnakým výsledkom. Čo je zaujímavé, došlo k rozdeleniu preferovaných aktivít na 2 skupiny, viac a menej preferovaných, takmer s identickým rozdelením aktivít. Rozdiel je len v tom, že u chlapcov je posilňovanie vo viac preferovanej skupine a zážitkové učenie v menej preferovanej skupine, kým u dievčat je to presne naopak, vo viac preferovanej skupine je zážitkové učenie a v menej preferovanej je posilňovanie. Nezostáva nám preto len súhlasiť s tvrdeniami, že v období adolescencie existujú značné rozdiely medzi oboma pohlaviami, keď chlapci sa skôr orientujú na stránku fyzickú a dievčatá skôr na stránku psychickú.

Z uvedeného usudzujeme niekoľko zaujímavých zistení. Aj keď sme hypotézu H1 v našom výskume zamietli, neznamená to, že zážitkové učenie u žiakov výskumnej vzorky zaznamenalo neúspech. Práve naopak, žiaci podľa našich zistení preferujú všetky aktivity približne rovnako. Naším výskumom sme ďalej zistili, že ako u dievčat, tak aj chlapcov existuje zhoda, a to v tom, akým spôsobom preferujú jednotlivé aktivity na hodinách telesnej a športovej výchovy. Postrehli sme, že u oboch pohlaví sa všetky hodnotené aktivity delia na 2 oblasti, a to viac a menej obľúbenú. U chlapcov však patrí zážitkové učenie do menej obľúbenej skupiny ako u dievčat, ktoré zážitkové učenie radia do oblasti viac obľúbenej.

Jedným z dôležitých aspektov nášho experimentálneho činiteľa bola aj koedukovanosť hodín experimentálneho programu. Počas jeho realizácie sme nezaznamenali žiadne vážne nezhody medzi chlapcami a dievčatami podieľajúcimi sa na tomto programe. Skôr naopak, počiatočná hanblivosť a neistota bola pomocou racionálneho zaradenia jednotlivých hier postupne odstránená a žiaci sa spoločne podieľali na plnení jednotlivých hier tak, ako to ich cieľ vyžadoval. Myslíme si, že

implementovanie koedukovanej telesnej a športovej výchovy vôbec nie je v neprospech, ale naopak, môže mať pozitívny dopad na rozvoj a spoločné napredovanie triedy.

Výskum preukázal, že u žiakov existuje pozitívna motivácia k zážitkovému učeniu, keďže žiaci ho preferujú porovnateľne rovnako ako iné aktivity na hodinách telesnej a športovej výchovy. Na základe týchto zistení sme preto presvedčení o správnosti a oprávnenosti využívania zážitkovej pedagogiky na hodinách telesnej a športovej výchovy, keďže sú to aktivity, ktoré prispievajú ku kreovaniu osobnosti mladého človeka a jeho komplexnému rozvoju. A navyše, práve koedukovanosťou týchto hodín môžu žiaci sami k vlastnému rozvoju prispieť, a to tak, že v komplikovanom vývojovom období adolescencie, v ktorom obidve pohlavia prechádzajú rozličným vývojom a preferujú iné potreby, sa môžu navzájom ovplyvňovať a vychovávať.

Záver

Témou práce, z ktorej vyplýval jej cieľ, bolo porovnanie preferencií pohybových a športových aktivít žiakov, ktoré na hodinách telesnej a športovej výchovy vykonávajú, vo vzťahu k zážitkovému učeniu v prírodnom prostredí. Tento cieľ sa nám podarilo naplniť, a to konkrétne realizáciou nami navrhnutého programu, po ktorom žiaci vyplnili dotazníky zamerané na zistenie ich motivácie k zážitkovému učeniu, na základe ktorých disponujeme relevantnými údajmi umožňujúcimi nám túto problematiku objasniť. V tejto kapitole zo získaných výsledkov vyvodzujeme závery našej práce.

Pre potreby našej práce sme na začiatku stanovili 3 hypotézy. V hypotéze H1 sme predpokladali, že **zážitkové učenie bude patriť medzi viac preferované aktivity v rámci porovnávaných aktivít**. Pre overenie tejto hypotézy sme navzájom osobitne porovnali každú aktivitu so zážitkovým učením a zistili sme, že atletiku, volejbal, basketbal, futbal, florbal, posilňovanie a zážitkové učenie majú žiaci porovnateľne rovnako radi, pretože štatisticky sú v priemere všetky tieto aktivity rovnaké, nie sú medzi nimi významné štatistické rozdiely. Štatisticky významné rozdiely však existujú medzi gymnastikou a zážitkovým učením a na základe toho môžeme povedať, že gymnastiku majú žiaci v priemere menej radi ako zážitkové učenie. Nepodarilo sa nám teda preukázať, že by zážitkové učenie patrilo medzi viac preferované aktivity, pretože všetky aktivity, až na gymnastiku, žiaci preferujú v priemere rovnako. Na základe týchto zistení hypotézu H1 nemôže potvrdiť, a preto hypotézu H1 zamietame.

V hypotéze H2 sme na základe rozdielností jednotlivých pohlaví v období adolescencie, ktoré uvádzame v teoretickom rozbere, predpokladali, že **bude štatisticky významný rozdiel medzi pohlaviami pri preferencii zážitkového učenia v rámci všetkých porovnávaných aktivít**. Na základe priemerov bodov za jednotlivé aktivity a pomocou chí-kvadrát testu nezávislosti, ktorý stanovil p-hodnotu potrebnú pre toto overenie, sme zistili, že medzi preferenciou zážitkového učenia a pohlavím existuje štatisticky významná závislosť. Preto hypotézu H2 prijímame.

V hypotéze H3 sme taktiež na základe rozdielností v období adolescencie predpokladali, že **u chlapcov bude patriť zážitkové učenie k menej preferovaným aktivitám oproti dievčatám**. Tento predpoklad sme zisťovali na základe porovnávania rozptylov bodov zážitkového učenia u chlapcov a dievčat. Pomocou nich sme sa dopracovali k zisteniam, že u dievčat je preferencia zážitkového učenia v priemere lepšia ako u chlapcov. Naše výskumné zistenia nám umožňujú hypotézu H3 prijať.

Literatúra

- BABIAR, Martin. 2012. *Vplyv programu zážitkového učenia v prírodnom prostredí na rozvoj interpersonálnych vzťahov adolescentov*. [Dizertačná práca.] Banská Bystrica : FHV UMB, 2012. 145 s.
- BOROŠ, Július. 2001. *Základy sociálnej psychológie*. Bratislava : IRIS, 2001. 228 s. ISBN 80-89018-20-3
- ĎURIČ, Ladislav – BRATSKÁ, Mária. 1997. *Pedagogická psychológia*. Bratislava : SPN, 1997. 464 s. ISBN 80-08-02498-4
- HANUŠ, Radek – CHYTILOVÁ, Lenka. 2009. *Zážitkově pedagogické učení*. Praha : Grada, 2009. 192 s. ISBN 978-80-247-2816-2
- JIRÁSEK, Ivo. 2004. Vymezení pojmu zážitková pedagogika. In: *Gymnasion : časopis pro zážitkovou pedagogiku*, roč. I, 2004, č. 1, s. 6 – 15. ISSN 1214-603X

- KERLINGER, N. Fred. 1972. *Základy výzkumu chování*. Praha : Academia, 1972. 705 s.
- KIRCHNER, Jiří. 2009. *Psychologie prožitku a dobrodružství pro pedagogiku a psychoterapii*. Brno : Computer press, 2009. 138 s. ISBN 978-80-251-2562-5
- KOHOUTEK, Rudolf. 2000. *Základy psychologie osobnosti*. Brno : CERM, 2000. 266 s. ISBN 80-7204-156-8
- LOKŠOVÁ, Irena – LOKŠA, Jozef. 1999. *Pozornost, motivace, relaxace a tvořivost dětí ve škole*. Praha : Portál, 1999. 199 s. ISBN 80-7178-205-X
- MAZAL, Ferdinand. 2000. *Pohybové hry a hraní*. Olomouc : HANEX, 2000. 296 s. ISBN 80-85783-29-0
- NAKONEČNÝ, Milan. 1996. *Motivace lidského chování*. Praha : Academia, 1996. 270 s. ISBN 80-200-0592-7
- NEUMAN, Jan. 1998. *Dobrodružné hry a cvičení v přírodě*. Praha : Portál, 2000. 325 s. ISBN 80-7178-405-2
- NEUMAN, Jan et al. 1999. *Překážkové dráhy, lezecké stěny a výchova prožitkem*. Praha : Portál, 1999. 320 s. ISBN 80-7178-292-0
- NEUMAN, Jan. 2004. *Education and learning through outdoor activities*. Praha : Duha, 2004. 296 s. ISBN 80-903577-0-9
- PAŠKOVÁ, Lucia. 2008. *Výkonová motivácia*. Banská Bystrica : PF UMB, 2008. 93 s. ISBN 978-80-8083-623-8
- ROHNKE, Karl – BUTLER, Steve. 1995. *Quicksilver (Adventure Games, Initiative Problems, Trust Activities and a Guide to Effective Leadership)*. Iowa : Kendall/Hunt Publishing Company, 1995. 286 s. ISBN 978-0-7872-2103-4
- VÁGNEROVÁ, Marie. 2000. *Vývojová psychologie : dětství, dospělost, stáří*. Praha : Portál, 2000. 528 s. ISBN 80-7178-308-0
- ZELINA, Miron. 1996. Motivácia a aktivizácia žiakov na vyučovaní. In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 5, 1996, č. 6, s. 7.

Summary

In the paper we compared the preferences of motor and sport activities of pupils in a relation to outdoor experiential learning after a completion of an outdoor experiential education programme in the co-educated physical education classes. The main method used in the research was an experiment and a questionnaire on the basis of which we explored the pupils' preferences. The research showed that the pupils like all compared activities evenly in average, only the gymnastics is a less preferred activity. We can only confirm two out of three our hypotheses.

REGIONÁLNY ASPEKT V SÚČASNOM VYUČOVANÍ SLOVENSKEHO JAZYKA

A LITERATÚRY

THE REGIONAL ASPECT IN THE PRESENT TEACHING OF SLOVAK LANGUAGE AND LITERATURE

Róbert Borbély

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

1.1.10 odborová didaktika, 2. ročník, denná forma štúdia

robert.borbely@umb.sk

Školiteľ: **doc. PaedDr. Jozef Tatár, PhD. (jozef.tatar@umb.sk)**

Kľúčové slová

regionalizmus, globalizácia, regionálny aspekt, regionálna výchova, regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra, regionálne povedomie, regionálna identita, regionálny prvok vo vyučovaní slovenského jazyka a literatúry

Key words

regionalism, globalization, regional aspect, regional education, regional education and traditional folk culture, regional awareness, regional identity, regional element in the teaching of Slovak Language and Literature

Permanentne silnejúci integračný proces globalizujúcej sa Európy a sveta spôsobil v posledných desaťročiach viaceré zásadné zmeny celosvetového vývoja. Geopolitické spojenectvo vo zvýšenej miere akcentuje princípy plurality, rovnocennosti, zvyšuje sa mobilita národnostných menšín a prekračuje etnický chápaný pojem „národ“ (Urbanová, 2001). Pod vplyvom rapídneho rozvoja informačných a komunikačných technológií sa naše životné tempo ustavične zrýchľuje, mnohé informácie sa neprestajne menia. Všetko sa dostáva do pohybu, relativizujú a rúcajú sa viaceré známe istoty. Dochádza ku stretu hodnôt, priorít a trendov, kríze modelov a vzorov. Na povrch sa vynárajú otázky významu a identifikácie domova, identity (regionálnej, národnej, európskej, globálnej či etnickej), tradície a naberajú často na novej (aktualizovanej) platnosti. Postmoderný človek sa pomaly stráca v nesúrodnej spleti dojmov a prežitého v snahe neustáleho hľadania zmyslu a istôt v živote. V kríze hodnôt, občianskej skepse a chaotickosti doby sa utieka k módnosti aktuálnych prchavých trendov, no bez ich hlbšieho pochopenia a očakávaných výsledkov. Vzjomne sa konfrontujú a neraz i vyhrocujú vzťahy medzi takými entitami, ako sú kultúra verzus subkultúra, centrum vs. periféria, univerzálne (globálne) vs. partikulárne (individuálne), integrácia vs. svojbytnosť, vonkajšie vs. vnútorné atď. Základnou hybnou silou je tu však naďalej jednotlivec (slobodný občan), ktorý je organicky (kultúrne, fyzicky) zviazaný s určitou spoločnosťou, so štátom.

Predovšetkým globalizácia a jej často kontroverzné dôsledky zamerali pozornosť i na priebeh takého javu, akým je regionalizácia, regionalizmus. „Regio-problematika“ (*región, regionalizmus, regionalizácia, regionalistika...*) sa tak koncom minulého storočia stala pomerne živo diskutovanou a aktuálnou. **Regionalizmus** alebo tiež fragmentácia sfér ľudského života. Tento širokospektrálny fenomén má svoje korene v Európe, šíriť sa začal koncom 19. storočia z francúzskej proveniencie. Pôvodne označoval hnutie v Provencálsku, ktoré sa snažilo o väčšiu politickú, hospodársku a kultúrnu autonómiu v rámci silne centralizovanej štátnej moci ako dôsledok krízy absolutizmu. Dnes býva regionalizmus z kulturologického hľadiska zvyčajne definovaný ako myšlienkový konštrukt, ktorého zmyslom je zachovávanie, kultivovanie a rozvíjanie osobitých vlastností kultúry a hodnôt na území s významnými prvkami regionálnej alebo etnickej odlišnosti s cieľom upevňovať a prehlbovať kultúrno-spoločenskú a etnickú identitu (Damrosz, 1987), regionálne a národné povedomie. Ruka v ruke s priestorovou, časovou, axiologickou a kultúrno-spoločenskou lokalizáciou stojí v popredí aj existenciálna otázka – položená človeka v takejto obklopujúcej životnej realite. Ide predovšetkým o jeho prežívanie, vedomie, identitu, špecifický spôsob bytia. V popredí tak stoja dva aspekty – vonkajšia konkrétna ohraničenosť a vnútorný hodnotový rozmer.

Aj v „erózii sociálnej bázy“ (Skalková, 2000, s. 14) tak naďalej existujú hodnoty, ktoré pretrvávajú stáročia v istej kontinuitnej (nie však nemennej) podobe s presahom do prítomnosti. Sú to zvyky, obyčaje, tradície, kultúrne a spoločenské vzorce, historické udalosti a regióny so svojimi typickými prvkami, ktoré tvoria nezameniteľný charakter i slovenskej krajiny. Je to domov a jeho vnútorná realita, v ktorom často nachádzame stratenú stabilitu, vlastné útočisko, známe istoty a hodnoty, spájajúce sa s koreňmi nášho pôvodu. V dobe sociálno-politických globalizačných trendov sa črtá práve problematika špecifickej kultúry regiónov, etník a národov ako viac než aktuálna. Regionalizmus by sa tak mal stať nielen predmetom analýzy a vedeckého poznania, ale najmä neoddeliteľnou súčasťou cieľavedomej školskej výchovy a vzdelávania. Vychádza sa z predpokladu, že ak si žiak osvojí princípy vlastnej kultúry a prostredia, bude schopný porozumieť aj iným kultúram a viesť s nimi konštruktívny dialóg. Prirodzenou súčasťou našej existencie je teda aj potreba identifikovať sa s určitým sociálnym spoločenstvom. Človek je občanom nejakého štátu, hlási sa k národu, jazyku, etniku, náboženstvu. Rozvíjanie individuálnej príslušnosti sa uskutočňuje ruka v ruke s rozvojom lokálnych, regionálnych, národných, etnických či náboženských atribútov, ktoré tvoria jej organickú časť a bez prispenia ktorých by bola táto identita neúplná. Z kulturologického uhla nazerania identita nie je fixne determinovaná ako súčasť nášho vlastníctva, ale je emocionálne zaťažená (Barker, 2006). Intenzita jej prežívania, ako aj „zakorenenosti“ k svojmu najbližšiemu okoliu závisí od každého jednotlivca a ich charakter je tak bezpochyby dynamický. Na to, aby sme úplne pochopili samých seba, každý z nás musí pochopiť a reflektovať predovšetkým svoje psychologické a sociálne ukotvenie v rámci vlastnej špecifickej komunity a kultúry.

Výchova a vzdelávanie upriamené na nadobudnutie pozitívneho vzťahu k svojej vlasti, národu a ľudu nie sú v našej školskej teórii a praxi ničím novým. Už Komenský svojou zásadou postupnosti od jednoduchšieho k zložitejšiemu, bližšieho k vzdialenejšiemu upozorňoval na prvotné poznanie primárneho prostredia žiaka ako východiska pre ďalšie poznávanie. Hrdosť k svojej krajine prostredníctvom umeleckej literatúry ďalej pestovali i bernolákovci a štúrovci. Je v súlade so strategickými piliermi vzdelávania. Formálne bola deklarovaná viacerými vnútroštátnymi, európskymi či svetovými dokumentmi, zvlášť akcentovaná na pôde UNESCO a Rady Európy, v navrhovaných koncepciách vzdelávania na Slovensku a v štátnych programoch výchovy a vzdelávania. Vláda Slovenskej republiky sa zaviazala realizovať *Odporúčania na ochranu tradičnej kultúry a folklóru* a Generálnou konferenciou UNESCO bol schválený *Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva*, ako aj *Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov*. „Jednota v rôznorodosti“ s ústredným cieľom podpory rôznosti všetkých kultúr v Európe na pozadí „spoločného kultúrneho dedičstva“ v duchu veľkej „rodiny národov“ patrí k jednému zo základných princípov európskej integrácie (Maastrichtská zmluva o EÚ, Článok G). Ide o tzv. princíp „subsidiarity“, podľa ktorého zjednotená Európa nemá mať v duchu naznačeného podobu unitárneho štátu opierajúceho sa o pevné štruktúry. Súčasťou programu európskeho spoločenstva je práve uznanie inakosti a jej akceptácie. Spoločný celok je tak tvorený menšími samostatnými celkami, riadiacimi sa jednotnou normou pri zachovaní vlastných špecifik. Dôležitosť etnokultúrnych faktorov pri regionálnom rozvoji zdôrazňujú aj *Európska charta regionálneho plánovania* a *Európska charta regionálnej samosprávy*, ako aj *Charta spojených národov o posilňovaní úcty dieťaťa k rodičom, Deklarácia* a *Dohovor o právach dieťaťa*. Úcta k významu kultúrnej rozmanitosti sa tu považuje za základný predpoklad pre úplné realizovanie ľudských práv a základných slobôd, ktoré boli vyhlásené aj vo *Všeobecnej deklarácii ľudských práv*. V rámci slovenskej legislatívy podporujú rámcovo predmetnú problematiku aj *Ústava SR* a *Návrh zabezpečenia výučby vlastenectva, vrátane národných a kresťanských tradícií ako systém výučby*. „Úcta a hrdosť na vlastný národ a vzťah k vlasti sú atribúty vyspelého a aktívneho vzťahu k rodisku, domovu, štátu. Preto tento vzťah, morálny princíp, je potrebné formovať, usmerňovať a rozvíjať“, ako hovorí predmetný „Návrh“ (2009). Budovanie prináležitosti k vlastnému štátu a národu je teda potrebné kultivovať postupne od najbližšieho a najvlastnejšieho prostredia mladého človeka cez celonárodné až po nadnárodné štruktúry.

Je všeobecne známe, že región a jeho prvky, predstavujú významný formotvorný zdroj výchovy a vzdelávania, poskytujúci nové možnosti pretvárania tradičného vyučovania, no predovšetkým približujú život školy reálnemu svetu. Vhodným typom didaktickej komunikácie žiaka s regiónom (tzv. „regionálny“ alebo „domovedný“ princíp) je práve **regionálna výchova**, ktorá prostredníctvom živého

spektra zážitkov, skúseností, názorných artefaktov v dôverne známom prostredí otvára vzťahovú dimenziu žiaka k svojmu domovu, k jeho hodnotám a rozvíja estetické a vlastenecké cítenie. Regionálnu výchovu možno chápať „ako prostriedok nielen vlastivedného, ale aj prírodovedno-technického, jazykovedného, umenovedného, matematického vzdelávania a pohybovej výchovy, ktorého cieľom je prebudíť a rozvinúť vnímavý a citový vzťah jednotlivca ku krásam prírody a kvýsledkom tvorivej činnosti obyvateľov určitého územia, vymedzeného podľa konkrétnych kritérií“ (Čellárová, 2002, s. 12). Pri výchove zohráva práve významnú úlohu kontinuita princípov a trvácnosť hodnôt. Zachovávanie tradície, ochrana predchádzajúceho kultúrneho bohatstva, ako aj predvídanie ich budúceho uplatnenia a zohľadnenia potrieb aktuálnej doby patrí ku kľúčovým úlohám autentickej výchovy dnešnej školy. Nemožno teda stierať všetko predchádzajúce, naopak, je nevyhnutné nadviazať na pozitívne výsledky, ktoré sa stáročia rodili v jednotlivých národoch, regiónoch, mestách a vytvorili tak základ pre dnešnú európsku kultúru.

Regionalizmus je konceptom vysoko humánnym, opierajúcim sa o prirodzené prostredie človeka. Samotný človek je tu chápaný ako celistvá bytosť v jednote tela, citu a ducha. Jeho vlastná identita sa vníma ako bezprostredná súčasť edukácie. Obsahom vyučovania sa tak stáva aj vnímanie a chápanie vlastných pocitov a impulzov konania v závislosti od biografických a kultúrnych daností. Svoje východiská viaže na existencialistické a fenomenologické filozofické myšlienky a humanisticko-personologické teórie výchovy. V duchu **existencializmu** kladie pozornosť na konkrétneho človeka a jeho autentický svet. Otvára otázku všetkého pôvodného, ktoré pre nás môže mať význam i v súčasnosti. Umožňuje v neurčitej masovej identite nachádzať vlastnú a jedinečnú totožnosť, t. j. samého seba – spoznať svoj pôvod, hodnotu a pravý zmysel žitia. Pochopenie takejto limitovanosti človeka nám pomáha pochopiť potenciality človeka v procese rastu a nadobúdania vedomostí, zručností, spôsobilostí a schopností. Existencializmus je dobovou reakciou na vnútené všeobecné princípy, jednoliate masové normy a váhy; obranou pôvodnosti, individuality a pestrosti vo všetkých jej podobách. Vlastná bezprostredná skutočnosť je napokon tou istotou, ktorú nemožno (ani technicky!) manipulovať.

V oblasti skúmania prirodzeného sveta jedinca sa pohybuje aj **fenomenologická filozofia**, ktorá upozorňuje na skladbu a logiku jeho zložiek, „lebo tento svet je bohatou štruktúrou, ktorá sa prežíva v origináli – to znamená vníma, ale tiež sprítomňuje...“ (Patočka et. al., 1987, s. 39). Súbor štruktúr a jednotlivé „významové koreláty“ je preto nevyhnutné náležite rozložiť a „až tak sa vyjasní význam sveta“ (Patočka et. al., 1987, s. 39). „Rozložiť“ však neznamená, že sa pojednáva len o sume jednotlivín celku, ale práve o vedomí nekonečnej plurality perspektív, ktoré v konečnom dôsledku legitimizujú aj regionalistické tendencie. Fenomenologické učenie odmieta objektívnu realitu, ktorá je podľa neho len ďalšou z interpretácií realít a navrhuje návrat k veciam samotným, teda k prežívaniu nedeformovanému výkladom, čiže k tzv. jedinečným „fenoménum“. Ak vnímame jednotlivé regióny a ich charakter ako samotnú podstatu a objektívnym zovšeobecnením ich jedinečného a špecifického je to „globálne“, nachádzame v tejto teórii jasnú paralelu s regionalizačným úsilím, ktoré konečne hlása návrat k zdroju, základom bytia človeka, k jeho pôvodnej podstate v prirodzenom prostredí. Objektívne zákonitosti globalizovaného sveta tak utvárajú iba neosobný a odcudzený život, ktorý si podmaňuje prirodzený svet jednotlivca. Reálnou cestou k pochopeniu problematiky, pôvodu a zmyslu ľudskej existencie a obklopujúcej reality je zjavne odhalenie a popis tohto prirodzeného sveta vďaka jeho prežívaniu a poznaniu. Zakladateľ fenomenológie Edmund Husserl odmieta postupy objektívnej vedy, ktoré nám prirodzený životný svet iba zakrývajú. Všetky objektívne, ale i subjektívne predsudky a prvé dojmy navrhuje vylúčiť – „vyzátvorkovať“. Zostáva výhradne „čistá subjektivita“ vnímania okolitého sveta. Napokon tak zdôrazňuje aj subjektivismus a individuálny prístup k interpretácii vecí a javov objektívnej reality (Husserl, 2001).

Humanistické myslenie sa v pedagogickej praxi premieta i do **personalistického konštruktú**, postavenom na teórii, ktorá zdôrazňuje „slobodu žiaka, jeho záujmy a jeho vôľu učiť sa“ (Bertrand, 1998, s. 17). Jej opodstatnenie vo výchove a vzdelávaní sa osobitne verifikuje v aktuálnych spoločenských podmienkach takmer programovej uniformity prístupov. Akceptácia rovnakých limitov a požiadaviek by znamenala krok späť k tradičnej teórii edukácie spred roku 1989, založenej na direktívnom riadení v duchu sovietskeho modelu „jednotnej školy“. Naopak koncepčným

uplatňovaním regionálnych prvkov prispievame k individualizácii vyučovania s akcentom na žiaka a jemu blízke a známe prostredie, v ktorom sa sebarealizuje a ktoré poznáva, pretvára a hodnotí. Spoločným prepojením personalistickej teórie edukácie a hlbšieho pochopenia regionalistických tendencií tak dosahujeme výhodnú súhru v znamení multikulturalizmu, t. j., aby to individuálne, osobitě vo vzťahu k ďalšej osobe neevokovalo len čosi „cudzie“, ale skôr „iné“, resp. „druhé“ alebo „tretie“ (Martinek, 2007). „Iné“ je v tomto prípade chápané v zmysle fenomenológie E. Lévinasa ako „pôvodné“ či ako „počiatková výnimka z určitého radu“ (Lévinas, 1982). **Multikultúrna výchova** je teda zameraná na rozvoj poznania rozličných tradičných aj nových kultúr, akceptáciu kultúrnej rozmanitosti a rozvoj tolerance, rešpektu vo vzťahu ku kultúrnej odlišnosti. Z nášho uhla pohľadu tu hrá dôležitú rolu spoznávanie vlastnej, ako aj inej kultúry, ich histórie, zvykov a tradícií v záujme rovnocennej komunikácie a spolupráce medzi národnosťami a etnikami.

Rozvoj osobnosti človeka je však potrebné dávať do súvisu i s okolitou realitou (prostredie a spoločensko-historické skúsenosti ľudstva) a societou (blízkymi ľuďmi), na pozadí ktorých má možnosť plnohodnotne žiť, realizovať svoje individuálne „ja“ a ktoré ho istým spôsobom spoluurčujú (**sociokonštruktivizmus**). Uvedené konštatovanie akcentuje potrebu prepojenia a nevyhnutnej nadväznosti sociálnej, inštitucionálnej a personálnej roviny. Žiak svoje prostredie dobre pozná, rozumie jeho prejavom, imituje zaužívané koncepty a orientuje sa v jeho kontexte. Vyučovanie sa tak odohráva v jedinečných situáciách na vyváženom podklade osobnej a spoločnej biografie. Kľúčovú úlohu však stále zohráva žiak a jeho osobitá identita. Svoje poznatky si sám konštruuje v interakcii so svojím okolím. Učenie sa preto stáva individuálnym procesom vlastného objavovania, (re)konštruovania poznatkov, postojov, hodnôt a spôsobilostí na základe subjektívnej skúsenosti žiaka v spolupráci s ostatnými spolužiakmi či významnými osobnosťami obce s väčšou sociokultúrnou skúsenosťou. Poznanie nadobúda zmysel v závislosti na situáciách, ktoré prežil, a tiež na informáciách, ktorými disponuje. A práve tieto sú vo výraznej miere ovplyvnené kultúrou, z ktorej sám pochádza. Žiaci by tak mali aktívnym prístupom poznatky i o svojom vlastnom regióne konštruktivisticky vyhľadávať, kriticky hodnotiť, objavovať a riešením problémových úloh sami, na základe vlastných subjektívnych zistení a skúseností, tvoriť a dopĺňať (individualizácia výučby). Ide najmä o jedinečnú regionálnu kultúrnu tradíciu, jazykové a zvykové zvláštnosti, svojrázny miestny štýl života a typickú atmosféru, osobitě námety a motívy; charakteristickú úroveň a spôsob myslenia, prejavu, citu, prežívania. Týmto spôsobom si paralelne osvojujú aj systém kultúrnych vzorcov, tradícií a hodnôt, ktoré dané spoločenstvo uznáva a ktoré sa jednako stávajú limitom i normami pre ich názory, postoje a správanie. Miera implementácie prvkov prirodzeného prostredia žiaka a jeho kultúry závisí predovšetkým od edukačného systému a podmienok príslušnej školy.

Na základe *Výskumu vlasteneckej a štátoobčianskej výchovy na základných školách* (1) vykonanom Ministerstvom školstva Slovenskej republiky (1996) bolo zistené, že vyučovací predmet **slovenský jazyk a literatúra** zastupuje až 76 percent vplyvu na vlastenecké čítanie žiaka (pre porovnanie: dejepis – 56 %, občianska výchova – 42 % atď.). Práve zmyslom vyučovania slovenského jazyka a literatúry je viesť žiakov k pochopeniu duchovného života vlastného národa a následne k uvedomeniu jazykovej a kultúrnej pestrosti v rámci Európy a sveta (multikultúrne prostredie). Samotný materinský jazyk je súčasťou nehmotného kultúrneho dedičstva a predstavuje významný identifikačný znak a duchovnú hodnotu všetkých Slovákov. V systéme vzdelávania má centrálnu postavenie, keďže vytvára aj základ (zručnosti, postoje, kompetencie) pre zvládnutie ďalších vyučovacích predmetov. Nerozvíja len čiastkové schopnosti a niektoré záujmové oblasti, ale postihuje harmonicky celú osobnosť človeka. Je nástrojom na poznávanie, vyjadrovanie myšlienok a vôľových postojov, pocitov a nálad, umožňuje dorozumievanie a pomáha vnímať hodnotu umeleckých diel (2). Významne sa tak podieľa na exemplárnom premostení školskej výchovy a vzdelávania s praktickým životom a jeho realitou (nevyhnutné spojenie – teória a prax).

Domnievame sa, že práve slovenský jazyk a literatúra umožňuje tým najprirodzenejším spôsobom vnášanie regionálneho aspektu do priameho výchovno-vzdelávacieho procesu – od ústnej ľudovej slovesnosti a jej výrazových prostriedkov, cez tvorivú slohovú prácu s lokálnymi prvkami až po jazykové analýzy a komunikačné využitie regionálnych textov. Prostredníctvom všetkých troch zložiek (jazykovej, komunikačno-slohovej a literárnej) sa tu súčasne črtá ich veľmi výhodná integračná perspektíva. Teda plynulé prechody práce s jazykovým materiálom z časti literatúry do materinského

jazyka a naopak. Na vyučovacích hodinách tak dochádza ku komplexnému riešeniu úloh a k prepojeniu myslenia, intuície a zmyslového vnímania do jedného kompaktného celku. Práve vďaka známej skutočnosti, že dieťa nastupuje do školy už s čiastočne osvojenou jazykovou spôsobilosťou z rodiny či s vlastnými skúsenosťami a znalosťami z najbližšieho okolia, je potrebné a nutné tieto predispozície patrične pedagogicko-didakticky využiť a pozitívne ďalej, o nové aspekty, rozvíjať. Najbližšie okolie tu dokázateľne zohráva nenahraditeľnú úlohu základného zdroja vplyvu na rozvoj mladého človeka (postoje, hodnoty, vzorce správania). Do popredia sa tak má dostať žiak (človek) – neizolovaný od podstaty svojej osobnosti a prostredia v duchu humanistickej výchovy a vzdelávania, čím sa zvýši i životaschopnosť a efektivita výučby.

V súčasnosti má vyučovanie regionálneho aspektu v duchu regionalizmu jednoznačne integračný charakter. Obsahom regionálnej výchovy je tak celok stmelujúci poznatky viacerých vedných disciplín – histórie, etnografie, geografie, prírodovedy, jazykovedy, techniky, environmentalistiky a i. Tie sú v jej rámci navzájom nezastupiteľné. Celostný (holistický) prístup výhodne realizujeme vo vyučovaní jazyka, literatúry a komunikácie i prostredníctvom interdisciplinárnej prierezovej tematiky – **Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra**. Tá dokáže v spojení s integrovaným tematickým vyučovaním, novšie *mozgovokompatibilným učením* (3), obsahovo a metodicky ponúknuť efektívnejší, tvorivejší a osobnostne celostnejší výchovno-vyučovací proces v rámci jedinečnej triády: región – žiak – škola. Vďaka nadpredmetovej povahe sa nám ozrejmuje pozícia, zmysel a fungovanie nadobudnutých globálnych poznatkov, skúseností alebo odpozorovaných zákonitostí s obohatením o špecifické lokálne a regionálne podmienky či potreby. Takáto perspektíva rešpektuje metodický sled od všeobecného cez predmetové a vnútropredmetové až k nadpredmetovému. Kardinálnou požiadavkou sa tak stáva aj „funkčné a tvorivé prepojenie učiva s prostredím a vôbec so životnou praxou“ (Ligoš, 2009, s. 97) – regionálny prístup k vyučovacej látke, t. j. aby sa žiaci učili „svetové“ a „národné“ v súvislosti s „miestnym“. Hlavným cieľom je pritom pestovanie jasného regionálneho, národného a svetového kultúrneho povedomia a myslenia. Žiaci si rozvíjajú pozitívne cítenie ku krásam svojho regiónu, k prírode, staviteľstvu, ľudovému umeniu a spoznávajú hodnotné kultúrne dedičstvo našich predkov. Vo výučbe tak sledujeme nielen kognitívny (vedomosti, zbehlость, vnímanie, pamäť, myslenie a tvorivosť) rozvoj žiackej osobnosti, ale aj jeho nonkognitívny – emocionálny, etický či axiologický a estetický rast. Výsledkom teda nie je iba dávno prežitá tradičné faktografické osvojenie si a reprodukovanie poznatkov o jazyku, literatúre, komunikácii a slohu, v snahe vychovať tzv. „kultúru teoretických expertov“. Naopak, orientáciou na vlastenecké hodnoty a „vyššie“ city formovať rozvinuté zdravé, kultivované a rozhladené vedomie a myslenie v znamení kultúry uvedomeného, všestranného či iniciatívneho vzdelávania. Relevantné sú takisto vzťahové dimenzie medzi osvojením si takýchto poznatkov a kompetencií so schopnosťou a spôsobilosťou ich uplatnenia v osobnom, rodinnom, pracovnom a občianskom živote vo svojej komunite (4). Bez širších priestorových, časových, sociálnych a kultúrnych znalostí miestnych reálií a pomerov (aktualizované formy vzdelávania a výchovy), sa bezpochyby zužuje aktívna uplatniteľnosť (občianska kompetencia) samotného absolventa vzdelávania a výchovy v spoločensko-kultúrnom a pracovnom prostredí. Regionálna a vlastenecká výchova, v duchu regionálnej a národnej hrdosti, by mala v kontexte európanstva a multikulturalizmu v sebe zahŕňať tieto základné úrovne: svoju vlasť (domov) – zažívať, pozorovať, opisovať, chápať, vysvetľovať a prezentovať; vlastenecky sa správať a konať. Medzi najdôležitejšie uplatňované predsavzatia v pestovaní vzťahov žiak – región možno zaradiť:

- spoznávanie, propagovanie, zaradenie a šírenie dejinných a prírodných zaujímavostí mesta a bezprostredného okolia, ako aj života a práce miestnych ľudí,
- poznanie, zachovávanie a rozvíjanie ľudových tradícií regiónu,
- stotožnenie sa a tvorba pozitívnych väzieb s vlastnou obcou a regiónom,
- rozvíjanie citu pre krásu každodenných vecí svojho bezprostredného okolia,
- angažovaný záujem žiakov o život miestnej spoločnosti.

Pri zohľadňovaní regionálnych a miestnych špecifik, na hodinách slovenského jazyka a literatúry, je potrebné sa riadiť prirodzenou a logicky zdôvodniteľnou implementáciou, využitie takýchto prvkov v žiadnom prípade nepreceňovať, nepredimenzovávať a nenáležite neglorifikovať.

Regionálne súvislosti by sa síce nemali stať povinným učivom, ale nepochybne samozrejmom súčasťou výučby. Mali by s prispením sebe vlastnej variability vyplynúť implicitne, takmer spontánne a postupne (zo strany žiaka nepochybne áno, zo strany učiteľa sú citlivo a vedome nasadené) z jednotlivých výchovno-vzdelávacích situácií. Ich optimálne využitie je prevažne aktualizčné, konkretizačné a ilustračné. Aplikácia takýchto prvkov do vyučovacieho procesu však nesmie byť isto náhodná, improvizovaná a nesystematická, ale, naopak, koncepcná, cieľavedomá a posilnená o vhodné didaktické metódy a organizačné formy práce. Uplatňované pedagogické postupy by mali byť účelné, orientované na aktívnu (ľudskú) účasť žiakov s atribútmi skúsenostného, činnostného a zážitkového vyučovania. Učiteľ by mal dôkladne poznať región svojho pôsobiska, aktívne a intuitívne o ňom zhromaždiť rozmanité materiály či podnety, výskumom získané poznatky následne vhodne premietnuť do školského programu vzdelávania a do tematických výchovno-vzdelávacích plánov. Takáto práca je nepochybne náročná a vyžaduje si sústavné zvyšovanie a rozvíjanie i vlastných znalostí. Zdanlivo jednoduchá realita všedného dňa, prosté historické skutočnosti a materiály miestneho charakteru sa však v podaní skúseného pedagóga musia razom stať účinným stimulátorom výchovno-vzdelávacej činnosti. Regionálne osobitosti by mali byť priamym obohatením vyučovacej tematiky a poskytnúť, z hľadiska komplexnosti, významné reálie z lokálneho pohľadu nazerania. Pridanou hodnotou sú tak popri povinných gramatických, slohových a literárnych poznatkoch zaujímavé a pútavé informácie z najbližšieho okolia, ktoré si žiaci spoločne zopakujú alebo nanovo osvoja. Žiaci by mali poznatky o svojom regióne vyhľadávať, kriticky hodnotiť, objavovať a riešením problémových a projektových úloh sami tvoriť a dopĺňať. Každý má možnosť zapájať sa do diskusie a objasňovať vlastné fakty, postrehy a skúsenosti o veciach, ktoré sám empiricky dôverne pozná. Je preto nevyhnutné utvoriť také autentické situačné podmienky, aby každý žiak reagoval vlastným bezprostredným cítením, prežívaním a konaním. Platnosť tu nadobúda jednoduchá rovnica – každý učí každého a každý sa učí od každého (a to vrátane učiteľa). Sám žiak a ním prežívaná a vnímaná realita sa stávajú aktérmi vyučovania, ktorého produktom je individuálne skonštruovaný poznatok. Takto osvojené poznatky sa stávajú trvalejšími a majú hlbšie pamäťové a emocionálne základy. Správne využité miestne reálie a tradície sú tak bezpochyby silným výchovným prostriedkom. Aktivizáciou známych a blízkych poznatkov o živote a kultúre istého prostredia je preto možné vypestovať stabilný záujem aj o širšie dianie – národné a svetové (neodsudzovať teda ani jedno, ani druhé). Rozsah požadovaných údajov o svojom meste a okolí musí prirodzene zodpovedať veku primeranej rozumovej a skúsenostnej úrovni žiakov. Takmer každý tematický okruh materinského jazyka a literatúry obsahuje početné témy a tematické možnosti zamerané na bezprostredné prostredie žiakov. Využitie regionálneho a lokálneho potenciálu v školskej praxi vychádza zo základných didaktických zásad vytvorenia optimálnych podmienok pre výchovno-vyučovaciu činnosť, ide predovšetkým o tieto: zásada spojenia školy so životom, zásada názornosti a zásada sústavnosti a postupnosti. V príprave vyučovacích modelov staviame do popredia najmä kombinované metodologické postupy: komunikatívno-zážitkový, problémovo-tvorivý, interpretačno-analytický a korelačno-integračný metodický konštrukt.

Za ťažisko regionálne sústredenej podoby vyučovania považujeme predovšetkým **literárnu výchovu**. To vyplýva už zo samotnej podstaty regionálnej výchovy a ľudovej kultúry, ktorá vyrastá jednou časťou svojej existencie z ľudovej slovesnosti a tradícií, zvykov predchádzajúcich generácií. Literatúra prispieva k snahe decentralizovať – objavovať špecifické a originálne podoby v jednotlivých regiónoch. Je formou spoločenského vedomia, „sprostredkúva históriu sveta, národa, spoločnosti, tradície a život v neustálej premene“ (Pršová, 2010, s. 7). Znalosť konkrétnych miest znamenala v tvorbe mnohých spisovateľov výrazný inšpiračný zdroj. Ich existenciálny základ sa následne ocital v samotných dielach ako odraz reálneho životného priestoru alebo ako žetateľný utopický svet. Takmer zakaždým bol plný bohatej palety spomienok, hlbokých emócií a citov z vnímania okolitého života. Navyše regionálne literárne dielo často prezentovalo vybrané prostredie omnoho presnejšie a s väčšou výpovednou hodnotou ako ktorýkoľvek historický alebo sociologický text.

Literárny text nadobúda na hodinách literatúry meritórnu povahu – objektu, prostriedku a cieľa literárno-estetické komunikácie súčasne. Sprostredkúva určité významy, ktoré sú obsiahnuté v jeho znakovej výstavbe, a odkazuje nielen na obsah literárneho diela, ale má predpoklady ponúknuť i širší výklad konkrétnej témy v jej konkrétnom sociálnom a kultúrnom kontexte. Je teda výsledkom

stretu jazykového materiálu a kultúrno-historického kontextu. Región a jeho prvky sú prítomné takmer v každom literárnom diele, ktoré vychádza z istého prostredia, vyjadruje ho a vypovedá o ňom (Obert, 1988). Rozhodujúcu úlohu tu však zohráva individuálne „zvýznamňovanie“ literárneho textu v zmysle kľúčových interpersonálnych a občianskych kompetencií (Lisabon, 2000). Mnohé vlastnosti slovesnej práce dokážeme lepšie pochopiť, ak sa opierame o vlastnú životnú skúsenosť, o „plastickejšiu“ znalosť prírodných a kultúrno-spoločenských relácií (mimoliterárny priestor interpretácie). Primárnym cieľom literárnej výchovy, vychádzajúc zo Štátneho vzdelávacieho programu (ŠVP), je rozvoj schopnosti žiaka poznávať svet a zmocňovať sa ho za pomoci esteticko-umeleckých prostriedkov. To je prirodzene najjednoduchšie a najúčinnnejšie realizovateľné, ak začneme v prvom rade od známeho a blízkeho prostredia – bydliska, rodného kraja, cez menej známe až k absolútne neznámemu, vzdialenému. Navyše osobnostne blízky obsah pôsobí na čitateľa omnoho intenzívnejšie a vzrušivejšie. Žiaci tak prvotne porozumejú životu bezprostredne okolo seba (sociokultúrne podmienky a prírodné prostredie), osvoja si jeho hodnoty a dôkladnejšie spoznajú samých seba (pôvod, postavenie, zmysel existencie, vlastné možnosti, perspektívy). Popri estetickú funkciu nesie takmer každé literárne dielo so sebou i svoju lokálnu či regionálnu hodnotu. Ide najmä o jedinečnú regionálnu kultúrnu tradíciu, jazykové a zvykové zvláštnosti, svojrázny miestny štýl života a typickú atmosféru, osobité námety a motívy; charakteristickú úroveň a spôsob myslenia, prejavu, citu, prežívania. Vďaka regionálnym autorom sa mnohokrát dozvedáme o menej známych a zabudnutých miestach, krajových hodnotách a vnútornom prežívaní atmosféry toho-ktorého životného priestoru. Všetky literárne činnosti by preto mali smerovať práve k aktívnemu estetickému cíteniu, zmyslovému vnímaniu, emocionálnemu prežívaniu a racionálnemu uvedomeniu si týchto priestorovo bezprostredných kvalít. Výnimočné postavenie literatúry pramení ďalej i z možností uplatnenia umeleckých textov (aj z pohľadu regionálnych parametrov) v ostatných zložkách SJL. Tie podporujú obsahovú a formálnu rôznorodosť, vďaka čomu prispievajú aj k rozvíjaniu kritického myslenia. Ich tematické zameranie, v nadväznosti na komunikačné situácie, otvára špecifické možnosti uvádzania formatívnych procesov predmetu do školskej praxe.

Pri voľbe autorov a diel s regionálnymi prvkami vyberáme také východiskové práce, ktoré vykazujú príznačné črty daného regiónu (nielen však tvorba z regiónu, ale i o regióne) a sú ideovo a kultúrne cennými ukážkami. Neobmedzujeme sa len na tematickú zložku diela a biografické spojenosti regiónu s autorom. Zásadnými úvahami v súvislosti s regionálnou tvorbou sa stávajú: funkčný význam diela v rámci regiónu a takisto jeho prípadný presah do národnej literatúry, bytostná väzba autor – región – dielo, vplyv autora na región, podiel autora na rozvoji literatúry v regióne, účinok prostredia na autora a jeho tvorbu atď. Relevantnou kategóriou je aj samotný okruh čitateľov, ich vlastná percepcia a konečne prijatie diela v kruhu spoločnosti. Napokon, „každé literárne dielo niečo komunikuje, niečo hovorí o svete, o autorovi, niečo očakáva od príjemcu“ (Obert, 1993, s. 5). Zaradenie literárneho textu, viažuceho sa k istému miestu, je v súčasnom žánrovo-tematickom koncepte vyučovania literatúry aj výhodným aktualizácnym prostriedkom prepojenia všeobecného – národného, azda vecnejšieho a konkrétneho – lokálneho, emocionálnejšieho. Popri riešení literárnovedných otázok sa tu rovnako ponúka príležitosť na riešenie rozmanitých životných otázok (estetické osvojenie reality) na základe popudu domáceho literárneho diela v špecifickom miestnom ovzduší. Predsa len, každé literárne dielo je čisto subjektívnym autorským počínom s vlastným pohľadom na svet – človeka, spoločnosť a dejiny. Jeho čítaním si tento svet osvojujeme. Umenie, a teda i literatúru nevynímajúc, umožňuje prostredníctvom množstva spomienok, reflexií a úvah vytvárať prirodzené (nielen topografické, sociálne a historické) a konkrétne regióny v znamení regionalizmu „pocitu“ alebo „duše“. Práve literárna poznatková a expresívna báza, navyše podporená intímny priestorom, je živnou pôdou k zamysleniu sa nad vlastným životom, jeho hodnotami a miestom samotného žiaka v ňom. Žiaci sa zaoberajú spisovateľmi a kultúrny dejateľmi regionálneho a lokálneho charakteru, komparujú vzťahovú dimenziu národných a regionálnych autorov a ich literárnych prác, interpretujú a hodnotia literárne dielo na pozadí miestnych či regionálnych reálií, poznávajú a vecne kritizujú hodnoty ľudových tradícií (zvykoslovie, tradičné sviatky...) a ich význam i pre dnešný život, objavujú a prežívajú regionálne/miestne osobitosti života a diela autora na školskej exkurzii a pod.

Využívanie regionálnych momentov sa takisto veľmi pozitívne vyskytuje

v produktívnej **slohovej výchove** žiakov pri uplatňovaní komunikačno-poznávacieho princípu vyučovania. Vyznačuje sa produkciou vlastných jazykových (ústnych a písomných) prejavov, resp. originálnym nadväzovaním na už existujúce komunikáty. Žiaci individualizovane reflektujú seba a blízky okolitý svet – relevantné javy a veci, ktoré dobre poznajú a dokážu o nich bez zaváhania hovoriť či písať. Takéto práce sa stávajú priamejšie, osobnejšie, myšlienково a citovo bezprostrednejšie (vlastný vnútorný stav a postoj). Stačí pritom len „drobný“ regionálny podnet či príťažlivá aktuálna téma. Súčasne sa práve v slohu výraznejšie formujú medzipredmetové vzťahy rozširovaním oblasti vecného, a tým aj slovnej zásoby žiakov. K obľúbeným námetom pre slohový výcvik s prvkami regiónu a obce patria: opisy obce a jej inakostí, fabulácie zo života rodiny v danom kraji, fantazijné cesty do budúcnosti svojho rodiska, rozprávania podľa obrázka a série obrázkov s regionálnym impulzom, charakteristiky významných rodákov a osobností obce, divadelné vystúpenia, tvorba video- a audionahrávok či asociačné cvičenia na vybraný historický predmet. V tvorivom reprodukčnom slohu sa zas rozvíja kultivované vedomie o známych a poznaných skutočnostiach (témach) okolitého reálneho sveta žiaka, navodzuje sa k nim adekvátne konanie v úzkej spätosti s reálnym životom – rolové a inscenačné hry, dramatizácia na základe predlohy (najmä literárnej, výtvarnej, dramatickej), voľné improvizácie, tvorba scenára a dramatizované zobrazenie konkrétnych situácií na podnety z prostredia (práca s objektmi, kostýmom, rekvizitami a priestorom) atď. Prostredníctvom zapojenia verbálnej a neverbálnej komunikácie ide navyše o rozvíjanie sociálnych zručností na základe simulovaných situácií vybraného úseku (lokálnej a regionálnej) životnej reality. Pri voľbe tém je prirodzene potrebné prihliadať na ich ideovú oporu v žiackych skúsenostiach a vedomostiach, pútavosť, jasné a jednoznačné vymedzenie či primeranú náročnosť.

I v **jazykovej** (gramaticko-pravopisnej) **zložke** predmetu nachádzame uplatnenie lokálnych súčastí učiva. V tejto rovine je zaujímavé sledovanie štylistických rozdielov (ale aj viazaností) medzi pomenovaniami spisovného jazyka a jeho regionálnymi varietami (diferencované uplatňovanie foriem národného jazyka) či využitie onomastických materiálov (miestne pomenovania, názvy častí chotára a i.) a rozvíjanie aj lokálne orientovanej slovnej zásoby (názvy predmetov tradičnej ľudovej kultúry, geografické a historické názvy a pod., ako aj rozličné väzby a slovné spojenia týchto slov). Práve vlastné mená, pomenúvajúce jedinečné jednotliviny, sú úzko späté so spoločensko-komunikačnými vzťahmi každého subjektu danej society. Každé meno istým spôsobom charakterizuje vybrané miesto a je reprezentantom jeho reality. Svojou jazykovou ustálenosťou, geograficky (kultúrne) konkrétnym konotačným potenciálom a špecifickým regionálnym zafarbením pôsobí aj ako výhodný materiál na aplikáciu teoretických vedomostí z rôznych jazykovedných rovín. Najmä živé mená sa vyznačujú rozmanitosťou (nárečové podoby) a užším spoločenským – miestnym alebo krajovým úzom. Žiaci tak hlbšie poznávajú národný jazyk, jeho vývoj a územné zvláštnosti. Práca s propriami je aj značným motivujúcim prvkom na vyučovaní, vyvolávajúcím záujem o svoj vlastný pôvod. Je nepochybne zaujímavé vydať sa po stopách rozličných pomenovaní, ktoré nás často denno-denne obklopujú, sami ich tvoríme a máme ich celkom prirodzene vo svojej aktívnej slovnej zásobe; pátrať po dôvodoch, príčinách, všetkých okolnostiach, podmienkach a predpokladoch ich vzniku. Okrem ortografickej roviny sa tu otvára priestor aj pre širšie ozrejenie kľúčových funkcií, vlastností a vzťahov jednotlivých prvkov ďalších jazykových rovín, ako i mnohých oblastí života. Žiaci terénnym výskumom zhromažďujú regionálny inventár – miestne a obecné názviská (motivácia, etymológia a vývin pomenovania obce, miestnych a chotárných útvarov či rodného priezviska alebo prezývkového obyvateľského mena, lokálne literárny atď.), podoby ľudovej slovesnosti (piesne, básne, porekadlá, pranostiky, rečňovanky, frazeologické jednotky, dialekty), regionálne a lokálne osobitosti vo fonetike, fonológii, morfológii či v syntaxi. Celkom nenápadne a jednoducho možno regionálne zaujímavosti zapojiť tiež do precvičovania gramatického učiva (určovanie slovných druhov alebo viet a ich vlastností, vetných skladov, písanie diktátu a pod.). Žiaci dostávajú možnosť nenásilnou formou vstúpiť do regionálnych súvislostí prostredníctvom reálnych (nie umelých učebnicových) textov zo života vlastnej obce, mesta. Navyše sa tu otvára priestor pre využitie trojzložkovej jednoty v stanovení integrovaných úloh, napríklad: zdefinovanie literárnych ukážok – autor, dielo, téma a i., vymedzenie slohového postupu a útvaru, určenie gramatických kategórií a ďalších slovesných poznatkov. Naliehavejšou a opodstatnenejšou funkciou jazyka je však najmä

jeho spätosť s ozajstnými situáciami a potrebami každodennej reality. Žiaci by mali nadobudnúť také jazykové kompetencie a spôsobilosti, ktoré im umožnia riešiť špecifické požiadavky, úlohy a problémy privátneho a spoločenského charakteru (úradná a súkromná administratívna korešpondencia, rozhovor, verejné vystupovanie a prezentovanie, práca s masovokomunikačnými a informačno-technologickými prostriedkami komunikácie a pod.). Práve tvorivým písaním a distingvovaným rečovým prejavom na hodinách slovenského jazyka a literatúry sa žiak plánovito pripravuje k účasti na kultúrnom a spoločenskom živote.

Cennými nástrojmi na realizáciu vyučovania s dôrazom na regionálny aspekt sa popri klasických učebniciach stáva sám región a jeho historické materiály (kroniky, listiny), umelecké diela, názorné učebné pomôcky (historické artefakty, pamätníky a pomníky, pamätne tabule, vecné predmety, fotoalbumy, audio- a videonahrávky), terénne prieskumy (výlety, exkurzie, expedície a pátrania po stopách..., regionálne workshopy a prezentácie), návštevy múzeí a archívov, knižníc, divadiel a galérií či živé rozhovory a besedy s významnými osobnosťami a pôvodnými obyvateľmi daného regiónu. Moderná výučba si ďalej žiada využívanie multimediálnej technologickej podpory – počítača, dataprojektoru, internetu alebo interaktívnej tabule.

Pre zber, analýzu, klasifikáciu autentických regionálnych materiálov a ich následné uchovávanie a praktické využívanie v školskej, ale i mimoškolskej praxi, sa ako veľmi užitočné ukazuje zriaďovanie vlastných školských pamätných a vlastivedných izieb, múzeí, siení a archívov ako odborných učební či zbierkových kabinetov. Prostredníctvom historických fotografií, kroník, fotoalbumov, publikácií, študijných materiálov, vlastnej regionálnej knižnice a ďalších artefaktov je v takýchto priestoroch možné vystaviť a uložiť názornú prezentáciu vlastného regiónu alebo obce, prístupnú všetkým učiteľom a žiakom školy. Poznatky, takto kompletizované na jednom mieste, sa žiakom pri vyučovaní regiónu nepredkladajú hotové, ale objavujú a súčasne prežívajú ich tu sami. Navyše takáto netradičná forma vyučovania je pre svoje zaujímavé historické exponáty jednoznačným lákadlom a motivujúcim činiteľom. Žiaci sa naučia samostatne pracovať s historickým dokumentom, školské učebnice nahrádzajú fotky a kroniky, z ktorých sa naučia azda oveľa viac. Prednosti takýchto priestorov možno využiť nielen v priamej, ale aj v mimoškolskej výchovno-vzdelávacej činnosti (záujmové útvary – literárna regionalistika, regionálne nárečia, vlastivedný krúžok a iné).

Je vo všeobecnosti dokázané, že žiak nadobúda systematickým a funkčným uplatňovaním regionálneho aspektu vo výchovno-vzdelávacom procese najmä tieto kľúčové spôsobilosti nadpredmetového charakteru:

- ctí si a chráni vlastný kraj a národ, rešpektuje i ostatné národy a národnosti,
- utvára si pozitívne občianske postoje, zaujíma sa o dianie vo svojom regióne a štáte,
- uvedomuje si základné hodnoty a zmysel regionálneho a národného kultúrneho dedičstva, tvorí si vlastnú kultúrnu identitu,
- uvedomuje si vlastnú identitu, konštituuje si príslušnosť k celku (obec, región...) a buduje vlastnú nezávislosť,
- získa základné historické, kultúrne, spoločenské a prírodovedné vedomosti o svojom najbližšom okolí, o miestnej obci, regióne a ostatných regiónoch Slovenska, Európy a sveta,
- spoznáva typické umelecké a kultúrne prejavy ťažiskových epoch vývoja miestnej a národnej kultúry, vybrané príznačné diela a autorov regionálneho, slovenského a svetového umenia,
- vyvážene chápe vlastné osobné záujmy so záujmami miestnej komunity, regiónu či štátu,
- dokáže sledovať, chápať, posudzovať a kriticky sa vyjadrovať k udalostiam a vývoju verejného života na všetkých jeho úrovniach; získavať informácie o miestnej, národnej, európskej a svetovej aktuálnej situácii,
- pestuje si vedomie jazykovej príslušnosti a spolupatričnosti k istému etniku, sociálnej skupine, ako aj k živým kultúrnym prejavom daného spoločenstva,
- rešpektuje a pozná hodnoty umenia a kultúrno-historických tradícií, je tolerantný a empatický k prejavom iných kultúr a subkultúr,

- zvláda základné pravidlá medzilidskej komunikácie daného socio-kultúrneho prostredia, osvojuje si normy a vzorce občianskeho spolužitia.

Inšpirácií k praktickým ukážkam uplatňovania regionálnych a tradičných ľudových prvkov v školskej praxi je prirodzene mnoho – žiaci tvorivo zdramatizujú miestnu literárnu povesť, urobia interview so známou osobnosťou regiónu, imaginárne putujú svojím regiónom, porovnávajú nárečové a archaické prvky s aktuálnou spisovnou lexikou jazyka, vedú rozhovor a polemiku o problémoch a potenciáli svojho kraja, charakterizujú ľubovoľnú historicko-kultúrnu pamiatku z rôznych aspektov, vydajú vlastný časopis alebo noviny zo života svojej obce, pripravujú scenár rozhlasovej relácie pri príležitosti výročia obce alebo školy, spracujú samostatný projekt alebo referát o vybranom lokálnom jave alebo predmete, namaľujú vlastnú predstavu šťastného života vo svojej obci, zatancujú miestny ľudový tanec, predvedú tradičné zvykové prejavy svojich predkov, zaspievajú typické piesne regiónu, vymyslia reklamu a pripravia propagačné materiály na miestne kultúrno-športové podujatie, vytvoria výstavu fotografií a výtvarných prác s lokálnou tematikou, predstavujú vlastný región partnerskej zahraničnej škole v cudzom jazyku, zbierajú rastliny rastúce v okolí školy a fotografujú zvieratá žijúce v okolí obce, porovnávajú situáciu vo svete so stavom vo svojej obci, tvorivo a organizačne sa podieľajú na aktivitách organizovaných školou a obcou, vymyslia slovné úlohy s využitím znalostí miestneho prostredia, pracujú s webovou stránkou mesta či obce a tak ďalej. Tematicky veľmi obľúbené sú známe kategórie na podporu výučby regionálnej výchovy a tradičnej ľudovej kultúry – moja rodina; poloha, história a súčasnosť obce, prírodné krásy regiónu, tradičné regionálne zvyky, obyčaje; kultúrne pamätihodnosti, monumenty mesta, významné osobnosti regiónu, miestne a regionálne jazyky; rozprávky, príbehy, legendy spojené s históriou obce; škola a jej okolie, umelecké produkty, tradičné ľudovomelecke remeslá regiónu, ústna ľudová slovesnosť a jej prejavy či športy v regiónu.

Realizácia vyučovacích hodín s vedomým uplatňovaním regionálneho aspektu si často vyžaduje i väčšie časové nároky na úspešné zvládnutie predmetnej problematiky. V tejto súvislosti preto navrhujeme, v prípade niektorých vyučovacích hodín (najmä literatúry a slohu), veľkorysejšie časové možnosti v podobe dvojhodinových dotácií či vyučovacích blokov, resp. individualizáciu vyučovania – vďaka ktorým by bolo omnoho reálnejšie a hodnotnejšie uplatniť aj vnútropredmetové trojzložkové prelínanie. Na základe aktuálne platného školského zákona č. 245 z mája 2008 a najmä z vyplývajúcich výchovno-vzdelávacích programov sa v školách viac ako inokedy otvára priestor pre učiteľov na formovanie vlastného školského kurikula (ŠkVP) podľa špecifickosti miestnych podmienok v integrite s príslušnou komunitou, a tým napríklad aj pre systematickejšiu aplikáciu regionálnych prvkov do edukačného procesu (5). Tento fakt posilňuje aj rámcový štátny vzdelávací program (ŠtVP) predprimárneho i primárneho vzdelávania, ktorý kladie dôraz na stimuláciu zvedavosti, pozorovania a aktivizáciu zážitku spojených so životom, bezprostredným kultúrnym a prírodným prostredím jedinca. Regionálna výchova je aj súčasťou ústredného zámeru, vyplývajúceho z troch hlavných cieľov výchovy a vzdelávania na 2. stupni ZŠ, a tým je „aby žiaci nadobudli jasné povedomie národného a svetového kultúrneho dedičstva“ (ŠtVP ISCED 2, 2008, s. 6). Prijatím zásadnej *Koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike – Projekt „Milénium“* (1999) na najbližších 15 – 20 rokov sa súčasne slovenská vláda prihlásila ku kľúčovému zámeru: „Byť vo svete, Európe na pulze moderného času, vedy, výskumov, poznatkov a pritom ostať sám sebou, t. j. byť európskym, svetovým, ale zachovať a rozvíjať si svoju kultúru“ (Rosa – Turek – Zelina, 2000, s. 1). Touto tézou naznačila jasnú cestu uberania sa slovenského školstva v zjednotenej Európe v znamení troch hlavných línií – globálna, regionálna a multikultúrna výchova.

Súčasná škola sa stále viac otvára navonok a usiluje o tvorivú a netradičnú prácu. Je súčasťou, v mnohých prípadoch i centrom miestnej kultúry. Spolupodieľa sa na celkovej atmosfére obce, konštituuje neodmysliteľnú zložku sociálnych a kultúrnych vzťahov. Preto si dovoľíme tvrdiť, že ako výchovno-vzdelávacia inštitúcia zohráva najdôležitejšiu úlohu pri rozvíjaní a prehlbovaní vzťahu k rodnému kraju či obci. Sme presvedčení, že dnešný žiak nepotrebuje získať len množstvo encyklopedických informácií, ktoré prináša prudko meniac sa doba, či nadobudnúť mnohoraké teoretické vedomosti, ale aj prepojením školy so životom, na citovej a mienkotvornej báze, bezprostredne a „neotrocky“ poznávať vlast' a dielo svojich predošlých generácií. Vhodným kurikulom

a takisto praktickým výchovným a vzdelávacím laboratóriom („dielňou“) by sa tak mohol stať sám región so všetkým živým i neživým, ktoré k nemu neoddeliteľne patrí.

Mnoho teoretických smerov v skúmanej oblasti je už naznačených, viacero praktických skúseností naakumulovaných, ale neustále sa vynára veľký počet otvorených otázok a nevyjasnených problémov. V praktickej oblasti chýba hlavne intenzívna aplikácia experimentálnych projektov škôl s dôrazom na regionálnu výchovu. Je nepochybne potrebné pokračovať v dobre odskúšaných regionálne zameraných koncepciách, ktoré tvoria rovnocennú alternatívu k zahraničným inováciám, napríklad *Projekt školy s rozšíreným vyučovaním regionálnej výchovy a tradičnej ľudovej kultúry* (6). Po rokoch testovania dozrel určite čas na začlenenie úspešných projektových dokumentov do systému alternatívnych školských vzdelávacích programov. Naďalej absentuje najmä nedostatočná teoretická a praktická príprava učiteľa, neznalosť možností individuálneho nadobúdania poznatkov štúdiom vhodnej odbornej literatúry a samotným terénnym výskumom, deficit odborných a metodických materiálov približujúcich danú problematiku či absencia názorných učebných pomôcok (Čellarová, 2002). Málo je rozvinuté prepojenie v rámci systematickej spolupráce medzi rezortmi školstva a kultúry, Štátneho pedagogického ústavu na jednej strane a odborníkmi a pedagógmi na strane druhej. Nepriaznivá je i finančná podpora takéhoto zamerania, ktoré mnohokrát podlieha v konkurenčnom boji s preferovanou počítačovou technikou a cudzími jazykmi. A napokon ide aj o akýsi boj medzi dedinskými školami (zväčša uplatňujúcimi regionálne špecifiká vo vyučovaní) a typickými mestskými školami (zameranými viac na moderné technické a humanitné trendy) o talentovaného žiaka.

Tematika regiónu a jej uplatnenie vo vyučovacom procese však ponúka ešte vždy nevyčerpatelné množstvo námetov. Perspektívne bude ale nutné zmeniť jej podobu, a to tak z formálneho, ako aj obsahového hľadiska. Je potrebné vnímať regionálnu výchovu nielen ako výchovu k poznaniu ľudovej kultúry, ale aj ako oblasť širokých možností v rámci regionálnej mozaiky tvoriacej celé kultúrne a prírodné dedičstvo Slovenska. Vhodné bude aj sústavnejšie prepájanie moderných technicko-organizačných výdobytkov s regionálnym potenciálom jednotlivých obcí. Najväčší nápor a očakávania sú kladené pritom na osobnosť samotného učiteľa. Len vďaka jeho aktivite, dlhodobej príprave, úzkej spolupráci medzi rodičmi a okolím, osobnému vkladu a chuti po neustálom poznaní možno zatriktívniť pre mladých ľudí tradičné „regionálne“ v prelínaní s moderným štýlom. Progresívne chápaný regionalizmus by tak mal byť akýmsi pokusom o zmier medzi tradíciou a pokrokom, medzi jednotlivcom a štátom, medzi partikularizmom a univerzalizmom. Jeho pestovanie v záujme zachovania a rozvíjania národnej a regionálnej identity je nepochybne dôležitou hodnotou i do budúcnosti.

Poznámky

- (1) Cieľom výskumu bolo prostredníctvom poznania stavu, podmienok, problémov a výsledkov vlasteneckej a štátoobčianskej výchovy v základných školách prispieť ku skvalitneniu ich výchovnej a vzdelávacej práce (Beňo, 2001).
- (2) Podľa: *Učebné osnovy zo slovenského jazyka a literatúry pre 5. až 9. ročník základnej školy*, 1997, 25 s. [online]. Bratislava : Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, 1997.
- (3) Problematike sa podrobnejšie venuje: Turek, Ivan. 2005. *Inovácie v didaktike*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2005. 358 s.
- (4) Podľa: *Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň ZŠ v SR, ISCED 2 – Nižšie sekundárne vzdelávanie*, 2008. 40 s. [online]. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2008. (s. 7).
- (5) *Školský vzdelávací program (ŠkVP)* je základným dokumentom školy, podľa ktorého sa uskutočňuje výchova a vzdelávanie v školách podľa uvedeného zákona. Ide o druhý stupeň riadenia výchovno-vzdelávacieho procesu, na ktorom participuje samotná škola.
- (6) Zámerom inovatívneho zachovania duchovných a hmotných hodnôt a vytvorenia kladného vzťahu k domovu sa už zaoberali na začiatku 90. rokov dvadsiateho storočia prvé školy – ZŠ v *Liptovských Sliachoch* a ZŠ v *Malatinej*. V roku 1992 začali pokusne overovať individuálne vytvorený projekt s rozšírením regionálnej výchovy, ktorý bol v roku 1995 schválený

Ministerstvom školstva SR. Takýto model plne rešpektoval tradičné učebné plány a osnovy základného školstva s tým, že ich o predmetnú problematiku rozširoval a dopĺňal.

Literatúra

- BARKER, Chris. 2006. *Slovník kulturních studií*. Praha : Portál, 2006. 208 s. ISBN 80-7367-099-2
- BEŇO, Matej. 2001. Z výskumu vlasteneckej a štátoobčianskej výchovy na základných školách. In: *Pedagogické spektrum*, roč. 10, 2001, č. 5 – 6, s. 21 – 48. ISSN 1335-5589
- BERTRAND, Yven. 1998. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha : Portál, s. r. o., 1998. 247 s. ISBN 80-7178-216-5
- ČELLÁROVÁ, Lýdia. 2002. Postavenie regionálnej výchovy v edukačnom procese. In: *Regionálna výchova a škola*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2002, s. 12 – 19. ISBN 80-8055-753-5
- GAŠPAROVÁ, Miroslava. 2009. Projekt základných škôl s rozšíreným vyučovaním regionálnej výchovy a ľudovej kultúry ako fragmentu kultúrneho dedičstva – skúsenosti a perspektívy. In: *Odkaz kultúrneho dedičstva v primárnej edukácii*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009, s. 57 – 61. ISBN 978-80-8083-703-7
- HUSSERL, Edmund. 2001. *Idea fenomenologie*. Praha : Oikoymenh, 2001. 68 s.
- IVANOVIČOVÁ, Júlia et al. 2006. *Edukačný proces s rozvojovým a inovatívnym aspektom so zreteľom na nový model regionálnej výchovy vo vzťahu ku globalizácii*. Nitra : Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2006. 51 s. ISBN 80-8094-043-6
- IVANOVIČOVÁ, Júlia. 2008. Rozvojové a inovatívne programy edukácie so zameraním na regionálnu výchovu. In: *Vybrané teoretické a metodické aspekty regionálnej výchovy*. Nitra : Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2008, s. 31 – 42. ISBN 978-80-8094-392-9
- JURČO, Ján – OBERT, Viliam. 1984. *Didaktika literatúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 216 s.
- KOLEKTÍV. 2007. *Návrh kurikulárnej transformácie predmetu slovenský jazyk a literatúra*. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2007. 183 s. ISBN 978-80-89225-29-3
- LÉVINAS, Emmanuel. 1982. *De dieu qui vient a l'idée*. Paris : Vrin, 1982. 271 s.
- LIGOŠ, Milan. 2009. *Základy jazykového a literárneho vzdelávania I*. Ružomberok : Filozofická fakulta, 2009. 119 s. ISBN 978-80-8084-429-5
- LIGOŠ, Milan. 2009. *Základy jazykového a literárneho vzdelávania II*. Ružomberok : Filozofická fakulta, 2009. 145 s. ISBN 978-80-8084-430-1
- MARTINEK, Libor. 2007. *Region, regionalismus a regionální literatura*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, 2007. 163 s. ISBN 978-80-7248-443-0
- OBERT, Viliam. 1988. Región a regionalizmus vo vyučovaní literatúry. In: *Región v národnej kultúre*. Dolný Kubín : Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 1988, s. 290 – 310.
- OBERT, Viliam. 1993. *Komunikatívnosť v literárnej výchove*. Bratislava : Ústredné metodické centrum Ministerstva školstva, 1993. 58 s. ISBN 80-85756-07-2
- PALENČÁROVÁ, Jana – KESSELOVÁ, Jana – KUPCOVÁ Jana. 2003. *Učíme slovenčinu komunikačne a zážitkovo*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003. 222 s. ISBN 80-10-00328-X
- PATOČKA, Jan et al. 1987. *Existencializmus a fenomenológia*. Bratislava : Obzor, 1987. 243 s.
- PRŠOVÁ, Eva. 2010. *Rozvoj literárnej kompetencie metódami tvorivej dramatiky*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2010. 182 s. ISBN 978-80-557-0058-8
- ROSA, Vladislav – TUREK, Ivan – ZELINA, Miron. 2000. Milénium (Návrh koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike). In: *Slovenský učiteľ*. Bratislava : Slovidac, 2000, s. 1 – 16. ISSN 1335-003-X
- SKALKOVÁ, Jana. 2000. Výchova a vzdelávanie v kontextu soudobých globalizačných tendencií. In: *Pedagogika*, roč. 50, 2000, č. 1, s. 13 – 23. ISSN 3330-3815
- TUREK, Ivan. 2005. *Inovácie v didaktike*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2005. 358 s. ISBN 80-8052-230-8
- TUREK, Ivan. 2010. *Didaktika*. Bratislava : Iura Edition, 2010. 598 s. ISBN 978-80-8078-322-8
- URBANOVÁ, Svatava. 2001. *Region bez hranic*. Olomouc : Votobia, 2001. 93 s. ISBN 80-7198-469-8

ZELINA, Miron. 1994. *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava : Iris, 1996. 232 s. ISBN 80-967013-4-7

Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň ZŠ v SR, ISCED 2 – Nižšie sekundárne vzdelávanie, 2008. 40 s. [online]. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2008. Dostupné na: <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2319>

Štátny vzdelávací program pre Regionálnu výchovu a tradičnú ľudovú kultúru ako prierezovú tému. 6 s. [online]. Bratislava : Štátny pedagogický ústav. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/documents//16/vzdelavacie_programy/statny_vzdelavaci_program/prierez_ove_temy/regionalna_vychova.pdf

Učebné osnovy zo slovenského jazyka a literatúry pre 5. až 9. ročník základnej školy, 1997. 25 s. [online]. Bratislava : Ministerstvo školstva Slovenskej Republiky, 1997. Dostupné na: http://www2.statpedu.sk/buxus/generate_page.php_page_id=886.html

Summary

The presented paper deals with the issue of implementation of the regional aspect to the educational process within the range of the Slovak language and literature. It provides insight into the current position of regional education in the educational process and highlights the topicality, viability and relevance of regional elements in the development of patriotic feeling and thinking of students at lessons of literary, stylistic and linguistic education. It stresses the importance of the specifics of individual regions in preserving cultural heritage and diversity in a globalizing society. It highlights the mission, objectives, strategies and the potential offered by the application of the regional artifact in the form of uniting character and experiential orientation. Philosophically, it is based on humanistic, existential, and socioconstructivist and phenomenological concepts with emphasis on the individual personality of the individual.

VARIA

POLARITY, PARALELY A PRIENIKY JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE – 8. MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA O KOMUNIKÁCI

Katarína Barnová

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.33 všeobecná jazykoveda, 3. ročník, denné štúdium

barnova.katarina@gmail.com

Školiteľ: **prof. PhDr. et Dr. h. c. Ján Findra DrSc. (jan.findra@umb.sk)**

Klíčové slová

polarity, paralely, prieniky v jazykovej komunikácii, konferencia o komunikácii

Key words

divergencies, parallels, intersections of language communication, conference on communication

V dňoch 6. – 7. septembra 2012 sa v priestoroch banskobystrickej Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela pod záštitou Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied uskutočnila 8. medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Na tohtoročnej konferencii o komunikácii, ktorá sa organizuje každé 3 roky v septembri, sa stretlo približne 27 lingvistov z 5 krajín, a to zo Slovenska, z Česka, Maďarska, Poľska a Chorvátska.

Podujatie otvorili za organizátorov prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc., za univerzitu prof. PaedDr. Karol Görner, PhD. a v zastúpení fakulty dekan doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD. Ako posledná sa ujala slova zástupkyňa primátora mesta doc. RNDr. Katarína Čižmárová, CSc. V slávnostných príhovoroch sa zaspomínalo na predchádzajúce konferencie s medzinárodnou účasťou, najmä na 1. medzinárodnú vedeckú konferenciu (*Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*) v roku 1991, iniciovanú Dr. h. c. prof. PhDr. Jánom Findrom, DrSc., vďaka ktorému sa zrodila tradícia usporiadania konferencií o komunikácii v Banskej Bystrici. Okrem vyjadrenia povďaku všetkým organizátorom konferencie sa jednotlivé príhovory niesli aj v duchu pripomenutí 20. rokov od založenia Univerzity Mateja Bela.

Po uvítaní nasledovalo plenárne rokovanie, v ktorom vystúpil Ján Findra so svojím príspevkom *Základné stylistické pojmy a predmet stylistiky (Vymedzenie vzťahu medzi textom a štýlom)*. Zaoberal sa kategóriou štýlu a jeho vzťahom k textu, všímajúc si opozíciu

invariant – variant, všeobecné – jedinečné. Nasledujúci referát Jany Hoffmannovej *Stylistická profilace sféry odborné komunikace: kolik neformálnosti snese současný vědecký text?* riešil problematiku vedeckého vyjadrovania a jeho smerovania k subjektivizácii a neformálnosti. Juraj Dolník sa vo svojom príspevku *Riadiaci princíp komunikácie* zameril na vysvetľovanie komunikácie na základe fundamentálneho riadiaceho princípu. Plenárne rokovanie zavŕšil výstup Jána Sabola s názvom *Ekvipolentné protiklady medzi členmi binárnych opozícií jazykovo-semiotických štruktúr*, ktorého dominantou bol vzťah symetrie a asymetrie obsahu a formy.

Ďalšie pokračovanie konferencie prebiehalo paralelne v dvoch sekciách. Dvojdnové rokovanie predstavilo rozmanité a zaujímavé témy a mnoho inšpiratívnych námetov pre ďalšie výskumy. Príspevky boli tematicky rozdelené do dvoch organizátormi navrhnutých blokov. Prezentovali sa tu príspevky napr. z oblasti translačnej komunikácie (Anita Huťková – *Polarity, paralely a prieniky jazykovej, interkultúrnej, transkultúrnej a translačnej komunikácie*, Eva Schwarzová – *Tlmočník ako mediátor interkultúrnej komunikácie*), sociolingvistiky (Vladimír Patráš – *Sociolingvistické pohľady na vnorený text e-periodík*, Ladislav György – *Hovorená podoba jazyka v meste Veľký Krtíš – výsledky analýz, syntetické závery a prínos sociolingvistického výskumu*), z oblasti venovanej problematike jazykových kontaktov (Alžbeta Uhrinová-Hornoková – *Slovenská komunikácia v Maďarsku*, Eva Horváthová-

Farkasová – *Striedanie jazykových kódov v reči žiakov slovenských a nemeckých národnostných gymnázií v Maďarsku*), či dynamike komunikačných sfér (Janka Klincková – *Jazyk a reč bilbordov*, Mária Imrichová – *Zložky právnej komunikácie alebo komu sú texty zákonov adresované*).

V tematickom bloku *Komunikačné sféry, komunikačné situácie a lingvistická teória* vystúpil Kazimierz Michalewski, ktorý predstavil svoj príspevok *Przenikanie stylu niskiego do textów medialnych*. Záujem účastníkov vzbudil aj referát Evy Čulenovej *Môže totalitný systém ovládnuť myseľ ľudí?* Martina Bodnárová sa vo svojom príspevku *Slovesá v neinštitucionálnej komunikácii dospelých na východnom Slovensku* na základe súboru transkriptov autentických rozhovorov z východoslovenského prostredia pokúsila explikovať fungovanie slovíes na pozadí a priori vypracovanej typologizácie neinštitucionálnej komunikácie. Mária Imrichová (*Zložky právnej komunikácie alebo komu sú texty zákonov adresované*) prostredníctvom konkrétnych príkladov poukázala na vznik komunikačnej bariéry v komunikácii v oblasti práva, ku ktorej dochádza z dôvodu nevhodného zvolenia jazykových prostriedkov zákonodarcom pri tvorbe textu, čím sa text pre percipienta stáva nezrozumiteľným. Janka Klincková vo svojom príspevku *Jazyk a reč bilbordov* skúmala komunikačné funkcie bilbordov. Vzhľadom na komunikačný zámer sa pokúsila o hodnotenie výrazových prostriedkov na osi informácia – persuázia – (skrytá) manipulácia. Informačne nasýtený bol výstup Ivety Bónovej *Konsonantické skupiny v detskej reči ako „predobraz“ zreťazovania nesonánt v slovenčine*. Diana Stolac v príspevku *Jezična igra kao komunikacija* prezentovala výsledky skúmania reklamných diskurzov od roku 2002 do 2012, pričom sa orientovala na používanie slovných hračiek a vtipov ako základných jazykových stratégií, slúžiacich pri propagácii reklamných produktov s cieľom osloviť čo najviac záujemcov. Anastazija Vlastelić sa v príspevku *Što muškarcu žele... Reklamne strategije* zaoberala využívaním jazykových prostriedkov reklamných stratégií orientovaných na produkty pre mužov. Fungovanie proprií v rôznych komunikačných situáciách načrtol vo svojom referáte

Proprium ako súčasť komunikačného registra Jaromír Krško, ktorý sledoval rozdielne uplatňovanie antroponymickej časti vlastných mien v komunikácii v komparácii s toponymiou. Predmetom odborného záujmu Lucie Satinskej (*Jazyková krajina Bratislavy*) bola komunikácia verejného priestoru a jeho nápisov s obyvateľmi hlavného mesta.

V bloku *Jazykové kontakty, translačná komunikácia a sociolingvistika* vymedzila podstatu pojmov jazyková – interkultúrna/transkultúrna – translačná komunikácia Anita Huťková v príspevku *Polarity, paralely a prieniky jazykovej, interkultúrnej, transkultúrnej a translačnej komunikácie*. Eva Schwarzová (*Tlmočník ako mediátor interkultúrnej komunikácie*) sa sústredila na tlmočnickú kompetenciu a celkový proces formovania profilu tlmočníka. Sociolingvistickú tematiku prezentoval Vladimír Patráš vo svojom príspevku *Sociolingvistické pohľady na vnorený text e-periodík v prostrediach slovanských jazykov*, v ktorom sa na vybranej vzorke e-periodík zameril na mimojazykové podmienky aktivizovania intextu a jeho podiel na in/kohézności, rôznorodosti a žánrovej neustálenosti mediálnej komunikácie. Referát Vladimíra Polácha *Komunikační strategie a komunikační vzorce na příkladu využívání sociálních sítí vybranými českými politiky* odpovedal na stanovené otázky: „Akým spôsobom sa vyjadrujú verejne exponované osoby na svojich facebookových alebo twitterových profiloch? Sú to pre nich prostriedky verejnej komunikácie alebo skôr nástroje na ukázanie vlastnej „ľudskej“ stránky?“ Alžbeta Uhrinová-Hornoková v príspevku *Slovenská komunikácia v Maďarsku* predostrela obraz súčasnej jazykovej situácie v Maďarsku. Charakterizovala hlavné komunikačné sféry a bilingvizmus Slovákov v Maďarsku. Sociolingvistická tematika rezonovala aj v príspevku Ladislava Györgya *Hovorená podoba jazyka v meste Veľký Krtíš – výsledky analýz, syntetické závery a prínos sociolingvistického výskumu*, v ktorom autor predstavil integračné a diferenciacné znaky v polo/neoficiálnych ústnych komunikátoch obyvateľov mesta Veľký Krtíš, všímajúc si sociálno-demografické faktory. Eva Horváthová-Farkasová si v príspevku *Striedanie jazykových kódov v reči žiakov*

slovenských a nemeckých národnostných gymnázií v Maďarsku dospela k záveru, že striedanie kódov nespôsobilo komunikačnú bariéru v úspešnom realizovaní komunikačných cieľov. Referát *Korelačné tendencie medzi zvukovou konexiou a sémantikou textu* od Leny Ivančovej priblížil problematiku vzťahu zvuku a významu v konkrétnom priestore jazykovej stavby. Bernadeta Niesperek-Szamburska spolu s Annou Guzyovou v príspevku *Komunikácia na lekcji a bariery interakcyjne* upriamili pozornosť na verbálnu a neverbálnu komunikáciu v triedach. V interakciách učiteľ – žiak, žiak – žiak, žiak – učiteľ kládli dôraz najmä na komunikačné bariéry. Príspevok Ireny Orszulikovej *Strukturovaný dialog v mediácii a jeho specifika* poukázal na vzťahy medzi výpovednými formami a rečovým konaním z hľadiska teórie rečových aktov. Jana Miškovská (*Komprimačné metódy pri titulovaní dokumentárnych textov*) riešila problém, ktorý vzniká pri titulovaní hraných a dokumentárnych filmov. Venovala sa komprimačným metódam z lexikálnej a gramatickej stránky.

Referujúce príspevky vyvolali živé diskusie. Vedecké debaty pokračovali na slávnostnej večeri, kde sa za zahraničných účastníkov prítomným prihovril a poďakoval Kazimierz Michalewski. Vladimír Patráš pozval všetkých na ďalšiu konferenciu pod vedením organizácie Pavla Odaloša.

Medzinárodná konferencia o komunikácii má už svoju tradíciu. Hoci sa oproti predchádzajúcej konferencii znížil počet účastníkov, vymenené poznatky a „plodné“ diskusie svedčia o tom, že problematika jazykovej komunikácie je stále aktuálna. Tohtoročná konferencia, konajúca sa v priateľskej a príjemnej vedeckej atmosfére, priniesla nielen nové výsledky z rôznych jazykovedných oblastí a mnoho zaujímavých, inšpiratívnych tém, ale zaistila opätovné stretnutie lingvistov z rôznych vedeckých pracovísk. Možno skonštatovať, že konferencia splnila svoj cieľ nielen po profesionálnej, ale aj po spoločenskej stránke. Na záver ostáva dúfať, že tradícia usporiadania podobných konferencií bude naďalej pretrvávať, pričom bude zachovaná aj účasťou mladšej lingvistickej generácie.

SNÍVAM, TEDA SOM : K AUTORSKEJ POETIKE EVY LUKY

(EVA LUKA – *DIABLOŇ*: 2005, *HAVRANJEL*: 2011)

Eva Urbanová

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.27 slovenský jazyk a literatúra, 3. ročník, denná forma štúdia

eva.urbanova@umb.sk

Školiteľka: **prof. PhDr. Kristína Krnová, CSc. (kristina.krnova@umb.sk)**

Kľúčové slová

snový svet, reálny (pozemský) svet, binárne opozície, podvedomie

Key words

dreamy world, real world, binary oppositions, subconscious

Keď čítame poéziu, uvedomujeme si, že hoci nás lyrické „ja“ akokoľvek presvedča o svojej totožnosti s autorom či autorkou textu, predsa len ide v prvom rade o fikčný svet, o ktorom môžeme nanajvýš uvažovať ako o určitom odkaze na realitu, výseku skutočnosti a pod. Poézia Evy Luky je však v danom kontexte dvojstupňová – okrem fikčného sveta lyrickej hrdinky odkazujúceho na ten reálny nám ponúka ďalší svet, ešte „fikčnejší“, ktorý sa vyhraňuje prostredníctvom sna a je s poetickým odrazom reálneho sveta vo vzájomnom kontraste (dialógu). Práve sen predstavuje v danom prípade princíp, ktorý môžeme jednak charakterizovať ako východisko tvorivého procesu, ale aj ako motív, výstavbový prvok, na základe ktorého by sme mohli poéziu Evy Luky ohraničiť akousi schémou začínajúcou sa snívaním a končiacou prebudením lyrického subjektu. Takýto postup autorka realizovala už v zbierke *Divosestra* (1999) a neskôr oveľa výraznejšie v zbierkach *Diabloň* (2005) a *Havranjel* (2011), ktorých významové prepojenie naznačuje aj ich grafická spriaznenosť (autorom ilustrácie na obálke je Michael Sowa).

Už názvy zbierok však signalizujú istú rozhraničenosť oscilujúcu medzi dvomi pólmi, medzi reálnym a fantastickým, pozemským a nadpozemským a pod. V zbierke nájdeme niekoľko zrejmych kontrastov, ktoré sa týkajú práve existencie lyrickej hrdinky na pomedzí reálneho (1) a snového sveta. Vstup do snového sveta je vždy zrejmy, je nám jasné, že lyrický subjekt opúšťa realitu, sníva. Najčastejšie sa báseň explicitne začína slovami „vo sne“, „navštívila ma v sne“, „znova ma vo

sne“, „prisnil si sa mi“ alebo daný fakt dodatočne vyplynie z kontextu.

Fromm (1999) pripomína, že „ve spánku se probouzíme do jiné formy existence. [...] Ale ať hrajeme ve snu jakoukoli roli, jsme my autorem, je to náš sen, my jsme vynalezli děj“ (s. 12). Od reálneho sveta sa snový svet výrazne odlišuje, a to už základným, časovým parametrom. Druhý svet v poézii Evy Luky je bezčasový, je zbavený temporality, tak ako v mýte či rozprávke je ahistorický, ale často výrazne cyklický, niekedy až kruto cyklický. Čítame ako „každú noc“ (Luka, 2005, s. 62) hrdinku navštevuje *Havranjel*, ako „každý deň jedávam chlieb, plný hrôzy“ (Luka, 2011, s. 22), ako prichádza *kentaur* „bez času, bez vôle čakať“ (Luka, 2005, s. 26). Podobne je to s priestorom, v ktorom sa lyrický subjekt nachádza. Na jednej strane vnímame reálny svet, predovšetkým cez odkazy na mimotextovú realitu, ako napr. v „cestopisných“ básňach dotýkajúcich sa konkrétnych reálií (sopky *Aso*, *Rotebura*, jazera *Biwa* a pod.). Tieto sú však v kontraste s miestami napr. domova postavy *Jošiko*, ktorá „býva za vrcholom môjho ťaživého sna“ (Luka, 2005, s. 60), alebo s „mliečno-zubou krajinou“ (Luka, 2011, s. 26) a s neznámymi ostrovmi a jaskyňami, do ktorých sa vo sne hrdinka dostáva. Aj v básni, ktorá navádza na konkrétnu reáliu (realitu) ako spomínané *Rotenburo*, sa napokon objaví iný, neočakávaný svet slúžiaci na vypovedanie stavu lyrického subjektu. Podobne je to aj s prírodnými motívmi, ktoré kontrastujú s ľudským (umelo vytvoreným) svetom. Veci z reálneho (pozemského) sveta, napr.

„pilulka“, „panelákové byty“, „stanica“, „fotoalbum“, „textové správy“ a iné, fungujú podobne ako spomínané reálie, a teda strácajú svoju intertextualitu a sú vťahované do druhého sveta, kde slúžia na bližšie vypovedanie stavu lyrického subjektu alebo kontrastujú s prvkami primárne animálnej či fytoogénnej povahy ako v básni *Mechanická bábka I.*, *Mechanická bábka II.*

Taktiež postavy pochádzajú prevažne z prírodnej sféry a následne aj láska, ktorá sa v tomto svete realizuje, je výrazne naturálna. Milčák upozorňuje, že „aj Eva Luka vychádza zo špecificky uchopenej ženskosti, ktorá v sebe integruje vrstvy mýtckej a archetypálnej pamäti...“ (2010, s. 86) a ďalej pokračuje: „... akoby sa ženskosť pri vyvažovaní maskulinnosti musela prejavíť niečím iným, animálnym, rozhodujúcim, expresívnejším, krčovitým“ (Milčák, 2010, s. 88). Lyrická hrdinka často túži ovládať mužský subjekt, spútava ho temnými silami, ako napr. v básni *Kirké* či *Líška*. Na mnohých miestach nájdeme ženský subjekt túžiaci výlučne po telesnej láske, vo sne sníva svoje „pratelesné, vaginálne sny“ (Luka, 2005, s. 74), kontakt s druhým subjektom je primárne naturálny, bez lásky, čo sa v snovom svete pretavuje do obrazov ako: „pohladil si ma po slizkej dlani“ (Luka, 2005, s. 32), „neprináša nič, okrem slizkého, / rozličné pachute ponúkajúceho spánku“ (Luka, 2011, s. 62), „pozerá sa, / neznesiteľne do mňa zahryznutý“, „voniasť stiahnutou králičou kožou; krvou“ (Luka, 2011, s. 19) a v reálnom svete lyrickej hrdinky zase do priznania sa k „chorobnej neschopnosti ľúbiť“ (Luka, 2011, s. 32).

Lyrická hrdinka sa v druhom (snovom) svete dokonca premieňa, známky metamorfózy akoby naznačovali, že musí prejsť zmenou, nemôže do druhého sveta vstúpiť v čisto ľudskej podobe. Tento proces je najpodrobnejšie zachytený v básni *Kentaur*, keď ju iný subjekt akoby „nakazí“ svojím svetom a ona sa „vráti pomätená, bez vôle / čakať, bez času“ (Luka, 2005, s. 27) a ako dôkaz preberá jeho úkon, začne „omotávať zvnútra dom / temnými slinami“ (Luka, 2005, s. 27). Na iných miestach sú to len fragmenty, ozveny premien, je len nenápadnou „krevetkou bielobokou“ (Luka, 2005, s. 32), „tuleňou ženou“ (Luka, 2011, s. 37), „zmodrenou ružou“ (Luka, 2005, s. 53),

„mločicou“ či „žabokrkou ženou“ (Luka, 2005, s. 56) a pod. V súvislosti s premenami pripomeňme Frommove tvrdenie, že v sne „já jsme“ je tím jediným systémom, ke kterému se vztahují naše myšlenky a pocity“ (1999, s. 32). Rovnako tak v poézii Evy Luky sú všetky snové podoby len vyjadrením „druhého ja“, pokusom o priblíženie sa k nemu.

„Dvojsvetový“ je aj spôsob komunikácie lyrického subjektu. V reálnom svete sa lyrická hrdinka priznáva k svojej „lingvistickej skepse“ (Luka, 2005, s. 14), ale vo svete otvárajúcom sa prostredníctvom sna rozumie zvieratám, „prihovára sa“ rybám (Luka, 2005, s. 11), ustelie si vedľa *Havranjela* (Luka, 2005, s. 62), svojho partnera „ovoniava“ (Luka, 2005, s. 35) a pod. Najzreteľnejší kontrast čítame v básni s príznačným názvom *Jazver*, v ktorej z jej snového „ja“ ostali len „zdrapy mojej noci, tela, rúk / a múch, ktoré zomreli na prestieradle“ (Luka, 2005, s. 76). Už nerozumie svojmu druhému „ja“: „Jazver mi niečo hovorí, ale / ja ho už nepočujem, neviem, kým je, / a prečo prichádza k útržkom / toho, čo bývalo mnou“ (Luka, 2005, s. 76). Podobne ako keď sa zobudíme a nevieme už to, čo sme ovládali vo sne: „Jako kdybychom ve spánku pronikali do obrovského rezervoáru zkušenosti a paměti, o jejichž existenci za dne nevíme“ (Fromm, 1999, s. 13). V danom prípade ide až o akúsi archetypálnu pamäť vynárajúcu sa cez sen, cez ozveny podvedomia.

Výrazný symbol vody v poézii Evy Luky tiež rozhraničuje dva svety, v prvom svete nachádzame zrkadlo ako trpkú pripomienku reality (asociujeme frázu „nastavenie zrkadla“, odraz skutočnosti), v druhom (fantastickom) svete je namiesto zrkadla studňa, jazero, prameň a pod. Bachelard hovorí, že „zrkadla jsou předměty příliš umělé“ (1997, s. 31). V reálnom svete lyrickej hrdinky je zrkadlo potvrdením, že sa naozaj zobudila, čaká ju tu kruté zrkadlo, ktoré len odráža presnú kópiu, len nápodoba vody, jej umelá, ľudská forma. Na jednom mieste čítame poznámku o „agresii zrkadla“ (Luka, 2005, s. 76), inde lyrický subjekt nastavuje „svoje neúprosné zrkadlo“ (Luka, 2011, s. 63) a pod. Bachelard (1997) ďalej tvrdí, že treba dospieť „od zrkadla k studnici“ (s. 67), čo je v danom prípade vhodná metafora cesty lyrickej hrdinky, ktorá tiež ide od presného (reálneho), a teda aj povrchného odrazu, do vnútra, hlboko do

podvedomia či pravedomia. V príznačne nazvanej básni *Sen* k nej stúpajú „*drobné žiale*“ až „*zo dna mora*“ (Luka, 2005, s. 28), čo môžeme interpretovať práve ako podvedomie („... minulosť našej duše je hlboká voda“ (Bacherald, 1997, s. 67)). Podobne môžeme vnímať miesta, ktoré navštevuje (príznačný je topos izolácie), máme na mysli opustené ostrovy, tmavé lesy, veže, vnútorné ulity a jaskyne, ide až do najhlbších zákutí svojej duše, na dno svojich spomienok či skôr praspomienok.

Voda slúži aj ako prechod medzi dvomi svetmi, je hranicou (medzi vstupom a výstupom z druhého sveta). Lyrický subjekt sa prebúdzá: „*moje celistvé ranné telo / sa zveľičie z uschnutých / snových škrupín, vystúpi / z vody*“ (Luka, 2005, s. 12). Na mnohých miestach sa voda spája so smrťou alebo ju evokuje, napr. „*Napustím si vaňu, / pomaly, ako keď do hrobu...*“ (Luka, 2005, s. 62), „*lekná sa ako závoje / utopených neviest / hojdajú na hladine*“ (Luka, 2005, s. 54) a iné. Preto aj akt „snívania“ je často pripodobňovaný k umieraniu („*mŕtva ako spánok*“ (Luka, 2005, s. 29)). Hranica dvoch svetov je tenká a návrat nie vždy možný, resp. úplný. Záhrobné motívy naznačujú, že lyrická hrdinka musí akoby čiastočne umrieť, vzdať sa niečoho (rácia, matérie), aby sa dostala do iného sveta, a teda aj bližšie k sebe (k duši). Musí pochovať veľa vecí, smútkov, bolesti. V súvislosti s vodou konštatuje Bacherald (1997), že: „Jenom hmota môže v sebe pojmout toľko dojmu a pocitu“ (s. 64). Mohli by sme povedať, že je vlastne akýmsi mediátorom. Podobne ako v mýte, aj tu sú binárne opozície vždy pozitívne alebo negatívne, ale mediátor ich dokáže „zjemňovať“, nahrádzať opozície menej výraznými opozíciami, tým, že dokáže na seba viazať obe funkcie, aj negatívnu, aj pozitívnu, hoci je primárne viac na jednej strane. (2) Častejšie sa voda spája so smrťou, vtedy je „*neprehliadnuteľná a dutá*“, „*nezrkadlí nič*“ (Luka, 2005, s. 54), je „*striechnucou studňou*“ (Luka, 2011, s. 52), „*sívou vodou, / prázdnotou*“ (Luka, 2011, s. 45), ale inokedy konotuje pokoj, poznanie, úkryt, možnosť očistenia sa (napr. *Rotenburo, Hiroko Mori II*).

Je zrejmé, že oba svety spája lyrický subjekt, ktorý akoby žije dvojité život. V podstate ide o klasický motív sna ako druhého života

(známy aj z príbehu čínskeho filozofa Čuang-C' o sne a motýľovi). Aj tu snový svet plnohodnotne konkuruje tomu reálnemu, odohráva sa tam láska, lyrická hrdinka v ňom má svojho partnera, nenarodené deti, za ktorými sa v reálnom svete modlí (napr. „*Dievčatko, utopené v noci, je tu so mnou, / dýcha mi do sna svoje nepostrehnuteľné / bleducké želania*“ (Luka, 2005, s. 40), alebo inde úplne explicitne: „*Vo sne sa rodia deti, [...] vo sne sú sliny a bozky a slimák, / bonbón a pijatika, cudzie slová*“ (Luka, 2005, s. 64)). Niekedy sa oba svety spoja, ako v naturalistickej báni *Mäso*, kde je najprv opis rozdvojenia tela od duše, aby napokon vo vzácnej chvíli došlo k spojeniu: „*Iba niekedy sa telo preberie / a má právo zúčastniť sa tanca. Objíma sa s mäsom / ako brat, stratené dvojča, žltok oddelený / od bielka. Vtedy zaznejú svadobné zvony / a duša sa okúpe v radosť, ktorá znamená bytie*“ (Luka, 2011, s. 34).

Spojenie dvoch svetov môžeme vnímať aj cez detskú logiku, ktorá sa v textoch nachádza. Zdá sa, že ono detské je ešte cestou, kde sa tieto dva svety stretávajú, cez deti a ako deti sme ešte stále náchylní uveriť vo fantastično. Takéto fragmenty nachádzame roztrúsené v niektorých básňach viac, inde menej, najvýraznejšie v *Hiroko Mori*, kde záverečná strofa pripomína detskú pieseň, riekanku – „*Hiroko Mori, povedz, kto si, / a kto to ďalej vyžradí / nech onemie*“ (Luka, 2005, s. 14), inde niektoré verše pripomínajúce tajné zaklínadlá, formulky či varovania: „... *nechci sa na ne pozrieť, ujdí*“ (Luka, 2005, s. 36) alebo „*Kto do nej vojde, ostane / bez hlavy*“ (Luka, 2005, s. 16) a pod. V podobnom kontexte možno čítať aj hravosť zastúpenú v slovtvorbe, novotvary sú typických znakom poetiky Evy Luky.

Posledným „krokom“ je vystúpenie zo snového sveta, ktorý prichádza v podobe dôsledku, resp. dôkazu o návšteve druhého sveta – lyrická hrdinka si donesie „suvení“, väčšinou je to bolesť, niekedy jemná a nepatrná, „*ako pri zranení: ako keď kráse / stále niečo chýba*“ (Luka, 2005, s. 11), neskôr (v zbierke *Havranjel*) bolesť narástla: je „*neuveriteľnou bolesťou z prebudenia*“ (Luka, 2011, s. 74) a na popud *Svetloplacha* sa prebúdzá „*vyhladovaná / ako rozdrážený upír*“ (Luka, 2011, s. 69). Dôkaz aj v podobe

„stopy“ po „druhom ja“ sa pohybuje od nepatrného, rozprávkového znamenia akým je „opríchnuté sivé pierko“ (Luka, 2005, s. 63), ktoré *Havranjel* zanecháva na posteli, až po ich spoločné „bezzubé čierne dieťa“ (Luka, 2011, s. 20), ktoré v sebe nosí.

Nazeranie do podvedomia prostredníctvom sna je aj v poézii Evy Luky spôsobom, akým sa lyrická hrdinka vyrovnáva s prítomnosťou, minulosťou, budúcnosťou (realitou). „Noc čo noc“ ju trápia „fantazmagórie“ (Luka, 2011, s. 19), „drásavé sny“, ktorým už nechce „čeliť“ (Luka, 2011, s. 11). Akoby si do iného sveta

chodila vybojovať nárok žiť ďalej plnohodnotným životom v reálnom svete. Tieto dva svety teda nemožno od seba oddeliť, jeden dopĺňa druhý, ako binárne opozície aj ony fungujú na princípe odlišnosti a podobnosti, pretože len vzťahom môže vznikáť význam. Lyrický subjekt sa tak aj za cenu zrieknutia sa ľudského vydáva na cestu k samotnej (pra)podstate svojho ja. Návrtný motív sna v poézii (a v literatúre vôbec) sa aj v prípade Evy Luky javí ako ešte stále účinný spôsob tvorby „pravej“ (autentickej), a zároveň aj čitateľsky úspešnej poézie.

Poznámky

(1) Reálnym svetom budeme v danom kontexte myslieť fikčný svet lyrickej hrdinky odkazujúci na mimotextovú realitu.

(2) K mediátorovi a binárnym opozíciám pozri napríklad: ZALA, Boris. 1996. *Skrytý svet významov*. Bratislava : Iris, 1996. 203 s. ISBN 80-88778-18-2

Literatúra

BACHERALD, Gaston. 1997. *Voda a sny : Esej o obraznosti hmoty*. Praha : Mladá fronta, 1997. 233 s. ISBN 80-204-0638-7

FROMM, Erich. 1999. *Mýtus, sen a rituál*. Praha : Aurora, 1999. 223 s. ISBN 80-85974-70-3

LUKA, Eva. 2005. *Diabloň*. Trnava : Edition Ryba, 2005. 80 s. ISBN 80-969151-4-2

LUKA, Eva. 2011. *Havranjel*. Trnava : Edition Ryba, 2010. 80 s. ISBN 978-80-89250-09-7

MILČÁK, Marián. 2011. *Mýtus a báseň (7 úvah o poézii)*. Levoča : Modrý Peter, 2010. 110 s. ISBN 978-80-85515-93-0

ZALA, Boris. 1996. *Skrytý svet významov*. Bratislava : Iris, 1996. 203 s. ISBN 80-88778-18-2

Summary

This review discusses about two worlds in the poetry of Eva Luka, especially in collections *Havranjel* (2011) and *Diabloň* (2009). We distinguish two worlds according to binary oppositions “real” (earthly) versus “fantastic” (daemonic): dreamy world and world of fiction which references to real world. The lyrical subject (she) is moving between these worlds. As a line of dreamy world we can recognize an important motive of the water. The lyrical subject is changing into varied forms (mostly animal forms), as if she has to partly die, she gives up part of herself, she can go into this dreamy world only after that and that is a way how to gain the subconscious. We verify, that both of these worlds “live” in a symbiosis, they need each other. It seems that a dream, like a building-element of poetic text, is still the way how to write an authentically and successful poetry which is also interesting for reading public.

MOTUS IN VERBO : vedecký časopis mladej generácie
Motus in verbo : Young Scientist Journal

Časopis Fakulty humanitných vied Univerzity Matej Bela v Banskej Bystrici

Vydáva	Fakulta humanitných vied Univerzita Mateja Bela Tajovského ulica 40 974 01 Banská Bystrica Slovenská republika
Elektronická adresa	motusinverbo@umb.sk
Periodicita	dvakrát ročne
Rozsah	95 strán
Formát	A5, online
Ročník	prvý
Číslo	prvé
Rok vydania	2012
ISSN	1339-0392

Oznamujeme všetkým, ktorí by chceli prispieť do najbližšieho čísla časopisu, že uzávierka príspevkov je 15. 2. 2013. Príspevky upravené podľa pokynov posielajte na adresu motusinverbo@umb.sk. V prípade väčšieho záujmu si redakcia vyhradzuje právo presunúť zaslané príspevky do ďalšieho čísla.

Online recenzovaný časopis pre doktorandy a doktorandov

<http://www.fhv.umb.sk/katedry/katedra-slovenskeho-jazyka-a-literatury/motus-in-verbo/>